

Aitzineuskara berreraikiaz: zergatik ezkerra?*

LAKARRA ANDRINUA, Joseba Andoni
Euskaltzain osoa
(UPV/EHU eta JUMI)

Je ne conçois mon travail de comparatiste que comme un va-et-vient perpétuel entre la théorie et la pratique, entre la linguistique générale et la philologie. C'est ce qui en fait tout le prix (de Lamberterie 1998: 37).

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburu Anderea,
Euskaltzainburu Jauna,
Nafarroako eta Euskal Autonomia Erkidegoko gainerako agintariok,
Euskaltzain Oso, Ohorezko eta Urgazleok,
Senide, adiskide eta lagunok,
Arratzuar maite guztiok,
Egunon

1. On da, egunero ezin bada ere, noizean behin gure jardunaren oinarriak begiratzea. Izan ere, usuenik, bizitzan nahiz lanean, zurrumbilo etengabeak jan egin ohi gaitu epe motzean, zer, zertarako eta zergatik ari garen jakin edo gogoratu gabe. Larriago dena, zurrumbilo horrek eginkizunak eta egitekoak zein diren ohar-

---

* Lan hau Madrilgo Ministerioak lagundutako «Monumenta Linguae Vasconum III» (FFI2008-04516) Ikerketa-Egitasmoaren eta Eusko Jaurlaritzako GIC07/89-IT-473-07 Ikerketa Talde Iraunkorraren emaitzen artean kokatzen da. Eskerrik zintzoenak Gidor Bilbaori, Ana Iriarteri eta Juanjo Zearretari (gehi honen kideei) Arratzuko 2009-V-29ko hitzaldia prestatzerakoan emandako laguntza oparoagatik. Ricardo Gómezi zor diot, azkenik, testua asko hobetu duen azken orduko orrazketa.

tzeke, behin baino sarriago nekatu, berotu, ito zein desbideratu ohi gaitu –ni behintzat bai– bigarren edo hirugarren mailako eztabaida antzu eta lillura agorretan.

Nire ohiko egitekoa –zorionez ez bakarrik nirea, jakina, eta itxaroten dut hori ahal bezain garbi gera dadin– hizkuntzaren historia da; azken urteotan, zehatzago esateko, historiaurrea gehiago historia bera baino, beharbada. Hots, haren egitura eta ezaugarrien etengabeko, oraingoz eta –itxaron dezagun!– mende luzez, hasiera ez amaierarik ez duen bilakabidearen ikerketa. Arratzun inon baino gehiago eman zidaten eta ematen didaten –eta zinez eskertzen diedan– euskalduntasunagatik ez baizik eta nik (edo neure zirkunstantziek) hala erabakirik, afizio eta ofizio horri lotu nintzaion aspaldi, hor aurkitu nituen maisuen (Mitxelenaren eta, haren bitartez, Meillet eta beste askoren) lanbide eta jokamoldeek erakarririk. Niri, lotsarik nekez eman ahal didaten arrazoiengatik euskararena hautatu zitzaidan hizkuntz historien artean, besteri maiarena, eslabierarena, txinerarena edo ainuerarena egin ohi zaien legez.

Ezagun da gure hizkuntzaren jatorriak eta ahaideak etengabe bilatu direla, gutxienez azken 500 urteotan edo.¹ Hainbat denborak, lanek eta izerdik emaitza eta etekin on eta oparorik iragartzen bide zukeen; badakizue, harako «ezina ekinez egina» edo. Haatik, hizkuntzalaritzan zein beste edozer-tan, gehiagotan aurkitu ohi dugu «ezina, ezin egina». Zalantzarik gabe, «zenbat buru, hainbat aburu» betetzen da euskararen iraganarekiko istoriogintzan; hobe esan: «zenbat buru, GUTXIENEZ hainbat aburu». Izan ere, ez da bakana iritzi eta ustekizun bakarra baino gehiago izan duenik, Schuchardt, Uhlenbeck edo Tovar, esaterako, aspaldiko ikertzaile errespetagarriak baino ez aipatzearren, oraintsuagoko friki samaldak bazter utzirik.²

¹ Jon Bilbaoren *Eusko Bibliographia*-ren arabera ez da hau euskararen historiako artean arrakasta gutxieneko gaia, alajaina; besterik dira, hurbilketen kalitate eta emaitzak, noski. Ikus Tovar (1980), Gómez (1989) eta Madariaga (2006) historiografiarako eta Mitxelena (1964) eta Trask (1997)-ren azken atalak eztabaida kritiko argi batzuetarako. Erabilitako metodoen eta estandarren aldetik, interesgarria da, orobat, bata-bestearen ondotik irakurtzea De Alonsok (2007) egindako iruzkinak Jean Braunen euskara eta kartveliera eta tibeto-burmera eta sumerieraren artean (!) egin erkaketez; ez da ahazteko, bidenabar, Boudak euskara eta Kaukasoko hizkuntzak ez eze sumeriera, etruskoa, paleosiberiarrik, nahuatla, kitxua eta beste zenbait hizkuntza ere erkatu zituela, noiz multo batzutan bildurik, noiz bestetan.

² Norbaitek, –autopropaganda egiteko beste biderik aurkitzen ez zuelako edo– hala ulertu ez duenez, esan dezadan, agindu bezala, hitzaldian ez nintzela frikiez aritu, ofiziokeoz baino, inoiz

2. Koldo Mitxelenak badu bere lehen lanetarik izan zen 1950. urteko «De etimología vasca» paregabea, Karl Boudaren erkaketa eta etimologia lanen oinarriekiko kritika erabatekorik eta ez dut, bada, nik hark hain ongi egingdako lana hemen berregiten aritu beharrik. Mitxelenak zehatz eta gupida gabe markatu ondoren Boudaren iruzur fonetikoak –eta Bouda ez zen luzaroan hizkuntz erkaketan desegoki bezain hedatua dugun jokabide baten ordezkari baizik– aski izan bekit horien osagarri diren iruzur morfologikoez oharñoren bat gehitzea ondoko orrialdeetan ukituko diren zenbait gauza aurreratuz. Ez dut horretarako, adibide gisa, Boudak 1950.ean bertan bere beste lan batean aurkeztu nahi zizkigun harribitxirik ederrenak gogoratzea baizik:

ih-i, eh-i (209), lab-ur (211), garb-i (214), e-rh-i (ibid), oke-l, oke-la (216), ag-eri (ibid), eg-ur (217), nag-i (ibid), i-gord-i (ibid), ud-a (218), (h)ord-i (219), e-rd-i (ibid), e-tse (221), a-tso (222), i-tsa-so (ibid), sabel (ibid), e-tsa-i (ibid), i-tses (223), sat-arri (ibid), a-tz-o (ibid), e-zk-ur

---

hauek irizkide izan ez arren; idatzizko bertsio honetan ere ez dut enparatuentzako astirik hartu, neure jardunerako egiteko eta eginbehar hoberik bazelakoan.

(224), *e-zte-n* (ibid), *zab-ar* (ibid), *uzk-i* (ibid), *e-z-ti* (225), *ze-ze-n* (ibid), *uzt-a* (226), *zita-l* (ibid), *z-ar* (227), *a-tze* (ibid), *e-zpe-l* (229), *i-zpi* (ibid), *o-zpi-n* (ibid), *i-zpor-tu* (ibid), *e-zpa-ra* (ibid), *e-zku-tu* (ibid), *a-zku* (ibid) (Bouda 1950).

Hitz-mozketak Boudarenak dira, noski, eta ez nireak: horrenbestez, euskal erro zaharrak *V-*, *l-*, *g-*, *n-*, *ts-*, *zk-*, *zt-*, *zp-* eta gisa horretako hotsez hasi eta *-h*, *-b*, *-rb*, *-V*, *-g*, *-rd*, *-d*, *-zt* eta antzekoez amaitzen zirela suposatzen zuela dakusagu eta, gauzak osatzeko edo, bokalik gabeko silabak ere bazirela beraietan. Horrelako ezer sinestea neke egiten zaio euskara zahar zein berriaren fonotaktikaz ezer dakienari eta maltzurten batek, bestalde, pentsatu duke horrelako zatiketak –edo oinarri gabeko analisiak– eginaz edozer gauza beste edonongo zernahirekin erka litekeela izerdi handirik gabe.³

Kontua da, gainera, hizkuntzaren azken-azkeneko jatorriaren bila aritu direlarik askotxok hizkuntza bera, benetakoa alegia, atzendu eta ahaztu ere egin duela. Demagun *handi* oinarritzat hartuaz latineko *grandis* azaldu nahi duela urliak (Vennemannek, esaterako) eta horrenbestez, *grandi bat suposatzen duela, hasierako kontsonante multzoa eta guzti, glaziazio ondoko euskararen jatorri omen litzatekeen hizkuntza zahar hartarako; badakizue, duela 10 edo 12 mila urteko *Vasconic* edo euskararen arbasoarentzat.⁴ Ze poza, ezta? Latina eta latinetikoa beste hainbat hizkuntza gure asaba zaharren hizkuntzaren zordun! Gurea, ez Kantabriko eta Pirineoen ertz bateko hizkuntza txiki askoa, baizik eta Europa osoa eta areago estaltzen zuen erraldoiaren oinordeko!

³ Goragokoez landa, ikus lau urte beranduago Mitxelena Holmerri egindako gutun batean (*apud* Satrustegi 1998: 325-326) Boudari buruz esandakoaren muina, orduan eta gero ere bati baino gehiagori egokitzeko modukoa, bidenabar.

⁴ Vennemannen teoriaren hizkuntz oinarriez (oinarri faltaz) ikus Lakarra (1996a) euskal alderditik baina ezin ahantz –alderdi hori lehenago baitago metodologikoki– Kitson (1996), Polomé (1999), Baldi & Page (2006) eta beste hainbat indoeuropearretik ere. Azken urteotan hain gustuko duen Europa mendebaleko sustrato semitikoa are ahulagoaz ere bada bibliografia, baina ez Vennemannen usteen aldekoa, hain zuzen ere. Polomé enparatuak baino laburrago da baina ez ilunago: «A new theory, advanced by Theo Vennemann (1993, 1994a, 1994b, 1995), assumes that Basque is the substrate of Old Europe. This seems to be elucidating the unknown by the even more obscure!» (1999: 52). Eta ezin atzendu, halaber, haren beraren lanaren bukaera –«Vennemann is undoubtedly a brilliant linguist whom I deeply admire, but in this case, he unfortunately seems to have completely missed the boat!» (Polomé 1999: 55)– zainarekin beste asko eta ni bat gatozen hitzez-hitz eta letraz-letra.

Badakit zenbaitentzat ilusioa bizigarri eraginkor eta ezinutzizko dela; eta gehiago ere bai: bizipoza inori kentzen diona ez bide liteke hiritar on ez aberztale zintzo izan, XIX. mendean Arakistainek zioenez historiak ez baitu naziogintzan ipuinek adina laguntzen. Nago, ordea, naziogintzaren aldeko-
ok ere –batez ere aldeko-
ok, agian– hobe dugula geure lillurak xeheki eta zuhurki hauta. Izan ere *grandi* batetik ezin atera liteke *handi*, dakigun guz-
tiaren arabera /Cr/ taldeak euskara zahar eta berrian, atzora arte, ez baitira
maileguetan baino izan eta horietan ere berehalakoan hautsi ohi ziren,
modu batera edo bestera.⁵ Ezin, beraz, historiaurre loriatsu hori sasi-an-
tzekotasun eta sasi-istorio hauen gainean eraiki.

Are okerrago; euskarazko hitzaren bitartez latinekoaren jatorria argituko
bagenu ere –eta, kasu, indoeuroparlariek Vennemanni argi eta sarri esan
diotenez,⁶ ez dute horretarako euskararen laguntzaren inongo beharrik–,⁷
euskalari bezala, harako Canaangoan norbaitek bere amari esandakoa erre-

⁵ Azalpen klasikoak (Mitzelena 1957, FHV, 1974), CrV > CV1rV1 dio (*granu* > *garanu > *garau*(n), *libru* > *liburu*, etab.), baina nago CrV > CVr zenbait ere izan dela: cf. *istar* < *ristra*, *bazter* < *praesepe, *ater(i)* [< *arte] < *uerte*(re), etab. (ikus Lakarra prest.-1). Ikertu egin beharko, noski, bataren eta bestearen baldintza edota kronologiak.

⁶ Cf. «The Indo-Europeanness of *alteuroäisch* names was obvious to Krahe and his colleagues from the beginning. Occasional attempts to prove otherwise depend on ignoring a lot of the evidence presented above and falsifying some of it. A recent such exercise, that of Vennemann (1994), parades a technical linguistics (specifically morphological) virtuosity that may mislead the unwary but lacks proper control in several directions. The collapse of diachrony already mentioned in the argument about suffix-combinations resurfaces in the guise of addition without documentation of many new items to Krahe's lists of *alteuroäisch* names, ignoring early forms that are documented, and unsignalled use of examples that are not river-names» (Kitson 1996: 95). Vennemannen akats eta ahulezia filologikoez bada gehiago Kitsonen beste hainbat pasartetan eta 4. oharrean aipatu gainerako lanetan.

⁷ Cf. «In conclusion, the contact between Basque and the neighboring peoples seems to have had scanty linguistic influence, which even makes it more improbable that Basque functioned as a grandiose pre-IE substrate which left abundant traces in the onomastics of Ancient Europe» (Polomé 1999: 52).

Bidenabar, bada Donald Ringeren lan interesgarri bat (*Filoblogia*-n aurki liteke zehaztasun gehia-
go) historiaurreko Europaren ustezko mapa linguistikoaz, zeinetan dozenaka hizkuntza eta hainbat
familia aurreikusten diren, ez bakarria (dela Vennemannen *Vasconic* ditxosozkoa zein besteren
bat), gaur bertan Amazonian eta Ginea Berrian dugun bezala edo historikoki europarrak edota
beste inperio batzuk iritsi baino lehenagoko gainerako kontinenteetako lurralde gehienetan legez.

pikatuko genuke: «emakumea, eta zuri eta niri zer?» Hots, euskalari bati –inori behar ez dituen mesedeak egiten ibili beharrean–, axola diona zera da, ea *handi* hori nola azaldu ahal den eta zein izan den horren balio eta bilakabidea gure hizkuntzaren barnean, azken mila urtean edo, demagun. Horrela, goikoak oro eta Vennemannek erants litzakeen guztiak baino interesgarriago litzauguke *haundi*, horren aldaera, –eta orain *Orotariko Euskal Hiztegia*-k berrets lezake edozeinek *FHV* edo *Sobre el pasado*-ri eskerrak zekiena– ia atzo goizekoa dela (XVIII. mendekoa) eta Gipuzkoan lehendabizikoz lekukotua, Bizkaian eta Zuberoan, Erdiaroko Nafarroan bezala, dip-tongo gabeko formek zirauten bitartean, askotan edo gehienetan gertatzen denaren aurka, hain juxtu (cf. G mod. *alki*, *arkitu*, etab.). Ez da harritzekoa hor izatea aukera –erregela bihurtetaz– *handi* > *haundi* gertatzeko inon baino lehen, *labe* > *laba*, *lore* > *lora*, etab. soilik *-a* + *-a* > *-ea* ematen zen tokietan (ez *-e* + *-a* > *-ea* orokorraren eremuetan) gertatzeko diren arrazoi berdinentatik. Pena da, beharbada, Vennemannek *haundi* horri kideak aurkitu uste dizkiolako germanikoz, baina –gustoko izan nahiz ez izan– filologia eta dialektologia ere ameskeriak baino lehen dira hizkuntzalari historikoaren jardunaren hierarkian, baita euskalaritzan bertan ere.

Bestalde, hitz zahar asko, erro simple zaharrak, hobe, silaba bakarrekokoak izaki (ik. Lakarra 1995hh), *handi*-k zergatik bi silaba dituen galdetzea ere ez litzateke alferrikako, ezta Vennemannenak baino merezimendu gutxiagoko, baita halabehar hutsa ote den *-di* amaiera bera errepikatzea *idi*, *zaldi*, *ardi* eta enparatuetan ere, eta are *han*- hasiera bera *anhitz*, orain ekialdeko, baina noizbait orokorra zen kuantifikatzailean, *ahuntz*, *akher*, *ahari*, edo *andots* animalia izenez landa (ik. Gorrotxategi & Lakarra 2001).

«Local phylologist» direlakoan xehetasun hauetarik bista apur bat jasoaz, hizkuntzalaritza historikoak eta diakronikoak aspaldi utzi zion anekdotazaleen bigira eta bilguma izateari, inoiz horrelakotan ibili bada, bederen: hots, «zelan esaten zen «ardao» duela bi mila urte?» demagun, edo «*adar* hitza zeltatik ote dator?» eta holakoak ez dira, dakidalarik, bere ardura nagusia azken mende parean edo, zenbait zaletu hemen inguruetan eta urrutixeago ohartu ez den arren. Larry Trask zenak legez, nik ere uste dut hizkuntzaren historiaren grina omen duen askok egindako galderak (!!) eta beren buruei ezarritako egitekoak ez direla hizkuntzalarientzakoak, psikologoei eta beste-

lako psiko- batzuei dagozkienak edo –leku frangotan– legozkiekeenak baizik: «zergatik izan behar du euskarak arbasorik ez duen hizkuntza bakarra? Ze tristea ezta?», bota zuen behin John Bengtson delako Oklahoma aldeko jaun txito xeblebre batek.⁸ Trasken pazientzia eta umorerik ez dugunok, nola erantzun ahal honelako presuposizio okerrez betetako itaun eta galderei?

Hau da, oraingoz ez da egingarri metodo orokor estandarrekin euskara sailkatzea (genetikoki, ez tipologikoki) eta dagoeneko lortu ez bada zail egingen zaie ofiziokei sinestea gutariko batek, halabeharrez edo loterian jokatuz, horrelakorik lor lezakeenik. Ez da gutaz –ez euskaldunez, ez euskalarietz–⁹ iritzi txarra dutelako edo ez direlako fido, edo ez bakarrik horregatik, behintzat; ofiziokoek ezagutzen dituzte ongi, zeinek bere esparruan sofritu dituelako, gure mugak eta gabeziak, are gurea baino alde guztietarik (lanabesez eta giza baliabidez, ikerketa tradizio luzeagoez gainera) ehun bider hobeto diren hizkuntza eta familietan.¹⁰

⁸ Euskal Herritik kanpora ere noizean behin oker eta akatsik badela ikusiaz lasai gaitezen, jakingarri deritzot *Journal of Chinese Linguistics* bezalako toki batean 1991ko alean delako Bengtson horri «Notes about Basque and Chinese» argitaratzen utzi ziotela, baita Parisko *Bulletin de Linguistique*-n –bai, Meillet, Benveniste, Kurylowicz, Martinet, Lafon eta Mitxelena aldizkari berean– Michel Morvanek baduela 1992ko artikulu bat euskararekiko makrokonparaketa lanen propagandarekin; cf. horrelakoez Campbell (1988) eta Matisoff (1990) beste askoren artean. Euskara ukitzen dutenez ezinbestekoak dira Trasken lanak, batez ere haren 1997ko liburuko azken atala. Campbellen 2007ko lana oso interesgarri suertatzen da euskararen kasua (hizkuntza isolatua) munduko gainerako kideen artean kokatu eta sailkapen horien zergatiak argiro azaltzean.

⁹ Lehen eta orain ere bereizkuntza ez da guztiz hedatua gure artean; Mitxelena (1954b)-n bada egileak bere jardueraren hasikinetan kontu horretaz egindako zenbait ohar egoki oraindik beren balio osoa gordetzen dutenak, eta baita bestelako gogoeta historiografiko batzuk ere, garaiak aldatzen diren arren –ia 60 urte igaro dira geroztik– jakingarri eta gogoangarri begitantzen zaizkidanak.

¹⁰ Lakarra (1997b)-n ustezko ahaidetasun bereber eta kaukasikoen ahulezia erakusteko ez ginen mugatu euskarazko sasi-kognadoen azterketara: gure ahaidetzako hizkuntzetako benetako berezilarietara jo nuen (cf. Chaker 1984, 1995 eta Klimov 1991) euskararekikoak haien esparruetan zeinen urruti eta monta gutxiko ikusten diren oharretako; halaber, Morvan eta uraloaltaikoaz ikus 37. oharra. Zalantzarik gabe, hobe genuke –hizkuntzazko ondorioak dituzten hipotesiez ari bagara bederen–, familia linguistiko horietako berezilariei kasu egitea eta ez noizean behin gure artean agertzen diren eta inork ofiziokei artean ezagutzen ez dituen sasi-jakintsuei nahiz genetika, arkeologia edo bestelakoetan aditu omen direnei (edo ezertan aditu ez diren «diziplinartekotasunaren» zaleei); cf. Lakarra (1999).

3. Ez nuke nahi nire hitzok edota, hobe, nik gaur alokairuan hartutako berbok inorentzat izan daitezen inolako alferkeriaren desenkusa eta justifikazio-bide. Jatorriak epe motzean ez ertainean lortu ezina, zati baterako ahaideak ere ezin antzemana... batek baino gehiagok atera lezake –norbaitek dagoeneko horrelakorik esan ere egin du hor zehar– (Saussurrek eta Meilletek, kasurako: ik. Mitxelena 1963) ezer ezin egin litekeela hizkuntzaren iragan eta bilakabidearen ikerketan eta baita hobe dugula progotxu gehiagoko jardunetan aritzea ere. Azken ondorioan bat nator (jardunak ere, lillurak legez, hobe ongi hauta), inolaz ere ez lehendabizikoan. Aurrera baino lehen, esan dezadan hizkuntzaren azterketan gehienek sinkroniari, hots, momentu jakin bateko egoerari eman ohi dioten lehentasuna –bide batez, ez nahi eta nahi ez gaurko sinkroniari, eh!– ez dela abstrakzio metodologiko eroso baizik. Zail edo ezinezko da gauza bat momentu berean abian –*andarrean* eta *abiadan* esaten genuen lehen Arratzun– eta geldirik ikustea, eta ulertzekoa da etengabeko aldaketaz fotografia horretan ez ohar-tzea edo horretaz ez axolatzea. Alabaina, hizkuntzek –edozein hizkuntzak eta edozein garaitan– aldaketa berezko dute, guk hori ikusi nahi edo ez, ohartu ahal edo ez eta, beraz, baita euskarak ere, nahiz eta norbaitek –baina norbait hau ez ofizioko– ez hain aspaldi trilobites fosil batekin parekatu.¹¹

Gure zorionerako (diakronista eta hizkuntzalari historikoenerako, bai behintzat) hizkuntzaren aldakortasun hori, horren ondorioak eta emaitzak,

---

¹¹ Ikus Gorrotxategi (2007)-ko gogoetak Juan Uriagerekak Euskal Herriko egunkari ezagun batean Iruña-Veleiako ustezko euskararen modernotasunaz 2006aren akaburantz idatzitakoaz. Inongo hizkuntzalari historikorentzat onargarri (edo interes praktiko handiko) ez izateaz landa, Uriagereken argudiaketan oinarriko akats bat da: kontua ez genuke zergatik gaur egun Veleiako III. mendeko euskararen bezalatsu mintzatzen garen, baizik eta zergatik atzo goizean gertatu diren aldaketak dagoeneko Veleian «lekukotuak» agertzen diren. Alderantziz jokatzeko xehetasun txiki-txo bat du beharrezko Uriagerekak: delako idazkiok benetakoak eta benetan hirugarren mende-koak direla frogatuztat ematea, eta ez dirudi hori ez berak ez bestek lortu duenik.

Bide batez, gauzak –ez hizkuntzalaritza historikoan ez beste inon– ez direnez zenbait jendek nahiko lukeen bezain siple, gogoratu nahi dut euskalaritzan nahiz beste alor batzutan inoiz izan den iruzurrik larriena jazarzteaz landa (goian aipatutako lanean edo 2008ko beste batean), Gorrotxategi bera izan dela (ik. haren 2007-08, 2009, etab.), Euskal Herri historikoaren hegoalde eta mendebaldearen euskalduntze berantiarraren aurka argudio interesgarrienak (hots, linguistikoak) bildu dituen.

horren epe eta bideak ikertu eta eskura litezke XIX. mendeaz geroztik ikusi eta ikasienez; honetan dihardute diakronistek mundu osoan, aldaketa linguistikoa azterketa eta azalpena¹² dutelarik egiteko nagusi hemen eta nonahi. Egungo egunean euskarak beste edozein hizkuntzaren oinarriko legeak betetzen dituela –are bere diakronian ere– eta gainerakoen hatsarri eta metodo bertsuekin azter litekeela eta aztertu behar dela soilik ofizioko ez diren artean izan liteke ezezagun; ikus, esaterako, *FHV*-ko lehen edizioko hasieran bertan (15. or., 5. oh.) Sapirorek hizkuntza amerindiarrez lehenago esanak euskarari egokituak.

Dagoeneko Lakarra (1986)-ren akabuan aurkeztu nuen argudiora joaz –ez dut, bada, esperantza guztiz galdu– azken jatorrien lillurak bazterturik, beharbada gauza hurbilago eta eskura-errazagoekin asetu ohi dira usuenik diakronista horiek, eta ez bide litzaiguke guri ere guztiz desegoki eroapen bertsua agertzea. Gogora zaitezte musulman artistek ezin zituztela –orain ez dakit gauzak nola diren–¹³ giza-irudiak irudikatu eta, ordainetan edo, landareak eta bestelako figura geometriko zoragarriak egitera iritsi zirela, hainbat non horrelakoei «arabeskoak» deitzen zaien mundu guztian. Ez genuke guk ere, geure indarrak eta kemenak hobexego neurtuaz eta bideratuaz, horrelako arte berezirik lortuko filologia eta hizkuntzaren historiaren ikerketen esparruan? Mitxelenak behin baino gehiagotan aldarrikatu zuen –lehenago Meillet maisuak legez– berreraikitzaileak edo diakronistak duen filologiaren beharra, are itxuraz bestelako den *Lenguas y Protolenguas* bikainean ere. Nolanahi ere den, lillura harrapaezinen ordainetan beste hainbat gaitan erdiets liteke aitzinamendurik:¹⁴ dialektoen arteko erlazio eta krono-

¹² Bidenabar, –ulertzekoa Greenberg (1987)-ren Ameriketako inguruko eztabaidaren barnean– Campbell eta Goddard-ek (1990) horrelakoak gogoratu beharra izan zuten aipatu hizkuntza horien azterketari dagokionez; alabaina, bizpahiru urte berandugo Greenbergekikoak ahaztuak ziren berezilarien artean *IJAL*, *Language*, *Diachronica* edo *TPS*-n ikus litekeenez (cf. Lakarra 1997b). Gertakari hau ez da aldatzen zenbait arkeologo edo genetista gehi han-hemengo (batez ere hemengo) hainbat afizionatu horretaz ez ohartu edota ezjakinarena egiteagatik.

¹³ Beno, jakin edo susmatu, bederen, egingo nukeela deritzot, baina hobe, beharbada, hemen horretaz ez luzatzea.

¹⁴ Ikus, esaterako, Schmidt (1992) indoeuropar alorrerako. Aldian-aldiko egokitzapenekin, Mitxelenaren duela mende Erdiko galdera (eta ondoko gogoetak) errepika genitzake. Salbuespenak

logian, aldaketa fonetiko eta morfologikoetan, euskara historikoaren hainbat irregularitatere azalpenean, historiaurreko edota lekukotasunik gabeko garai historikoen ezagutzan, etab. Esate baterako, bistakoa da Mitxelena (ezta lehenago Martinetek ere, kasurako) ez zuela gehiegi lagundu jatorri eta ahaideen bilaketan, itxuraz –edo agian bai, inork baino gehiago, edozeinek jakin behar lukeenez berri onak ez baitira berri bakarrak, ezta zorigaitzez ugariak ere–; are gehiago, lehen argi ez zuenari Mitxelena behin eta berriro argitu zion zeharbide horien antzutasuna.¹⁵ Alabaina, artean eta ondoren ere egindako aurrerapen guztiak baino larriagoa egin zuen benetako hizkuntzaren eta hizkuntza horren benetako bilakabidearen ezagutzan.¹⁶

---

salbuespen, aspaldian (azken 30 urteotan edo) ediziozintzan aitzinatutakoa ez da gehiegi ez kantitatean ez kalitatean eta inoiz –nahi eta komeni baino gehiagotan– gibelamendu larriak ere bada; ikus Lakarra (1997a) eta (2010d). Ezinbestean, *Textos Arcaicos Vascos*-i 1989an jarri nion eranskinean hainbat gauza emenda zekizkiokeen 1964an eta are 1984an (Sarasola) genuen corpusari eta orain beste hainbeste esan liteke neure hari buruz; zalantzarik gabe, Lazarragaren testua da azken 100 urteotan eskuratutako altxor preziatuena (baina ez bakarra!) eta izango ahal du aurki haren duin den ediziorik. [Ikus orain Bilbao *et al.* (2010)].

¹⁵ Berrogeita hamar urte beranduago, esatekoak ezin dira egokiago esan *Sobre el pasado de la lengua vasca*-ren akabuko laburpenean baino:

En resumen, la filiación de la lengua vasca sigue siendo un misterio, como es también un misterio en el caso de muchas otras lenguas, vivas o muertas. Es posible que nos falten para siempre algunos eslabones perdidos que serían indispensables para desvelarlo. Es posible también, pero no muy probable, que tales eslabones existan aunque no hayamos acertado a reconocerlos o bien que algún hallazgo afortunado alcance a sacar a la luz datos hasta ahora ocultos. También cabe que una mejora en los métodos actuales o el descubrimiento de nuevas técnicas ponga en nuestras manos instrumentos más potentes.

Sea de esto lo que fuere, pues no poseemos poderes de profecía, puede darse por seguro que la búsqueda continuará incansable en el futuro sin dejarse desanimar por lo escaso de las cosechas anteriores. Ojalá que la fortuna, amiga siempre de los audaces y de los perseverantes, se incline alguna vez a sonreirnos (SHLV, 73).

Itxuraz, –baina, agian, soilik itxuraz– sarkastikoagoak dira (baina ez merezigabekoak) Trasken 1997ko liburuko «bongo-bongo metodoa» eta gainerakoak.

¹⁶ Vovinek (1994) «japoniera da bere historia eta jatorriari buruz astakeria gehien pairatu izan duen hizkuntza» edo horrelako zerbait dio, adibide bitxiekin, egia esan; ez jakin hitzok mantenduko lituzkeen euskararekiko historiografia paraleloa ezagut baleza. Bestalde, benetako datuei eta metodo estandarrei muzin egitea ez da soilik Euskal Herriko akatsa: ikus, esaterako, 84. oharra Chaker-ek Mukarovsky-ren lanaz esandakoentzat.

Hizkuntzaren historia lantzeko zer behar dugun ez da zail jakiten, berdintsu baita funtsean Grezian, Tibeten, Mexikon edo Euskal Herrian: eskura litezkeen filologia zehatzena eta hizkuntz aldaketarekiko teoria hoberena (cf. Meillet 1925). Euskalaritzan noyengan bildu ziren zabal eta aberats dohain horiek ere edozeinek daki: Koldo Mitxelenaren diakronia-lan oparo erraldoian. Dela Landucci XVI. mendeko italiarrak Gasteizen atondu-ara-zotako hiztegiari¹⁷ jarri zion sarrerak, dela *Fuentes del Diccionario de Azkue-k*, *Textos Arcaicos Vascos-ek* edo *Apellidos Vascos-ek* alde batetik, *Fonética histórica vasca-k*, *Sobre el pasado de la lengua vasca-k* nahiz *Lenguas y protolen-guas-ek*, bestetik, ederki erakusten dute zeinen hornitua eta prestatua zen beren egilea hizkuntzaren historia eta historiaurrearen azterketa oinarri berri eta sendoen gainean ezarririk eraikitzen hasteko, eta are hainbat solairu osorik gauzatu eta atontzeko ere. Aipatutakoak maisu-lan paregabeak dira euskal ikerketetan, zein bere aldetik; guztien bildumak –eta Mitxelenak baditu agertu zirenetik 30 edo 40 urte pasa direnean ere gainditu gabeko beste zenbait dozena– erakusten diguna zera da, aurreko eta ondoko edozein euskalariengandik hainbat argi-urtetara zela egilea.

Lekukotasunak agortzen diren unetik aurrera birreraiketa gelditzen zaigu eta Mitxelenak eskuratu ahal izan zituen lekukotasun guztiak gogoan harturik eta mailegaketaren azterketaren bidez hainbat ikertzailek gure inguruko hizkuntzen historiak erdietsia eskuratuaz eta geureari ezarriaz, euskararen historiaurrea aitzinatzea eta aitzineuskararen (aurrerantzean AE) berreraiketa sendoa lortu zuen.¹⁸ Hain sendoa non funtsean mende-erdi igaro ondoren ere estandarra hori bera dugun. Ez da, noski, kritika edo kontrako proposamenen bat honetan edo hartan izan ez delako (hori harri-

¹⁷ Ikus orain Urgell (2008) bikaina Landucciren lekukotasunaz; egile bera prestatzen ari da hiztegioko esku bakoitzaren ekoizpenaz eta aurreko argitalpenean egindako hutsei buruzko hainbat ohar interesgarri.

¹⁸ Hara Mitxelena (1957)-ko laburpen-taula:

bortitzak	(P)	T	C	Ć	K	N	L	R	
ahulak	p	t	s	ś	k	n	l	r	(gehi h) 5 V

Ustez hain ezaguna izan arren merezi du aipatzea, bat baino gehiago baita /h/-az, esaterako, ahaztu eta hor espresuki sartuko ez balu bezala aipatu izan duena (cf. Trask 1997 eta, honen bitartez, Rodríguez Ramos 2004).

tzekoa litzateke) baizik eta ez delako horren alternatibarik garatu eta –frogarik argiena dena– egungo egunean ere emankor gertatzen zaigulako, guxtienez azken 2.500 bat urtetako euskararen hotsak eta horien bilakabideak azaltzeko orduan. Garen tokian garelarik, ez bide da desegoki ebanjelioetako harako «bere fruituetarik ezagutuko duzu» hura; eta esapidea zuhaitzei ez eze hizkuntz historia eta istorioei ere badagokie.¹⁹

4. Aurrekoak bota eta gero norbaitek edo norbaitzuek kontraesan larritzat har lezaketeko ondoren proposatuko dudana: Mitxelenaren paradigma zabaldu eta gainditu beharra, alegia. Honetarako ditudan arrazoi edo uste-kizun zehatzak azaltzen hasi baino lehen, esan dezadan euskal filologiaren egoeran aldaketa eta aurrerapen handiak izan direla azken 50 urteotan, eta ez txikienak Mitxelenak eta mitxelenatarrek eginak: ez luzatzearren *Orotariko Euskal Hiztegia* baino ez dut aipatuko. Lexikografia praktikorako izan ditzakeen onurak ahaztu gabe –euskara batuaren hiztegitzak hor du altxor eta oinarri nagusi-erraldoia–, ukaezina iruditzen zait aro berrian jarri gaituela lexikoaren historian, literatur hizkeren historiarenean, eta baita fonetika eta morfologia diakronikoan ere, etekinik ateratzen jakinez edo horretarako gogorik izanez gero, noski. Orobat, lan horrek euskal testuen ezagutza, azterketa eta ediziorako ekar lezakeena (dagoeneko ekarri duenaz landa, jakina) agortzetik urrun gara eta balioko ahal du hainbat txepelkeria eta ahuldade ohiko bezain toxiko uxatzeko.

Mende erdi honetan hizkuntzalaritza diakronikoan aldatu den guztiaren berri ematea nire ahalmenetik eta gaurko eginkizunetarik urruti denez, labor dezadan esanaz eskuratu dugula –edo, hobe esan, isuri eta jaidura hori dugunon eskura jarri direla– hainbat hizkuntza eta hizkuntz familiatako istorio eta historiak, hurbileko eta urrutiagokoenak, gurearen antzekoenak edo oso ezberdinenak, bai hizkuntzaren sistemaren alderdi labor edo zabaldez, bai sistemaz kanpoko historia edo soziolinguistikian. Honezaz gainera, batez ere hizkuntzalaritza sinkronikoan garatutako hainbat irizpide eta azterketarako lanabes, diakronian ere usuko egin dira, aipatuki hizkuntz tipologiatik datozkigunak.

---

¹⁹ Lakarra (2008b)-n beren birreraiketak laguntzeko aurkeztu (hots, aurkezten ez zituzten) etimologia berrien aldetik miatu nituen bereziki Trask (1985) eta Hualde (1997a).

Mary Haas hizkuntzalari handiak (1969), ofiziokoen eskarmentua azaldurik, lautan banatzen zituen aitzindarien birreraiketa-lana berrikusteko arrazoiak: lehen biak aztertzen dugun hizkuntzaren ahaideren bat edo aitzinhizkuntzaren bat aurkitzearen ondorio zirelarik, hirugarrena, artean ezezagun izandako mailegu zaharren azterketa genuen;²⁰ azkena, aurreko horiek suposatzen duten lanabes gehiketarik gabe, lehengo datu berberak izaki horien ulerpen berri bat eskuratzea. Gure kasuan lehendabiziko hirurak ez dira Mitxelenaren emaitzak berrikusteko akuilu, jakina, nahiz eta, agian, mailegu zahar berriren bat hona ekarri beharrik edo ekartzeko aukerarik izango dugun.

Mitxelenaren birreraiketa berrikusteko edo, hobe, haren aintzieuskaraketikiko ikuspegia aldatzeko edo zabaltzeko, laugarren bidea izan da edo izan daiteke zio bakarra. Lehen esan dudan legez, gutxi da hotsei dagokienez aldatu beharrik Mitxelenaren ikerketetan: oharren bat han-hemen.²¹ Hotsetarik hitzetara edo morfemetara abiatzen bagara, nabarmena da maisuak horri ez ziola hainbesteko arreta eta jardunik eskaini, ulerterraz ere delarik hori edozein diakronistarentzat. Har ditzagun, adibidez, *ardau*, *ardan-*, *arno* edo *enara*, *elai* nahiz *hezur*, *ezur*, *azur*: Mitxelenak lehenengoan */a/ + /r/ + /d/ + /a/ + /n/ + /o/, bigarrean */e/ + /l/ + /a/ + /n/ + /a/ ~ */e/ + /N/ + /a/ + /l/ + /a/ eta hirugarrenean */e/ + /n/ + /a/ + /s/ + /u/ + /r/ birreraikitzen ditu, ondoko alomorfoetako hotsak gurutzatuaz aitzin-morfemak horien batuketa huts bailiran. Hots, *a* : *a* = *a, *-n-* : *-ø-* : *h-* = **-n-*, *-n-* : *-l-* = **-N-*/**-L-*, etab.

Ez da, ordea, ohar edo gogoetarik aitzin-morfemen tamainaz –hiru silaba, erro historiko soiletariko gutxik bezala– edo barne egituraz (batek ere ez ote

²⁰ Gurean hirugarren bide honek izan duen garrantziak ez gintuzke itsutu behar: izan ere hori da bide nagusia munduko hainbat eta hainbat hizkuntzatan –batez ere isolatueta, baina ez horietan bakarrik: adibide labur baterako, ikus Sagart & Xu (2001) txinera eta bere inguruko hizkuntzez, Greenberg hausaz (1947, 1960) edo Casagrande (1954-55) komantxeaz, hiru kontinente ezberdinetakoak aipatzearren.

²¹ Besterik da fonologia alor tratatua eta tupitua izanik, pare bat lege fonetiko berrik ondorio larriak izatea berreraiketan eta etimologian, bai berez, baita bereziki lehendik (Mitxelenari eskerak) genekienarekin konbinatuaz ere; usuenik berreraiketa-berrikuntzak, halere, ez dira lege ezagun-zaharren aplikazio sistematiko edota akaburainokoa baizik.

du horrelakorik?) edo beren hasierako V- edo /h/ horiez... Hor eta hortik aurrera da, beraz, Mitxelenaren lana osatu beharra eta –sakontasun diakroniko handiagoa bilatzen badugu– hortik bide datoz gainditzeko zioak ere. Goizegi inor izu ez dadin (edo beharrik gabe uxa ez dezadan) argitu nahi dut enparatuko familia eta aitzinhizkuntza batzuen berreraiketan ere gauzak antzeratsu ibili direla, hoberenean ere (cf. semitikoarentzat Moscati 1964);²² horregatik bat nator funtsean Sagartek aitzintxineraren berreraiketa berri-rako aurkeztu hurbilketaren muinarekin eta itxadoten dut aitzineuskararenean ere fruiturik ematen duela erakustea:

The reconstruction of Old Chinese is sometimes treated as a pure matter of phonology. That this should be so is not entirely surprising: its vocabulary and word order are directly observable in the Chinese classics and in the bronze inscriptions: moreover, the idea that the Chinese language must ab origine have had invariable words, without any morphological alternations, is enjoying a lasty popularity, even among professional linguists. The central thesis of the present book is that in order to reconstruct Old Chinese phonology, a proper understanding of Old Chinese morphology and word-families is indispensable (Sagart 1999: 1).

5. Har ditzagun lau soinu: bi bokal eta bi herskari, *kopeta* eta *badigu*-ko kontsonante eta bokalak, alegia. Horien binakako konbinaketatik euskara

²² Partidaren erregelak hor zehar ere bertsuak direla eta gure txapeldunak kanpoan ere nor direla ikustea noizean behin gustagarri izan ohi denez, hara Touratier-en ondoko aipua:

Nous avons vu que la méthode comparative utilisée par le linguiste diachronicien a des règles et des limites très précises, que Meillet a du reste été le premier à formuler de façon systématique. On pourrait maintenant pour conclure se demander s'il existe d'autres moyens que cette méthode comparative pour faire de la linguistique historique. Meillet a pour sa part prétendu que non, en écrivant notamment: «La comparaison est le seul instrument efficace dont dispose le linguiste pour faire l'histoire des langues» [...] «tant qu'une langue est isolée, elle est dénué d'histoire» [...] Et il donnait notamment l'exemple du basque, qui n'est apparenté à aucune autre langue. Mais depuis, sans qu'on ait réussi à faire sortir le basque de son isolement, certains linguistes comme André Martinet et Luiz Michélena (sic) sont parvenus à reconstituer des stades anciens de cette langue. Ils ont obtenu ce résultat en recourant à ce qu'ils appellent la reconstruction structurale [...], et que, par opposition à la reconstruction comparative, on appelle communément la reconstruction interne (Touratier 1990: 29).

historikoan 900 erro ezberdin sor zitezkeen TVTV²³ egiturarekin, hots, 6 leherkari modernoak eta «betiko» bost bokalak batzetik datozen *bake*, *bide*, *begi*, *bada*, *dago*, *dugu*, *gabe*, *gati*, *gogo*, *gudu* eta holakoak. Kontua zera da; asko edo mordoia izanik ere, 900 horietarik urruti gelditzen direla benetan aurkitzen ditugunak, batetik, eta askozaz larriagoa dena, goiko gutxi horiek eta beste enparatuak oro, bi multzotan sar ditzakegula: (a) maileguak eta (b) eratorri-konposatuak. Bestela esan, euskara modernoan egitura horren barnean izan zitezkeen 900 erro soiletarik, Sodoma eta Gomorrako hartan bezala, ez erdiak, ez laurdena, ez 100, ez 50, ez 25 eta ez 10 ez dugula aurkitzen eta, horrenbestez, orduko su berberak erretzen, suntsitzen eta ezabatzen digula erro-eredu hau euskal erro-eredu zaharren zerrendatik.

Badakit honekin ez dudala inor beldurtuko –eta, agian, ezta asko ardura-tuko ere–, beste erro-eredu asko gelditzen baitzaizkigu Uhlenbeckek duela hirurogeitik gora urte erakutsi zuenez,²⁴ eta sandiak eta berendiak pentsa lezake erro-eredu hori gabe ere euskara eta antzinako euskaldunak lasai asko pasa zitezkeela. Baliteke, noski, baina kontutxo hori dirudien baino ardura-zkoagoa da; hots, erro-eredu hori oso oinarritzkoa da bisilaboen artean eta horrelakorik ez bada oraintsu arte euskarari izan –beno, badakizue, gutariko batzuentzat inoiz edo sarri, «oraintsu» 1000-1500 urte izan litezke, hor akitaniera eta Euskara Batu Zaharraren (aurrerantzean EBZ) artean, edota hau eta Erdi Aroko lehen lekukotasunen bitartean–,²⁵ orduan pentsa genezake mo-

²³ T = leherkari, V = bokal, C = edozein kontsonante; gero agertuko bide zaizkigu R = ozen eta S = txistukari ere.

²⁴ Monosilaboak, bisilaboak (gehienak), polisilaboak (gutxi batzuk), bokalez hasiak, leherkariz, txistukariz... kontsonante taldeak dituztenak, ez dituztenak, bokalez edo era ezberdinetako kontsonantez amaituak... Uhlenbecken euskal erroen sailkapena haren 1942ko lanean eta, laburrago, 1947koan ikus liteke; aritu naiz horietaz dagoeneko Lakarra (1998a) eta ondokoetan, eta lan horietara jo lezake zehaztasun gehiago nahi duenak.

²⁵ Urgell & Lakarra (2008)-n badira zenbait gogoeta beste hainbat hizkuntz familia garatutan bezala (cf. indoeuroparra edo austronesioa, demagun) zatiketa bitarrak euskalki sailkapenari eta beren kronologia bakarrari –gehi euskara batu zaharren zatiketari– leharzkiekeen zenbait arazoz. Poztekoa da oraintsu Zuazo (2010) bera ere Mitxelenaren 1981eko artikulua geroz hizkuntzalari historiko gehienek usteaz ohartzeara (dialektoak ezin direla EBZ baino lehenagokoak izan, alegia); oraindik, halere, bada zer aurreratu dirudienez, euskalkien izaera unitarioan demagun: zerk egiten du ezinezko, adibidez, ekialdeko hizkera zenbait arkaista izatea aditz-izenari dagokionez –baina ez

nosilabikoak izan direla nagusi eta beharbada bakar, txineran (Sagart 1999) edo vietnameran edota Gineako kwa (Hyman 2004) hizkuntzetan bezala.

1995ean erro zaharren egitura CVC zela aldarrikatu nuen eta, honenbestez, goiko **TVTV hutsune hori errazki azaldu genuen. Monosilabismoaren alde dira dagoeneko hor aipatu ondoko datuok ere: euskarazko geruza lexiko zaharrenean (eta oraintsukoagoetan, orobat) ezinezko dira erro soil gisa **baba (bai mailegua lat. *faba*-tik), **babe, **babi, **babo, **babu..., **bada (bai *ba-da* aditz jokoa), **bade, **badi, **bado, **badu (bai *ba-du*), ezta **baga, **bage (bai eratorria, *bat-ge*-tik), **bagi, **bago (bai *bago*, *page*, *fago*... mailegua, noski), **bagu, **bide (*bide bada*, baina mailegu edo eratorria *dugu*), **begi (konposatua edo eratorria), *biga* (eratorria, *bi + *-ga*), etab. Halaber, CVC egituraren alde mintzo dira **CV eta **VC monosilabo historiko autonomoen ezintasuna –*sal*, *hor*, *gatz*, etab. bai baina ez **sa, **ho, **al, **atz, etab.–²⁶ edo CVCC monosilaboak (*hortz*, *bortz*, *beltz*) CVR + -S edo (*bart*) CVR + -T direla, hots, atzizki edo bigarren erro higitu baten zati, ez erro soil baten berezko koda bikoitzarekin. Badira, noski, CV eta CVT zenbait (*ni*, *gu*, *dut*, *duk*, *hark*), baina morfema lexikoak ez izateaz landa –eta, hainbestez, beraiei ez dagokie CVC hertsapen hori– ez dira morfema soilak ere.

Badakizue, orduan guztiok ginen hamabost urte gazteago eta baliteke hor-tik etortzea nire ausardia, garbi baita nire proposamen horrek arazo larri bat kentzen zigula –egia esan, inori buruko min handirik eman gabea zen delako arazo larri hori– baina beste hainbat eta hainbat, beharbada hori baino la-

---

beste puntu batzuetan– eta, alderantziz, Bilbo aldea (*Refranes y Sentencias*) berritzailea izatea puntu horretan –baina arkaismo ugari gordez hainbat alderditan–, Urgellek (2006) proposatu bezala? Lehendik ere (cf. Mitxelena 1964) ez al genekien dialektoetan, hots, dialekto eta hizkera bakoitzean, batetik eta bestetik dela?

²⁶ Testuan beherago aipatu morfema gramatikalez landa, salbuespenak *ke*, *lo* edo *su* liriteke; alabaina, azkenak badu *sur* aldaera (cf. *surtan*) eta *lo*, seguruenik, ez da *don (cf. *idoki*, etab.) erroaren bilakabide arrunta baizik –cf. §12.aren akabuan eta §13.ean esana *d- > *l*- aldaketaz–... -*on* amaitzen diren zenbait aditzek duten -*n* > - $\emptyset$ erorketarekin (cf. *eramo*, *ediro*, etab.).

Bestalde, altxor zaharreko (ez-mailegatutako) VCV, VCVC, VCCV edo VCCVC egituretako hitzetan C- > $\emptyset$ - gertatu da, CVC-ren ezkerretara den atala aurrizkia ez den neurrian, bederen. Ikus beherago §9 eta ondokoak.

rriagoak, lehengo bake-bertan-goxo hartan ez genituenak sortzen. Hots, CVC zelarik erro soila euskara zaharrean, ezinezko ziren erro soil bezala bai goiko **TVTV baina baita edozein **CVCV kodagabe eta halaber, **CVCVC eta **CVCCV kodabakarrak zein **CVCCVC kodabikoitza, nahiz **VCV, **VCVC, **VCCV eta **VCCVC, hasierako konsonanterik gabeak eta, oro har, edozein eredu bisilabiko, hiru eta lau silabatiko eredu zabalagoak ez aipatzearren. Hau da, nik nioena benetan harturik, *alu, oker, usain, ater, aho, bazter, nigar, bildur, ezain, hagin* eta beste hainbat eta hainbat bisilabo –Gernikako urriko astelehenetan piperrak otzarara legetxez edo–, dozenaka eta zientoka jaurti behar genituen hiztegiko geruzarik zaharretik kanpora. Horiek (eta arrazoi gehiagorekin *ardano, *organa, *enazur, *herio* edo *egia* hiru silabatikoak eta *arerio* laukoa) soilik mailegu edo eratorri-konposatu izan zitezkeen –beharbada baita fonosinbolismo ere–, baina ez erro soil. Joakin Gorrotxategik orduan edo geroxeago esan zidan bezala, «ederto, orain bakarrik gelditzen zaizu horiek guztiak azaltzea».

Ulertuko duzuenez, Joakinen erronka ez zen inor lasai uzteko modukoa; lan mordoa eta arriskutsua, inork aurretik ez erdietsi eta ez beregan hartu gabea baitzekarren.²⁷ Egia esan, hertsia-hertsian, aski bide da norberaren teoria aurrekoarena baino hobe, sakonago edo indartsuago dela erakusteko –hainbatetik hainbatean edo *ceteris paribus*– hark ezin aurreikus edo azal lezakeen kasu bakar bat aurkeztea eta gainditzea milaren zain egon beharrean. Bestalde, fenomenoak azaltzeko botereaz landa, teoriak badute beste botere estimatu eta estimagarriagorik, zeina baita galdera berriak aurkeztekoa, hain zuzen. Alde honetatik nik neritzenez eta oraindik ere deritzodanez, irabazia nuen partida jokatzeko hasi baino lehen ere, galderak dozenaka eta zientoka baitziren, bisilabo eta polisilabo bakoitzeko bat

²⁷ Ez dut uste arestian sareratu duen euskara-frantses-gaztelania «hiztegi etimologikoan» Michel Morvanek hutsune hori betetzen duen; egia esan, zilegi balitz Morvanek bezala edozein euskal hitz munduko beste edozeinekin erkatu (ze asmorekin?) eta gainerakoetan «obscur» bat ezarriaz azterketa filologiko eta linguistikoaren bideak urratu ere ez egitea, orduan edozeinek egin ahalko luke asteburu batean euskal hiztegi etimologiko bat, baita munduan den (edo inoiz izan ez den) beste zeinahi hizkuntza eta aitzinhizkuntzarena ere. Nago debaldeko jolastxo hauetan inon baino emankor eta zaleago ez ote garen oraindik; ikus 10. oharrean esanak hor zehar diren oso bestelako ohiturez.

gutxienez; alabaina, deseroso eta beldur nintzen «zergatik ez zen TVTV erro-eredu soilik euskara zaharrean?» galdera neuk bota eta arrazoi formal hutsekin, gehi etimologia bakan batzuekin, jendaurrean neure burua aurkezteko, ez bainuen itxadoten inor askorik asetzea.

6. Azken hamabost urte hauetan, batez ere hondar hamarrotan, ordu batzuk sartu ditut –ez urrutitik ere nahi eta behar liratekeen guztiak, hale-re– silabak kontatzen, aldaerak miatzen eta hotsak irabiatzen, erro-eredue-tako emaitza potentzialetarik benetakoetara diren aldeak erkatzen eta horien zergatiaz neure buruari eta besteri galdetzen. Orobat, lekukotuak bost sail nagusitan ezarri ditut –maileguak, aldaera modernoak, eratorri-konposatuak, onomatopeia-sinbolismoak eta gainerakoak–, behin eta berriro sailkatuaz, bereziki azken saileko etimologia gabekoen hondarrak; hauek, astiro-astiro, urrituaz –gehienetan ia erabat agortuaz– joan dira eta bosgarren horretarik lehendabizikora [maileguen taldera] usuenik eta noiz edo behin gainerakoetara iraganaz eta hauek hasieran baino lodiago bilakatuaz.²⁸

Hasieratik bertatik gure jardunaren emaitzak onak izan ziren –uste baino hobeak– lehen ezagutzen ez ziren erro berriak aurkituaz, ezagutzen genitue-nei familiak eta sare zabalagoak antzemanaz, gramatika zaharreko fenomeno berriak (dela erreduplikazioak, dela aurrizkiak) bilatuaz eta beren funtzionamendua zirriboratuaz:

1. Esate baterako, *andos(ko)* < *han + dots(ko), *ordots* < *urde* + *-dots* eta *ibar* < *(h)ur-bar, *bular* < *bur-bar, *barren/barru* < *bar-en/*-u analizatzean **-dots* eta *bar ez eze *han ezkerreko osagaia ere isolatzen da, baina hau ezin da horrenbestez segurutzat eman ahal kide seguru gehiago ez duen bitartean.²⁹ *Ahari*, *ahuntz*, *akher* < *han-ari, *han-huntz, *han-ger azaltzean desagertzen da zailtasun hori.

²⁸ Hiru silabatakoekin edo handiangoekin ez naiz aritu sistematikoki, inoiz edo behin (cf. *herio*, *jario*, *jaino*, *jaun*, *jaube*... Lakarra 2006b, 2006c) bidera atera zaizkidanean baino; Uhlenbeckek markatu zuen dagoeneko polisilaboan urritasuna eta, esan gabe doa, berankortasuna.

²⁹ **-dots* horrek ere behar du gutxienez *bildots* gogoratzea Zorc-ek (1990) eta bestek eskatu morfema isolatu berrien «triangulazioa» lortzeko.

2. *hortz* < *hor-tz (ikus beherago), *sabel* < *sa-bel, *gibel* < *gi-bel (eta *gizen* < *gi-zen) analisatuaz lehendik ere ezagutzen genituen *hor* 'zakur' eta *-bel* 'kolorea' morfemen familiak zabaldu eta horiekin eraturako eratorri-konposatu gehiago biltzen dugu.
3. Aurreko *gizen* horren -CVCrentzat kideren bat bilatzeko *zezen*-era jo eta CVCVC hau *gogor* nahiz *(*d*)*adar*, *(*d*)*eder*, *(*d*)*odol*-en egitura berekoa dela ohartzean CVC > CV-CVC (zatikazko) erreduplikazio bitarteko hitz-eraketa prozesu zahar bat eskuratzen da.³⁰
4. (2)-ko *sabel* eta *gizen-gibel*-eko CV- isolatu baina kide aski gabe utzi horietara bihurtuaz, *samur* (< *sa-bur), *samin* (< *sa-bin), *sakon* (< *sa-kon), alde batetik eta *gihar* (< *gi-har), *gizon* (< *gi-zon), eta are *labur* (< *la-bur), gehitzen badizkiegu **sa-* eta **gi-* horiek aurrizki zahar, historikoki fosildutzat hartzeko arrazoiak genituzke.³¹

³⁰ Parentesi artean diren hortzetakoak gero disimilazioz eroritakotzat eman beharko genituzke; «gero» hori, ordea, aski garaiz genuke, *d* > *l*- Mitxelenaen AE-rako betea baitzen. Erreduplikazioaren inguruko bibliografia ugaria da; ikus, esaterako, Hurch (arg., 2005) eta Inkelas & Zoll (2005).

³¹ Aurreko lan zenbaitetan, aurrizkiek birreraiketa teoria estandarrean tokirik ez izaki (ikus §9-ko Mitxelenaen aipua) erro «higatutzat» (*saC- > *sa-*, *giC- > *gi-* balira legez) azaldu nituen; alabai-

7. Gorago esan dudanez, lehen sailkapen batean bost azpisailetan bana ditzaiegu euskal hiztegi eta testuetan jasotzen diren hitzak; alabaina, ondorio etimologikoei dagokienez bitan: etimologia ezaguna duten lehen lau sailetakoak eta bostgarreneko hondarrak, alegia. Markagarria da lehen lau azpildetakoak goraka joan direla hamabost urteotan (ikus Lakarra 2002a, 2004, etab.), goraka doazela orain eta –edozer gertatzen dela ere nire ikerbidearekin– zalantzarik gabe goraka joango direla etorkizunean ere. Bigarren taldea (etimologiagabekoa) gutxituaz joan da, gutxituaz doa eta urrituaz joango bide da etorkizunean ere, azkar edo astiro, hau besterik da, baina gainbehera seguru.

TVTV eta CVCV –hots, TVTV, TVRV, TVSV, RVTV, RVRV, RVSV, SVTV, SVRV eta SVSV zein horien C- gabeko kideak oro (VTV, VRV, VSV)– ez eze, gainerako erro-eredu bisilabiko nagusiak (kodadunak: dela ezkerrekoan, dela eskubikoan, dela bietan) aztertzean, ehuneko oso urriak dituzte etimologiagabeko morfemen kopuruei dagokienez. Areago dena, iragazki fonotaktikoak, hau da, hots konbinaketa berriak ezabatzen dituenak, eta geografikoak (euskal dialektoetan hedadura gutxiagokoak baztertzeko dituztenak) ezarriaz, bat bakarra (aCVC) iristen da %3,5era, bi (aCV, uCV) %2,3ra eta gainerakoetan 5 dira %1-%2 bitartean, 16 (4tik bi) %1etik behera eta 8 (4tik 1) %0,00 absolutuan, Lakarra (2008b) eta (2009b)-ko tauletan ikus litekeenez. Are estatistika asko ez dakienak ikus lezake %1etik behera diren 24 horiek (32tik: erro-eredu bisilabikoen %75a) eta behera baino ezin egin lezaketenen ereduak etorkizun gutxi dutela euskararen iraganeko eredu gisa. Hobe esan eta zehatzago, izatez, ez horiek eta ezta %1 eta %3,5 bitartean diren 8ak ere (gainerako %25a) ez dira benetako erro-ereduak, gure azterketaren azken hondarrak baino. Ez dakit gehienetan legez noiz iritsiko diren %0,0ra, edo noiz izango garen gai horiek horra eramateko;³²

---

na, bai beren sintaxiak –soilik CVC-ren ezker, ez eskubi eta ez bakarrik–, morfologiak –CV huts, ez erroen CVC– eta kronologia fonologikoak –*-C > -∅ askozaz berankorragoa dugu– ez erro baizik eta aurrizkiak zirela salatzen du. *La-*, horien kideaz ikus beherago; (1)-eko *-tz* horrentzat cf. *hartz*, *beltz*, *zurtz*, *ahantz*, *hertz*, *ihintz*, etab. Esan gabe doa aurrizkidun hizkuntzek ere badituztela atzizkiak baina ez, nahita nahi ez, alderantziz (cf. Bybee, Pagliuca & Perkins 1990 edo Hyman 2002).

³² Nolanahi ere, 2004-2005eko analisiaren egoera islatzen duten taulak orain berregin beharra dago, partez bederen (cf. Lakarra prest.-6): beherakada esanguratsuak dira bisilabo guztietako (5).

alabaina, dagoeneko ez dira esanguratsu aitzineuskararako erro soilen zerrendarako hautagaitzan.³³

Aldiz, guk 1995ean eredu zahartzat proposatutako CVC monosilaboa %15ean edo dabil kenketa eta garbiketa guztiak egin ondoren eta hori, kasu, soilik benetan modu autonomoan lekukotutako *har, hotz, gor, zur, lan, hots*, eta gainerakoak hartuaz. Hots, gure goiko **dots, *zen, *bur, *han* (nahiz **ger, *dul* eta beste hainbat), Mitxelenak berak berreraikiak (**bel*) edo ondoko eta aurrekoenak gehituaz gero (**din, *dun, *thor...* esaterako), %25-%30era ere iritsiko bide ginateke. Monosilaboetan oso gutxi dira mailegu, berrikuntza, eratorpen edo onomatopeia eta, eredu bisilaboko eta hitz gehienekin jazotakoaren aurka, oso zabalduak edo orokorrak dira dialektoetan, beren antzintasun handiagoaren seinale, jakina (ikus Lakarra 2004 eta prest.-2).³⁴

Aurreko lanak «etimologia formala» dei genezakeena garatzera eramán gaitu, hots, errealia eta kasuan-kasuko edozein eratako laguntzak mespretxatu gabe –guztiak edo ahal diren guztiak kontuan izanik, hobe– harago eramaten gaituen forma kanonikoan abiatutako berreraiketa eta etimologia. Gogoan duguna hobeki ulertzeko, hara Uhlenbeckek duela ia 70 urte idatzi eta oraindik arreta apur bat merezi duten hitzok:

---

sailetan eta beste horrenbesteko gorakadak (1) edo –gutxiagotan– (3) edo (4)-n. VCV, VCCV, VCVC eta VCCVC-n, esaterako, *alu, esku, eske, ater, esker* eta beste hainbat igaro behar dira, (5)-etik (1)-era, CVCV, CVCCV, CVCVC eta CVCCVC-n *bigun, hagin, neska, bazter, bildur...*; kasu gehienetan testuan aipatzen den erro-hautagai hondarren %0,00 horrek ezin hurbilago edo eskuragarriago dirudi.

³³ Aurrekoak Tovarren (1961) erkaketa glotokronologikoen emaitzak dakarzkít gogora: 1997an erakutsi nenez, ez dute benetako pisurik eta halabehar hutsak dira, arreta apur bat jarriaz miazten diren orduko %9-10a %1,5-2ra jaisten baitira eta proportzio berean igotzen euskara eta beberrenaren arteko ustezko etenaren datak milurtekotan. Hori hoberenak direlarik, zer esan inongo galbaheketarik gabe dagoeneko %4-5etik behera direnekin. Morfema bisilabikoen azterketan ere bahe-zuloak estutu-ahala emaitzak behera eta behera doaz eta nabarmena denez (ikus Lakarra 2008b) hainbat arrazoi dira iragazkiak estutzeko.

³⁴ Aurreko oharrean bisilaboez esandakoaren aurka, monosilaboen (5) sailak gorantz baino ezin lezake; Lakarra (2004)-tik hona badira zenbait berri eta, batez ere, erroen berreraiketa sendotzen duten haien gainean eratutako hitz-familietako kide gehiago; cf. Lakarra (prest.-1).

(...) je crois déjà rendre service aux études basque[s] en tâchant de ramener les nombreux radicaux nominaux et les racines verbales de la langue basque restés sans analyse à quelques types déterminés, qui doivent, selon toute probabilité, être considérées comme pyrénéens occidentaux anciens. Je laisse à de plus compétents le soin de confronter les types pyrénéens occidentaux anciens établis par moi avec des types caucasiens ou autres. Pour le moment, il m'est indifférent de savoir si tel élément lexical –mot ou racine– possède ou non une parenté caucasienne plausible. Si pareil élément lexical correspond à un type ancien, il devra passer pour pyrénéen occidental ancien, sauf la possibilité qu'un élément non originellement pyrénéen occidental ancien d'importation ultérieure –mot ou racine– se soit rallié secondairement à un type pyrénéen occidental ancien. *Mais cette question est sans importance pour mes investigations, puisque je recherche non pas des étymologies, mais des types.* Des éléments d'origine étrangère secondairement assimilés à d'anciens types indigènes contribuent, eux aussi à affirmer l'existence de types anciens (Uhlenbeck 1942: 567).³⁵

Demagun VCCV bezalako erro eredu bat maileguz eta berrikuntzaz josia dugula eta, aldiz, aitzineuskarako hautagai bakar diren etimologiagabez oso urri. Har ditzagun horren barruan dagoeneko aipatu ditugun *eske* edo *urde* bezalako bi hitz; oker ez banaiz, ez da orain arte bi hauentzako kontsentsu osoko ez gutxiko etimologiarik (cf. Arbelaiz 1978 edo Agud & Tovar 1987-1995). Erro-ereduaz dakigunak bidera gaitzake arestian pentsa zitezkeen baino urrutiago: iturri edo jatorri zehatza lortu ez arren ere, hitzonen egitura hutsak biek mailegu izateko aukera handia dutela esango liguke, Mitxelenak aspaldi (1964), *dollor* eta *abagadaune*-rekin egin bezalatsu. Gainera, Ernout-Meillet eskuan, *eske*-tik *uescor* 'eskatzen naiz' eta *urde* 'zikin'-etik *turpe*-ra

³⁵ Azterketa formal baterako zenbait irizpide (cf. Lakarra 2008b):

- a. Izan zitezkeen erroen eta lekukotuen arteko erlazioaren irizpidea,
- b. Etimologia ezezaguneko erroen eta izan zitezkeen erroen arteko erlazioaren irizpidea,
- c. Iragazki fonologikoen irizpidea,
- d. Iragazki geografikoaren irizpidea,
- e. Erro mailegatuen eta izan zitezkeen guztien arteko erlazioaren irizpidea,
- f. Erro fonosinbolikoen eta izan zitezkeen guztien arteko erlazioaren irizpidea.

den bidea errazki edo iruzur handirik gabe egin ahal badugu, are hobe guretzat, noski (ik. §9). Jakina, hauetan eta bestetan bada gainerako aldaketa zenbait bere aldetik –bestelako paralelismoen bitartez– azaldu behar denik. *Bazter* eta *bildur*-ek ere oso dute «jator» itxura, AE-ko CVC + CVC batetik atereak bailiran; itxura ez da aski, ordea: zer dira hor *baz, *ter, *bil eta *dur? Ezer ez; ez dira hitz horiek besarkatzen dituzten sare zabal ez meharretako kideen intersekzioak [= erroak] eta, beraz, nekez esan genezake ez orain ez lehenago ere, morfemak izan direnik. Horrenbestez, berba hauetan ere maileguak ikustea edo susmatzea, bederen, ez bide da ezinezko, aukera horretaz orain arte ohartu ez bagara ere; besterik da, jakina, erabateko frogak ematea (cf. *dollor* 65. oh. eta testuan).

8. Hizkuntza monosilabikoak ez dira eransleak izan ohi, lehen aipatu vietnamera, txinera edo Gineako kwa³⁶ hizkuntzetan argiro ikus genezakeenez. Aldiz, erro bisilabikoak dituzte ia %100ean eransle garbiak diren hizkuntza finougrioeak, japonierak, turkierak, dravidikoak, mongolierak edo Australiako gehienek.³⁷ Ez ditut hemen gertakari honen ondorio guztiak miatuko baina edozein ohar liteke hain sartua eta zabaldua dugun euskararen irudi kanonikoa –eransle, aditz komunztadura aberatsa, izen sintagma deklinabide atzizkiz eta bestelakoz josia, aurrizkirik ez, SOV ordena, etab.– ezin izan litekeela ez Adam eta Ebaganikoa, ez duela 7000, 5000 edo 3000 urtekoa ere euskararen ikuspegi tipologiko klasikoa:

Basque is the only surviving pre-Indo-European language in western Europe, and it is typologically very different from its Indo-Euro-

³⁶ Hauetaz ikus lehen aipatu Hyman (2004); Jungraithmayr-ek badu (1990) lan interesgarri bat Afrikako hizkuntzetan oinarrituaz beti ez dela isolatzaile > eransle ematen, inoiz eransletik isolatzaile eta flexiboak ere atera direla argudiatuz; ikus orain Iván Igartuaren *Die Sprache*-ko lana zentzu berean.

³⁷ Eurasia iparraldeko hizkuntza eransleez ikus Austerlitz (1976). Aitzinuralikoaren eta aitzinougrioearen forma kanonikoaz ikus Bakro-Nagy (1992); dravidikoaz Andronov (2003) eta Krishnamurti (2001); Australiako hizkuntzez Dixon (2002) eta Bowerman & Koch (2004). Bidenaar, Morvanek (1992a-b, 1997, etab.) zernahi ere dioen, berezilariek aspalditik ez dute sinisten familia uraloaltaikoan (ikus Campbell 1998), ezta makro-altaikoan (koreera eta japoniera barne) nahiz mikro-altaikoan ere (mongoliera, turkiera, mantxuriera eta horietariko bakoitzaren kideak «soilik»), dirudienez; ikus Vovin (2005) eta Vovin & Georg (2003, 2005).

pean neighbors. Consequently, both genetic and typological maps of European languages invariably show the Basque-speaking region is a distinctively colored blob at the western end of the Pyrenees. (...) Typologically, Basque is a rather well-behaved SOV language with almost all of the textbook characteristics of such languages: verb-final order, preposed modifiers, an abundance of non-finite verb forms, a rich case system, a highly regular agglutinating morphology with few alternations, an absence of prefixes, and so on (Trask 1998: 313).

Munda eta mon-khmerra erkatuaz Donegan eta Stampek egin dituzten saioetarik (ikus 1983 eta 2004koa, adibidez) eta mundak aitzin-austroasiatikotik izan duen deribaz euskara historikoaren historiaurreaz gauza jakingarririk atera litekeela azaldu uste dut zenbait tokitan (ikus Lakarra 2005 eta 2006a, esaterako): mundaren hasierako azentua –Martinetek AE-rako suposatzen zuena– hitz ordena librearekin (baina, gehienbat SOV eta Adjektibo-Izen, postposizioekin), IS-ko kasu eta AS-ko komunztadura aberatsarekin, hitz-kanon trokaiko edo daktilikoarekin, morfologia eransle, atzizkibera eta polisintetikoarekin, bokalismo iraunkorarekin, etab. doa; mon-khmerraren akabuko azentua –Mitxelenaren 2.a bisilaboetan edota nirea Aurrizki + CVC-Erro egituretan– ordena zurrunarekin (VO eta Izen-Adjektibo, preposizioekin), sintaxi analitikoarekin, morfologia aurrizkidun edo isolatzailearekin, bokalismo aldakor eta diptongatzailearekin ...³⁸

Txinera edo mon-khmerraren itxurako egitura batetik azken bostehun urteotan ezagutzen dugunera egindako bide luzea eta eskuratzen zaila bide

---

³⁸ Bilakabideari dagokionez, euskara modernoarekin doan munda da aitzin-austroasiatikoaren eredia goitik behera aldatzen duena:

Munda languages not only reversed the accentuation and syntax of Austroasiatic: they also moved from analytic structure with only derivational morphology, to synthetic or even polysynthetic structure with rich inflectional morphologies which include subject and verb incorporation (or at least agreement), case marking, and a far greater freedom of word order. A predominantly morphological grammar like this seems to be typical of dependent-head order (...). If morphologization and head-last order were not clearly associated in the world's languages, the rich flowering of morphology in each of the Munda languages, once they had adopted head-last order, would certainly make the association clear (...). (Donegan 1993: 4-5)

da; badute hor, beharbada, lanik gaurko eta biharko hizkuntzalariek, batez ere euskara munduko edo inguruko hizkuntza fosil bakartzat hartzera mugatzen ez direnek. Gaietik, ongi litzateke gogoantzea orain arte gehiegi ikusi ez diren edo ikusi nahi izan ez diren zenbait gertakari «bazterreko», eskubi aldeko erlatibo zaharrak edo aurrizki zahar urriak edota Izen-Adjektibo ordena (cf. Lakarra 2006a).

Baliteke sinkronista amorratuentzat –batez ere XXI. mendeko euskara dutenentzat corpus bakar edo ideal gisa– irregularitate gutxi batzuk ez izatea deskribapen egoki edo azalpen sakon-erabatekoak emandako poza hondatzeko lain. Diakronian, ordea, ikuspegi honek ez du ez hanka eta ez buru; irregularitateak dira, hain zuzen, erakartzen gaituztenak,³⁹ eta are gure egitekoaren ia oinarri guztia. Meillet eta Sapirrengandik datorren doctrina da –gure artean Mitxelenak usu azaldu eta frogatua– edozein hizkuntzatan eta hizkuntzaren edozein alderditan irregularitateek dutela zahartasun aukera gehien. Gogoeta honek ez du zerikusirik hizkuntzen diseinatzailearen asmoekin edota hauen primitibismoarekin (cf. Jungraithmayr 1990) edota hizkuntzek –horretarako Akademiak dituztenek, jakina (?!)– azken garaian izan bide duten «garapenarekin». Ez, irregularitateari eman ohi zaion lehentasuna ez da diakronisten berezko edo beharrezko apaltasunaren ondorio baikik; hots, irregularitateak ez daude objektuan, hizkuntzan edo hizkuntzaren garai bateko egituran, geure begietan baikik.

---

³⁹ Batez ere beste irregularitate edo susmo-iturri batzuk ditugunean, adjektiboarekin euskaraz ditugun legez; hots, hartzen baldin baditugu Dixonek (1982) eman adjektibo gabeko edo urriko hizkuntzek gainerakoek kategoriatan bitartez sortzen dituztenak ordezkatzeko lau bideak (erlatiboak, eratorriak, partizipioak eta maileguak) eta, halaber, adjektibo hierarkian oso gora den koloreen atala miatzen euskaraz, hara zer ateratzen zaigun: *beltz* → eratorri, *zuri* → partizipio, *gorri* → id., *hori* → id, *azul* → mailegu, *berde* → mailegu, *gris* → mailegu, *marroi* → mailegu, *urdin* → erlatibo/eratorri... Jakina, adjektibotasunaren hierarkian hain gora den alor batean hori gertatzen bada nekez pentsa genezake adjektiboa kategoriatan askea izan denik aitzineuskaran. Ondorio hau ez doa batere gaizki eransletasuna euskaraz modernoa dela argudiatzeko: Post-ek (2006) erakutsi du tani hizkuntzetan adjektiboa lehenago aditzaren zati zela (gainerako hizkuntza tibeto-burma isolatzaileetan oraindik den bezala) eta eransle bilakatuaz doazen heinean adjektiboa aditzetik urrundu eta izenerantz hurbilduaz doala. Ikus alde honetatik Bhat-ek (2000) hizkuntza dravidikoen eta tibeto-burmen artean egindako erkaketa eta Lakarra (2006a)-n bildu gure hizkuntzaren bilakabideko zenbait paralelismo.

Alegia, ezagutzen ez duguna da irregular eta azalpen-gabe egiten diguna ezaugarri edo erregela; eta gertakari hau usuago gertatu ohi da duela 500 urteko lekukotasun baten aurrean ezen ez duela 50ekoarenean edo gutariko edozeinen ohiko jardunean.⁴⁰

Horrenbestez «ongi-etorri»-en pean ezkututzen jarraitu beharrean, zergatik ez hauetariko batzuk mahai gainean jarri eta gure ikerketaren ardatz bihurtu? Baliteke fonologian, morfologian zein lexikoan zenbait ustekizun aldatzeko gairik nahiz aurreko berreraiketa-paradigma osatzeko edo gainditzeko bide edo bidexkaren baten bat ere antzematea.

9. Gogoetan nintzelarik duela zenbait hilabete zein perpaus hautatuko nuen egungo egunean zuen aurrean ukitzeko, deliberatu nuen –filosofo zaharren eta Sarako Joanesen esanei jarraituaz– euskal entzuleek beti oso gogoko ohi duten gaia hartzea eta, beraz, ezkerria hautatzea nire gaurko jardunerako. Alabaina, ezker hau ez da izango gizartea aldatzeko, modu baketsuan edo bestela, antolatzen diren eta –baten baino gehiagoren uste-tan, naski– Euskal Herrietan ere beharko genukeen horietarik. Ez, izan ere, segur nintzen entzuleen artean gehienak ziratekeela bere baitarik horretara aski emanak eta ez zutela nire beharrik ezker horren balentria eta kanta-losia goxoetara makurtzeko.

Nik gaur aipatu nahi dudana ezkerriaren berreraiketa bestelakoa da, aspaldiko aitzineuskararen ezkerriarena, alegia. Orain arte hitzen erdi-aldea, bokalarteko kontsonanteak zein kontsonante arteko bokalak gehi eskubiko amaierak (batez ere kontsonantikoak) izan dira gehien ikertuak. Koldo Mitxelenak erakutsi zuen, ordea, hitz hasiera zela kokagunerik zailena leherkari- berreraiketari dagokionez: bertan kontsonante fortisen galerak eta ahulen transfonologizazioak ditugu, hainbat kontsonanteren erorketak eta gehiketak (FHV §12.20), beren arteko asimilazio eta disimilazioak (FHV §12.21), metatesiak (FHV §12.22)... Erants bekizkie horiei hortzetakoek hor duten ahularen hutsunea eta *d- > *l*- bilakabide zenbait (ikus behera-

---

⁴⁰ Berebizikoak dira Mitxelenaren argudioak *edun-en iraganeko paradigma irregularren zahar-tasunaren alde eta Lafonen eta Orixeren paradigma erregular (ezberdinen) aurka; ikus Mitxelena (1963).

go), leherkarien txistukaritze zenbait, ahoskabe/ø eta ahostun/ahoskabe/ø alternantziak (FHV §§12.11-12.14), «ezpainkarien auzia» –hasierako kokagunean inon baino biziago dena–, dardarkari biak ere hor falta dira, AE ondoko fortis/lenis neutralizazio orokorra, hots palatalen ugaritasun nagusia (eta hor beste hots batzuekin txandakatzeko duten aukera)... Ez dirudi Mitxelenak gehiegikeriarik zioenik ondokoa ondorioztatzean:

En todo caso, se piensa que la prótesis no se explica más que suponiendo que no fueron raras las caídas de consonantes en posición inicial, caídas que no se consumaron en todas partes ni en todas las palabras con el mismo ritmo y la misma regularidad. Por ello, a pesar de que el vasco –al menos reciente– no es una lengua prefijante,⁴¹ la inicial de cada forma nominal llegó casi a ser considerada como algo modificable, si era consonántica, y como un hueco susceptible de ser llenado por distintos pseudo-prefijos, si era vocálica. *El resultado es que la inicial es la posición de máxima inseguridad para la reconstrucción comparativa* (FHV, 252-253; etzana neurea).⁴²

Hau ez da soilik leherkariekin gertatu, noski eta, bestalde, oraindik ez da ongi ezagutzen gertatutako gutzia eta horren garrantzia hitzen itxuran edo horien egitura fonologikoan nahiz morfologikoan. Aurrera baino lehen, esan dezadan FHV bikainean hitz hasieraz zer ikasi izan arren ez dela aurki-

⁴¹ Gertakari hau Azkuek «metafisikoki» azaldua zuen dagoeneko:

§36. *Prefijos*. Son escasos los de nuestra lengua, y es posible que antiguamente no tuviese ninguno, como se dice que tampoco los tuvo el indoeuropeo; eso que hay lenguas de esta familia, como el griego, latín y alemán, que los tienen en abundancia. Por lo que hace a nuestra lengua, aunque no tengamos documentos de su estructura antigua, parece que su genio permite hacernos vislumbrar la razón de su escasez en estos elementos pretemáticos. Lo más importante, lo más noble se coloca a la cabeza de lo que modernos lingüistas llaman un sintagma (...) Entre el sustantivo y sus calificativos (...) Entre un verbo y su auxiliar (...) De esta tendencia a colocar a la cabeza el elemento más importante parece venir nuestra aversión a los prefijos. ¿Pues qué prefijo, no siendo los que se refieren al ser o no ser (confirmación o negación), puede haber más importante que la cosa o la acción de que se trata? (Azkue 1923-25:42-43).

Honetan Azkuek Astarloarekiko duen zorraz ikus Gómez (2007).

⁴² Gogora harako Bertoldi-ren (1931: 128) «Un des traits les plus singuliers de l'euskara moderne est sans doute la grande instabilité, la caducité même, des consonnes initiales (surtout g-, k-)» (apud FHV, 531).

tzen hitzaren gainerako kokaguneez (amaieraz eta barren ezberdinez) adinako informaziorik. Zehatzago, ez da hor berariazko atalik enparauei eskaini bezala, dela bokalak aztertzerakoan, dela ozen, txistukari edo gainerakoak banan-banan miatzean. Alabaina, hitzen ezkerreko partearen azterketa sistematikoak euskal fonologiaren bilakabidearentzako berririk ekar lezakeela deritzot eta bertsolari eta poetek –edota azken 500-1000 urteotako euskarara mugatzen diren euskalariak– beren harrobi eta bihotza eskubian izan arren, nago guk hor zer irabazi gutxi dugula eta zailtasunak zailtasun, hobe dugula ezkerreara begi eta buru bihurtzea.⁴³

Lakarra (2005) eta (2006a)-n proposatu genuen legez, guk (1) AE zaharrak IS-n ere aurrizkiak zituela⁴⁴ eta (2) hitzaren kokagune bortitza ez hasierakoa baizik eta errokoa dela eta azentua ez hasieran baizik eta amaieran (erroko monosilaboan) bilatu behar dela defendatuko dugu (ikus §16). Begibistakoa da, demagun, hasierako kontsonanteen erorketan datzala hein batean euskara modernoak omen duen bokalez hasitako hitz kopuru larri horren zioetarik bat (cf. §17). Erorketa horietarik batzuk (adib. *kamaña* > *amaña*) ezagutzen dira, baina ez guztiak, ordea. Hara, esaterako, ondoko hitzok:⁴⁵

<i>alu</i> < <i>uahuu</i> ,	<i>izar</i> < <i>Siriu-za</i>
<i>ater</i> < <i>uertere</i>	<i>olde</i> < <i>uoluntate</i>
<i>eskatu</i> < <i>uescor</i>	<i>orein</i> < <i>ceruu-oin</i>
<i>esker</i> < <i>uoster</i>	<i>oratu</i> < <i>coger</i>
<i>ezain</i> < <i>uexanu</i>	

Hauek guztiak, jakina, mailegututako ondarean gertatu dira; ez da, bada, zer pentsatu erorketak soilik altxor zaharrenekoaren barnean eman direnik eta soilik *p-*, *t-*, *k-* edo *m-* hotsez hasiak direla maileguak, itxuraz

⁴³ Ikus atal honekin lotua den §17.a (hasierako bokalismoaren ugaritasunaz); ezinbestekoa iruditzen zait bietako bilakabideen irakurketa tipologiko bat, han aipatzen den dravidierak hizkuntza eransle izateko egin bidearen paralelismotik edo besteren batetik.

⁴⁴ Ikus Trask (1977) eta hemen ondoko §11 aditz-aurrizkiez.

⁴⁵ Ez dut hemen guztien zehaztasunak emateko betarik eta ikus Lakarra (prest.-1). Alabaina, hasierako kontsonante ezberdinen erorketaz landa diren beste zenbait fenomenoren (metatesiak, /t/ eskubiratzea) adibide gehiago aurkitu ahal dira lan honetan bertan; gainerako aldaketak (e > a/___R, -i/-u > -∅ lehen osagaien amaieran, -iV hiatoen soiltzea, asimilazioak...) ezagunak dira.

Traskek (1997) egin legez. Ez da zer pentsatu soinu horiekin ageri diren hitz guztiak mailegu direnik ere: aspalditik ezagutzen ditugun *kalte* edo *koipe* edo *talde*, *tarte* zein toki-z landa, badira hainbat eta hainbat fonosinbolismo ere. Hara, azken hauen zenbait adibidetarako TVRV eredukoak: *burra*, *fara-fara*, *firra*, *firri-farra*, *furra*, *gale*, *gili*, *guru*, *kara*, *kili*, *kirri*, *kuru*, *kurri*, *mana*, *mara*, *mini*, *mino*, *mura*, *murra*, *murri*, *murru*, *pirra*, *pirri*, *tala-tala*, *tana*, *tirri-tirri*, *tarra* (Lakarra 2004). Gertakari honek –alegia, fonosinbolismoaren ugaritasunak– adierazten du denbora luze batez hitz arruntak (direla jatorrizko, direla mailegatu) leherkari ahostunez hasten zirela eta hortik ahoskabeek (eta /m/-k) izatea hainbesteko balio fonosinbolikoa; nekez bestela.

Gainetik, badira C- > ø- asko altxor zaharrenean ere: esaterako, *akher*, *ahuntz*, *esparru*, *extul*, *erro*, *ibai*, *idoi*, *ur*, *eure*... eta beste askotan *h-* galdu dela ia segurutzat joenezake.⁴⁶ Izan ere, zenbaitek badute euskalki modernoren batean edo testu zaharren batean *h-*dun aldaerarik; beste kasu batzuetan *h-* batez hasten zen CVC erro batekoak dira, *h-* barneko beste baten eraginez desagertu delarik, *ilherri*, edo *ilhotz*-en kasu ezagunetan legez. Badira, azkenik, azentutik urrutiegi zirelako -edo eroriak baina familiako kide oinarrizkoagoetan hots hori ageri dutenak (cf. *FHV*, 525).⁴⁷

⁴⁶ Altxor zaharreneko izateak ez dakar pairatzen dituzten aldaketak ere ezagutzen ditugun zaharrenak edota hizkuntzaren garairik zaharrenekoak izatea. Esaterako, Mitxelenak /h...h/ > /ø...h/ bilakabidez diotenaren arabera *hi-haur-e-ren lehen /h/ Erdiaroan galdu zen, ez lehenago, eta horretarako ezinbesteko denez bigarren, barneko /h/-a, nekez eman liteke *eure* III. mendean, esaterako. Tartean, bidebatez, bada *-iau-* triptongoaren soilteza ere (eta lehen zatia *-e*-rako aldaketa), baina hau ia txikieria bat da aurrekoaren ondoan. Manterolak (2006) erakutsi bezala *-ha* > *-a* 3. graduko artikuluan erabat bete gabe bazen XI. mendean ez da arrazoirik pentsatzeko lehen gradukoan eta bigarrenekoan *-haur* eta *-hor* soilduak izan zitezkeenik; gogoeta hauek, jakina, ez soilik Mitxelenak (*FHV* 210) «kontraesantzat» jo zuen *eure*-ren *h-* faltarentzat, baizik eta posesibo indartuen paradigma osoan falta den **h-*rentzat ere balio dute eta, horrenbestez, baita beren kronologiantzat ere (ikus Lakarra 2009a eta 2009c).

⁴⁷ «añado, sin ánimo de ser exhaustivo, algunos otros razonablemente seguros en que son siempre las formas complejas, más largas, las que carecen de *h*». Ohar bekio lehen edizioko ondokoari ere: «Hay que añadir que, dado lo confuso de la situación moderna, es difícil precisar qué consonantes desaparecidas en posición inicial dejaron como resto una aspiración ni en qué condiciones pudo después perderse ésta. Cabría admitir, para citar una sola posibilidad, que en palabras complejas, al encontrarse la inicial a mayor distancia del acento que en la simple de que procedía su primer

10. Ezaguna denez, Martinetek eta Mitxelenak sistema karratua (bi fonema hitz hasieran, beste bi barruan) proposatu zuten leherkariarentzat AE-rako. Beranduagoko garai baterako, EBZ-erako demagun, ez karratua baizik eta triangelua edo erronboa zen hobestekoa itxura guztien arabera:

Batetik bestera nola igarotzen den ere aipatu zuten: leherkari bortitz (herskari hasperendun) ziren hasierakoak «galdu» –hots, hasperen huts bilakatu eta, beraz, leherkarien sistematik atera– eta ahulak (herskari hasperengabeak) ahostun bilakatu ziren. Aldaketa honen berme dira euskalki orotako lekukotasun zahar guztietan: *baradizu*,⁴⁸ *bake*, *bago*, *butzu*, *galte*, *gorotz*, etab. ditugu lehenago eta ugariago *paraiso*, *pake*, *fago*, *putzu*, *kalte*, *korotz* eta gainerakoak baino.

Aldaketon zergatia eztabaidatua da: Martinetek (1955), esaterako, arrazoi soziolinguistikoengatik leherkari bortitz hasperendunak kolpez ezabatu eta horien ordeaz inguruko hizkuntzetan (eta munduan zehar!) hain arrunt diren ahoskabe soilak zabaldu zirela diosku. Badirudi, ordea, prozesu konplexuagoa, luzeagoa eta hein batean interesgarriagoa dugula, hizkuntzaren beraren barneko arrazoiei zor zaielarik: hots, hiperkarakterizazioak leherkari bortitzak hasperen eta ahul –goxoak– ahostun egin litzake erraxki. Gero, hasieran soilik ahostunak dituen sistema ez da naturalegi eta, beraz, egonkorregi ere eta ahoskabeak sor litezke eta, beharbada, ahoskabe horiek sortzea –bestelako hizkuntzen eraginik gabe ere– beharrezko ere izan liteke. Nolanahi ere den, prozesu hau ez zen egun batetik bestera gertatu, eta ezta hizkuntzaren kanpoko arrazoiengatik ere: artean latinez ahoskabez hasten zen mailegu asko hizkuntzan sartu eta –itxuraz arazo larririk gabe– ahostun (= ahul) gisa bertakotua zen; gainetik, ahoskabe berrien artean ez soilik maileguak baizik eta fonosinbolismoak eta

---

elemento, haya desaparecido la aspiración que en éste se conservó: sul. *ardai* ‘yesca’, sin duda oxítono, cf. guip. *ardagai*, lab. *hardo* (vid. infra, 12.16)» (219-220).

⁴⁸ Ohar bedi nola *b-* zaharrarekin doan *-z-* ordain zaharra; *p-* berriagoarekin, aldiz, *-s-* kausitzen dugu.

ondare zaharreko zenbait ere baditugu: begira goian (§7) eta hementxe bertan, hurrenez hurren, TVTV eta TVSV erduetako datuak.

Hitz akabuan, aldiz, ezaguna da bortitzaren alde egin dela neutralizazioa. Hau garbiago ikusten da ozen eta txistukarietan kokagune horretan arrunt urri diren leherkarietan baino. Halere, hemen kontuak –zati on bat, bederen– beranduago gertatu dira: txistukari eta ozenetan ohiko erronboa hartzen badugu ez dirudi horrelakorik izan genezakeenik ez hiru baizik eta bi kokagune soil –hasierakoa eta amaierakoa– baizik ez zenean, erro monosilabikoaren garaian. Asko da hemen aztertzeke eta finkatzeko baina, bestetan legez, badirudi hitz hasierako kokaguneak gordetzen duela informaziorik zaharrena edota garairik zaharrenaren isla.⁴⁹

11. 1977ko lan bikain batean Larry Traskek erakutsi zuen euskal aditz jokatuan osagai arkaikoenak erroaren ezkerretara direla, ez eskubitara. Honenbestez, aditz zaharrek aurrizkiak izaki eta ez atzizkiak garai modernoetan bezala, esaldiko ordena ez aditza amaian (SOV) baizik eta aditza hasieran (VSO / VOS) edo aditza tartean (SVO)⁵⁰ bide zen; Traskek bigarrenaren (SVO) alde egin zuen zalantzarik gabe.⁵¹

This paper argues that the contemporary grammatical system of Basque is descend from an earlier, quite different, system, and that many features of present-day morphology and syntax which are not well integrated into system, in which they occupied a natural and coherent place. The older system was one with SVO syntactic order and typical SVO grammatical features, as established by modern typological studies (...) Among the grammatical features which appear to reflex the earlier system are the following: a) The correlation of the third person prefixes with verbal categories; (...) d) The

⁴⁹ Ikus, partez, Martínez Areta (2006) AEZ-tik AEM-ra den sistema aldaketaz; nolana ere, zer zehaztu asko da, nahiz eta etimologiak ugalduek doazen.

⁵⁰ Jakina, «aditza tartean» bada OVS ere, baina hau eta bere kide OSV badiren ere ukatu egin izan da eta, gehienez, hizkuntza karibeek eta beste gutxi batzuk omen dute hurrenkera hori tipologiek diotenez.

⁵¹ Ez naiz hemen sartuko (lehenago Gómez 1994 eta Gómez & Sainz 1995 legez) SOV baino gogokoago zergatik dudana VSO erakusten; ikus Lakarra (2006a).

presence and position of the dative marker in the verb; (...) f) The verbal prefix *n-*; g) The causative prefix *ra-*; h) The SVO order of pronominal elements in intransitive verbs; i) The OVS order of pronominal elements in most transitive verbs; j) The SVO word order in negative sentences (Trask 1977: 212-213).⁵²

Artean hirugarren pertsonaren markatzat jo ohi ziren *d-*, *b-*, *l-*, *z-*, *ø-* Trasken aspaldiko modalitate markatzat azaldu zituen:

First, *e-* may have been a marker of perfective aspect, contrasting with *da-*. This would mean a verbal system contrasting perfective and imperfective aspect with conditional and optative/subjunctive mood –a rather plausible system somewhat reminiscent of those found in Slavic and Semitic languages, or in Proto-Indo-European. The development of imperfective and perfective aspects into present and past tenses would then be an unremarkable development. Second, *e-* might simply have been the characteristic of verb forms which were unmarked for any modality. Such a system is not quite so plausible as the previous one, but it has the advantage of accounting for the presence of *e-* in the infinitive and participial forms and in the verbal noun. And continuous and unmarked forms could perhaps develop into present and past tenses almost as easily as imperfective and perfective forms (Trask 1977: 212).

Izan ere, bestelako argudioez landa,⁵³ nekez sinets liteke hizkuntza batean hirugarren pertsonak hainbat komuntadura marka izatea, lehendabizikoak eta bigarrenak bana izaki; hartan ohikoena marka bakarra edo markarik gabekoa izaten denez, gure kasuan *ø* (perts.) + *d-*⁵⁴ (denb./aspekt.) / *ø* (perts.) + *b-* (denb./aspekt.) / *ø* (perts.) + *l-* (denb./aspekt.), etab. sortu

⁵² Horiez gainera, aditzen pluraleko *-it-* aurritzia eta zenbait izenetako *ma-* aurritzi adierazkorra ere aipatzen ditu lan amaierako laburpen honetan, aldaketak gerta zitezkeen kronologia erlatibotzat proposatu aurretik.

⁵³ Goiko bere zerrendan, labur beharrez, eman ez dudana hirugarren ezaugarria «the presence of third person prefixes in verb forms having no third person argument» dugu.

⁵⁴ Izatez, ez *d-* baizik eta *da-* dugu aspektu marka; gonbara *da-* preposizioa *labur* eta bestetan edo *-t*, *-la*, *-ra* atzizki alatiboetan. Ikus beheherago testuan aspektu burutugabe gisa eta alatibo gramatikalizatzen diren multzo-aditz berdinez.

bide ziren hasierako *d-*, *b-*, *z-*, *l-* horiek, gero berranalisiaren bidez hirugarren pertsonak laupabost marka hartzen zituelarik. Esan dezadan, bidenabar, antzekoak gertatzen direla beste hizkuntza eransle batzutan ere: «Stem + tense + $\emptyset$ agreement > Stem + $\emptyset$ tense + agreement» (Kuznetsova 2004: 155) dioskute berezilariek Siberiako hizkuntza baterako, adibidez.⁵⁵

Traskek *dator* eta *dakar* bezalakoetan ez zuen sakondu nahi izan *da-* «aurrizki» ala «laguntzaile» izan ote zen;⁵⁶ izan ere, berarentzat aski zen hizkuntzak tipologi aldaketa larria izan duela erakusteko, batera zein bestera izan eransle, atzizkidun, SOV hurrenkera eta enparatuko ezaugarri modernoetarik urruti gelditzen baita. Orain aurreraxeago jotzerik (eta jo beharrik ere) badugu: gramatikalizazio teoriak *Lag* > *Aurr* bilakabidea bai baina *Aurr* > *Lag* ezinezkotzat jotzen duelarik, Trasken 1977ko hautaketa erraxa da erabakitzen. Bestalde, *da-* horrek aditz-erro batetik sortua behar du; izan ere, zenbait multzo-aditz (*serial verb*) alatibo gisa IS-n eta aspektu burutugabeko marka gisa (AS-n) bihurtzen dira, euskaraz bezalaxe:

Asymmetrical S[erial]V[erb]C[onstruction]s are arranged below, in order from the most frequent and cross-linguistically widespread to the more restricted ones, with an indication (in the order of priority) of the semantic group of verbs likely to occur in such constructions. The order also reflects the historical development of SVCs» (Aikhenvald 2006: 48).⁵⁷

⁵⁵ Garai modernoagoetan euskaraz eskubitara, atzizki gisa gehitzen dira horrelako markak, jakina.

⁵⁶ «What I propose is that *da-* is a single prefix, and that this was the original full form of the present/continuous verbal affix. It is just conceivable that this *da-* is to be identified with the verb *da* 'he is', and that the present tense therefore has its origin in a periphrastic construction, but this possibility will not be explored here» (Trask 1977: 204-205).

De Rijk (1992) *da-* hori 'orain' adberbiotzat jo zuen, jatorriz (Trasken hipotesia aztertu gabe, bidenabar); halere, Traskek 1997ko liburuan De Rijken azalpena ontzat eman zuen. De Rijken teoriak nire ustez dituen hutsune (batez ere) fonologiko eta morfologikoetarako ikus Lakarra (2006b) eta (2006c).

⁵⁷ Lakarra (2008a)-n markatu dira **den* eta **nin* erroek multzo-aditz bezala dituzten beste zenbait gramatikalizazio: hurrenez hurren, iraganeko eta 3. pertsona pluraleko marka, hainbat datibo mota IS eta AS-n; bigarrenaz ikus Lichtenberk (1985) Ozeano Bareko mendebaleko hizkuntza austronesioetan emandako gramatikalizazio prozesu erraldoia eta Aikhenvald (2006)-ko zenbait lan lehenaz. Bada oraindik multzo-aditz gehiagoren arrastorik, hirugarren graduako erakuslea

Hurrenez hurren, «1a. Direction and orientation: verbs of motion», «1b. Aspect, extent and change of state», «2. Modal», «3. Valency-increasing and argument-adding», «4. Comparative and Superlative», etab. datoz Aikhenvalden sailkapenean.⁵⁸ Aditz horiek 'sit'-en baliokide izan ohi dira:

Ndi- no- gara	ndi- chi-dya	ne- nguva	dzino
1:SG-PRES-sit	1:SG-PM-eat	COM-time	this
'I usually eat at this time'		(Shona: apud Heine & Kuteva 2002: 279)	

Jeg	sitter	og	snakker
I		sit.1SG.PRES and	talk.1SG.PRES
'I am talking'		(Norvegiera: apud Kuteva 2001: 45)	

Euskaraz ere horrelatsu izan bide da (cf. Lakarra 2008a).⁵⁹ Nolanahi ere, aski izan bedi oraingoz aditzaren morfosintaxi zaharra aztertzeko ere ezker partea dugula emankorrena aldarrikatzea.⁶⁰

(*har) sortu zuenarena, demagun; cf. Lord (1993)-ko datuak Gineako Golkoko hizkuntzetan eta txineraz emandako antzeko bilakabideaz.

⁵⁸ Cf. «Patterns in present-day Benue-Kwa languages suggest two general paths for grammaticalization of locative verbs. One direction is from verb to marker of incompleteness. Another is from verb to preposition, proceeding in some cases to prefix and to zero» (Lord 1993: 29-30).

⁵⁹ Gogora *dar (> jarri) = 'sit'; cf. Lichtenberk:

Cross-linguistic studies suggest that of the three main posture meanings it is 'sit' that is most often implicated in the development of the progressive aspect. This is not at all surprising when one considers the following. First, the progressive aspect develops first with dynamic, activity verbs, whose subjects are agents (Bybee et al. 1994; also Dahl 1985). Second, humans are the quintessential agents. Third, of the three main postures, it is sitting that is characteristically human. And fourth, verbs with the meaning 'sit' acquire semantically unmarked locative (and existential) uses in which they are prototypically used with human subjects. It is the association of such verbs with humanness of their subjects that makes them better candidates for development into progressive markers than either of the other two basic posture verbs are (Lichtenberk 2002: 311).

Ikus Newman (2002)-ko lanak hainbat hizkuntzatan gertatzen diren antzeko bilakabideez.

⁶⁰ Aditz jokatueta ezker aldeko arazo eta interesgune bakarra ez da, noski, *da-* (bidebatez, zergatik ez zen ***la-* bilakatu?); gainerako modalitate marka zaharrek ere badute berena: esaterako, dagoeneko IS-n ikusi dugunaren arabera *letor*, *lekar* eta bestetako *l-* hori **d-* batetik datorrelarik, zerbait esan beharko da horien jatorrizko funtzioaz, neurriren batean Trasken 1977ko proposamenetarik [«le conditional» (212)] urrunduaz. Bestalde, Lafon eta lehenagotik egin diren

12. Har bitez euskaraz arrunt ezagun diren ondoko hitzak:

a. <i>gazi, atze, jale,</i>	b. <i>harbel, gordin, zaldun,</i>
c. <i>gogor, zezen, adar,</i>	d. <i>lagun, gibel, samur,</i>

Hiztun soilei nahiz hizkuntzalariei galdetu, esango nuke askoz errazago zaiela (a) eta (b) sailtakoak zatitzea eta azaltzea ezen ez (c) eta (d)-etakoak. Lehendabizikoan edozeinek ezagutuko ditu *jan* aditza eta *-le* «ofizioetako atzizkia» eta baita *gatz* erroa ere; batek edo bestek baita *hatz* ere baina, beharbada, gutxi dirateke *aurre-n ahur* isola dezaketenak, Mitxelenak (1971) egin legez. Hori bai, *gazi* = *gatz* + *-i* eta *atze* = *hatz* + *-e* direla jabetzean *nahi* ere *X* + *-i* eta *aurre* *Y* + *-e* izan litezkeela onartzea ez bide zaie zailegi egingo.⁶¹

(b)-n ere *har* + *bel* (cf. *horbel, ubel, etab.*), *gor* + *din*, *zal* + *dun* zatitzea ez zait begitantzen ezinezko askorentzat. Egin kontu, gainera, bizi-bizirik direla *harri* eta *beltz*, *gorri* eta *zaldi* eta baita, zehazki zer diren jakin ez arren, ezagun xamarrak *-din* eta *-dun* ere (cf. *berdin, urdin, bizardun, jatun, etab.*) eta, beraz, zatikatzea zalu joan liteke.

(c) eta (d) sailtan kontuak bestelakoak izan litezke, nire iritzian, eta «aprobaren» bat egin izan dut inoiz neure inguruan: euskaltzaleek eta euskaldun hutsek ere etimologiekiko zaletasun markagarria izan arren, ez bide dute berehalakoan aterako hor **gor*, **zen*, **dar* eta (batez ere), **la*, **gun*, **gi*, **sa* zatikiak direnik eta, beharbada, ez lukete horko *-mur labur*-eko akabuarekin lotuko.

Ez da euskaldun eta euskaltzaleei zer aitzakiatu euskalariiek ere ez baitituzte oraintsu arte hitzok analisatu; izan ere (a) eta (b)-koak edo horien tankerako gehienak konposatu edo eratorritzat jo ohi dira hiztegi eta gramatika hoberenetan, baina (c) eta (d)-koak hitz bakun, erro soiltzat azaltzen dira guztietan. Honen zergatia begibistakoa da: lehen bi sailotan bada dira oraindik erro eta atzizki eraginkorrak, horrelakorik premia izanik

---

saioak *ahal*-etik deribatzen aski ahul eta funtsik gabe bilakatzen dira; ikus Lakarra (2006c)-ko zenbait ohar.

⁶¹ X = **nam* eta bokalarlean /n/-ak /h/ ematen duela, etab., beharbada beste urrats batekoak bide dira.

hitz berriak sortzeko gai direnak edota behintzat bai ez hain aspaldi sortuen berri emateko; azken bi sailetan ez da halakorik: horko osagai eta prozesuak ez dira emankor eta ez dirudi aspaldian ere izan direnik, ez jakin noizdanik.

Hemen akaburengo azterketak egiten saiatu beharrik ez da ohartzeko batez ere (c) eta (d)-ko *la-*, *gi-*, *sa-*, *a-*, *ze-* eta *go-* zatikiekin (edo hondarkiekin, oraingoz) zailtasunak ditugula, euren eskoira diren CVC zenbaitentzat (gogora *horbel*, *gordin* eta *labur*) kideak baditugu ere, gainerakoentzat (**dar*, **zen*) zailtasunak franko larriago direlarik; bukaerako *-i*, *-din*, *-le*, etab., askozaz errazago antzematen dira (a) eta (b)-n. Beste hitzez esanik, unibertsaliki hizkiak erroak baino txikiago izan ohi direla ohartuaz, eskubitara direnak errazago isolatzen dira, gure egungo gramatikaren parte dira oraindik, baina ezkerretara direnak edo izan litezkeenak *-(d)-ko* aurrizkiak demagun– horiek ez dira gaur egungo eta are azken 500 edo 1000 urteetako euskararen gramatikaren partaide; ihartu ziren antzina, duela hainbat mende eta milurteko ere eta ez da euskaldunen hizkuntza gaitasunean ezer horien forma, esanahi edo funtzioaz.⁶²

Erreduplikazioa ere ez da azken ehundaka urtean indarrean den prozesua. Are gehiago: hor goiko *gogor*, *zezen* eta *adar gor*, **zen* eta **dar* erro batzuetarik ateratzen ditugularik, *eder*, *adats* eta *odol* ere prentsatzekoa da **der*, **dats*, **dol*-etik datozela. Bada, kontua da erreduplikazio prozesu horrek gutxienez K. a. azken mendeak baino lehenagokoa –hots, Mitxelenaren aitzineuskara baino lehenagokoa– behar duela izan, bestela ez *adar*, *adats*, *eder*, *odol* baizik eta ***lalar*, ***lalats*, ***leler* eta ***lolol* izango baikenituzkeen, erreduplikatu gabeko formetan *larri*, *lats* eta *ler* (eta *latz* < **datz*,

⁶² Garbi dago aurrizkidun morfologia ez dela batere bateragarri euskara historikoaren tipologiaz izan ohi den ikuspegi zabalduenarekin, baina ikus Trask (1977), Gómez (1994), Gómez & Sainz (1995) eta Lakarra (2006a). Nabarmenki, Traskek atzera egin zuen 1998ko artikuluan eta baita 1997ko liburuaren testu nagusian ere; alabaina, erka bitez horiek aipatu liburuko «Gramatika» ataleko eranskin labur bezain interesgarriarekin.

Mitxelenak (cf. §9-ko aipua) *ma-* eta, beharbada, beste aurrizki «adierazkorren» bat –aski berria, bidenabar– onartzen zuen hitzaren hasierako kokaguneko bilakabideen ondotik sortutako «hutsuneak» betetzeko (FHV, 271-273).

luze < *dutz, etab.) ditugunez gero; bestela esan, *d > *l*- egin zenerako atzendua eta agortua zen erreduplikazio prozesua.⁶³

13. Har bagenitza *d*- eredu bisilabikoetako bosgarren sailetan diren etimologia gabeak –hots, AE-ko izateko gutxieneko aukeraren bat duten bakarrak– ondoko erroak eridengo genituzke: *dako*, *dangel*, *darga*, *datil*, *dekor*, *dendel*, *dendo*, *dendun*, *dollor*. Orain horiei ohiko iragazki geografikoa ezar bageniezaie (cf. Lakarra 2010c) zera aterako litzaiguke:

dako «BN, Sal»,
dangel «B-o-ond» (gehi «*dangil* (B-l-mu), *dangillo* (B-tx) e, incluso, *tankil* (B-eib-m...) 'gandul, de poca actividad'),
darga «R»,
datil «G»,
dekor 1° «B-a-b-g-o», 2° «B-a-m-o-otx», 3° «B-zam»,
dendel 1° «B-a-arb-o-tx», 2° «B-tx», 3° «B-a-m-mon-o-otx», 4° eta 5° «B-m»,
dendo «BN»,
dendun «B-i» (gehi *tentun* «B-l-m, G»),
dollor 1° «Bc, Gc, L», 2° «Urte [L]».⁶⁴

Nabarmena da horien artean soilik *dollor* dela gutxieneko geografia hedadura duen bakarra, eta gainerakoak era bateko edo besteko berrikuntzak, guztiak ere aski berri eta aski labur. Kontua da, dVCVC-k izan zitezkeen erroak 2125 zirela, 425 dVVCV-renak, 1075 dVCCV-renak eta 5375 dVCCVC-renak; bada, izan zitezkeen 9000 horietarik *bat bakarra* litzateke geografia hedaduraren aldetik AE-ko kideztat hartzeko aukeraren bat lukeena, eta horrenbestez, ez soilik gainerako berbak baizik erro-ereduak eurak behar ditugu modernotzat jo; nolana ere ez AE-ko, ez EBZ-ko eta ez beranduagoko ere seguruenik.⁶⁵

⁶³ Ezaguna da Mitxelenak (1957) euskara historikoko *d*- mailegu eta adizki jokatuentzat uzten duela, batetik, eta lehenago hots hori zuten zenbait erro *l*- bilakatu direla iradokitzen, bestetik (cf. FHV); ikus Lakarra (2006c) eta (2010c) eta hemen §14hh.

⁶⁴ Datuak Azkueren hiztegitik jasoak dira bistan denez nire (2002a) eta (2004)-n horrela egin behar izan bainuen; nago, halere, OEH-ra jotzeak ez lituzkeela ondorioak asko aldatuko.

⁶⁵ Are gehiago, Mitxelenak bere formagatik mailegutzat zuen *dollor*, baina ez zuen jatorri zehatzik eman; orain hori ere lor genezakeela uste dut (cf. Corominas s.u. *tollo-II*); ikus Lakarra (2010a) non biltzen diren RS-eko erabilera eta adiera zaharreko adibideak.

t-. Aurrekoaren ahoskaberan jo eta tVCV, tVCVC, tVCCV gehi tVCCVC erro ereduak aztertuz zera genuke: *taxa, teka, teli, tika, tipo, tuku, turru, takel, tamal, tatan, tinel, tipor, tipotx, tokor, topos, totos, tarta, tirlu, toldo, thuzto, tankar, tentel, tenter, tontor, tortotx*. Itxura batean *t-* erro ereduak *d-* ereduak baino ugariago lirarteke etimologia ezezagunekoetan eta, beraz, AE-rako hautagaitzan; horrenbestez, zaharrago lirarteke eredu hauek aurrekoak baino.

Alabaina, ez da zer aitzinatu hainbeste; goiko datuoi iragazki geografikoa ezarriaz, ez da horrelakorik: hemen ere soilik batek (*tontor*-ek) gainditzen ditu gainditu beharreko gutxienekoak alderdi horretatik.⁶⁶ Ez da asko, bada, bakarra izan zitezkeen 5375etik tVCCVC-ri dagokionez eta 1/9000-tik *t-z* hasitako erro eredu guztiak gogoan izanik. Areago dena, bakar hori ez da CVCVC erro-eredu zaharrenekoa CVCCVC berriagokoa baino. Ez litzateke harritzeko, bada, horietarik asko mailegu edo fonosinbolismo izatea, abondo baitira *t-* hitzetan; nolana ere analisi-hondar hutsa dugu eta eredu hauek, *d-z* hasiak bezala, oso modernoak ditugu euskaraz.

n-. Mitxelenak bi sudurkari, bortitza (N) eta ahula (n) aurreikusten bazituen ere bere AE-rako, hitz bisilabo eta polisilaboetan hitz hasierako sudurkari gutxi aurkitzen dela diosku ondare zaharreko hitzetan:

En posición inicial *n* no es frecuente en palabras antiguas: *ni* 'yo' (vid. supra, 13.8, nota 19), *no-* tema interrogativo, *na(h)as* 'revuelto', *nabar* 'abigarrago, etc.' (cf. quizá ib. *nabarsosin*), *nagi* 'perezoso', *nagusi* (*nabusi*), 'principal, amo', *na(h)i* 'voluntad', vizc. *neba* 'hermano de hermana', *neska, neskato* 'muchacha' (aquit. *Nescato*). En préstamos (*neke* 'fatiga', etc.), *n-* parece haberse conservado sin excepción conocida.

Hay alguna muestra de la alternancia *n* / cero en inicial, y por lo general la nasal da la impresión de ser secundaria: occid. *ekaitz* 'tempestad' / b.-nav. *nekaitz*, ronc. *nekatx* < *egu-gaitz 'mal día, mal tiempo', cruzado con *negu* 'invierno' (?), *i(n)gel*, etc. 'rana' (infra 3.1.) / a.-nav. *negal, negel*. En a.-nav. *nospel* 'sabañón' '(lugar) sombrío' (13.8) y en los indefinidos *ne(h)or* 'alguien', etc. de varios dialectos (arriba, 15.4

⁶⁶ Bere izaera fonosinbolikoa barkatuko badiogu ere (cf. *konkor*), iragazki fonotaktikoak ezarriaz bakar bat ere ezin izan liteke –ahoskabe horiekin hasieran, bederen– ez AE-ko ez EBZ-eko.

a), *n-* es una innovación. Para la alternancia bien ejemplificada *n- / l-*, véase abajo, 16.12. (Mitzelena FHV: 1961/1977: § 15.9.).

Gure datuen arabera, ondokoak dira AE-ko erro bisilabiko izateko aukeraren bat dutenak: *naka, negu, nazka, nafar, nabar, nakan, nakar, negal, negar, nekots, noxal*. Zein erro-eredutakoak diren begiratuaz, bi CVCV eta CVCCV bat ditugu –eredu hauek biak ere ez dira zahartasun aukera gehien dutenak– zortzi CVCVC (eredu hau zaharragoa da, zalantzarik gabe) eta CVC bikoitzetik letorkeen CVCCVC-ko bat ere ez. Horietarik guztietarik *negu* CVCV-n, bat ere ez CVCCV-n eta *nafar, nabar, negal, negar* CVCVC-n dira iragazki geografikoa gainditzen dutenak. Gogoratuaz *nVCV*-n izan litezkeen erroak 425 direla, *nVCCV*-n 1075, *nVCVC*-n 2125 eta *nVCCVC*-n 5375, euskara zaharrean *n-* erro eredurik izateko aukerak oso urriak dira: %0,00-0,23 *nVCV*-n, %0,00 *nVCCV*-n, %0,70 *nVCVC*-n⁶⁷ eta %0,00 *nVCCVC*-n.

l-. Lakarra (2004a)-n ondoko hitzak biltzen dira *l-*-z hasitako erro-ereduetan, mailegu garbiak, aldaera bigarrenkariak, eratorri-konposatuak eta fonosinbolismoak kendu ondoren: *leta, liba, liku, lope, loro, luba, lupá, lutho, lanbo, lanka, lenka, lisko, lisna, longa, longo, losko, lunka, lahar, labar, labur, lágin, lagun, lakar, lakatz, lapar, laputx, latsun, latzin, legatz, lehen, leher, legar, lehor, likar, likits, lipar, lipitx, litsar, lizar, lizun, lokan, lokots, lorrin, lotin, lurrin, lutxar, lander, laster, laztan, lerden, listor*.

Oraingoan iragazki geografikoak ezartzean arrunt gehiago dira aurrekoetan baino horiek gainditzen dituztenak: *lahar, labur, lágin, lakar, lapar, laster, laztan, legatz, lehen, leher, legar, lehor, likits, lipar, listor, litxar, lizar, lizun, lokots*;⁶⁸ hots, ia hogeitaz gehiago. Bidenabar, markagarri iruditzen zait kasu guztietan CVCCVC eta, batez ere, CVCVC eredukoak direla, ez IVCV edo IVCCV-koak. Ez bide da halabeharra, erreduplikazioa, aurrizkiak (CV-) eta

⁶⁷ Baina lehen beste erro-eredu batzuekin bezala, ia hauek guztiak konposatu edo mailegutzat azal genitzake orain (cf. Lakarra 2010c) lehenago (ik. Lakarra 2008b) *nagusi* eta *neska*-rekin egin bezala.

⁶⁸ Ustez baita *lander* ere, baina, ene aburuz, Corominasek aipatu arabierazko formatik letorke, baldin eta bere familia erromanikoa balitz hain zabala non egiantzekoa litzatekeen euskarak hartu eta bertan irautea.

elkarketa (CVC-CVC) baitziren euskara zaharrean hitz berriak sortzeko bide nagusiak §12.ean ikusi legez.

d-, *t-* eta *n-z* hasitako eredueta erator-elkartuak *l-z* hasitakoekin erka bagenitza hara zer genukeen:

d- : dena, dina, duka, dagun, donge, dontsu, daldax.

t- : toka, tuka, tapol, talka, torkor.

n- : neba, nagi, nago, nana, noka, nola, nora, nuku, naste, nazki, noski, nahas, narras, negel, nekatx, nehon, notzan, naspil, nastor, norbel, nospel.

*l*⁶⁹ : lape, larre, larri, larru, latsa, lepo, leze, loba, lodi, loki, loti, lotu, lotze, lupe, luze, laiotz, lapatx, laratz, larratz, lerren, lokun, lorratz, losun, lotzor, luban, lugin, lurrun, luxar, lantsu, lasto, lazga, lazki, lazta, lerde, lirta, loxka, lotgi, lozko, lurka, lurpe, landur, langin, lankar, lankor, lanputs, lankotx, lazkor, lurbel, lurlan, lurmen, lurtar.

l-ereduen emaitzak gainerakoak halako zazpi-hamar bider handiagoak dira, eta gertakari hori argiro mintzatzen zaigu haren antzinatasun konparatiboaren alde eta, beraz, *l*- fonemaren antzinatasunaz enparatuen gainetik ere kokagune horretan, erro soiletik gorako hitzetan. Erro eredu batzuen eta besteen maileguren arteko *ratioa*, aldiz, 2-3/1 edo da. Datuon azalpena, gure ustez, honakoa litzateke: euskaraz *l*-ak *d-* eta *t*-ak baino frango lehenago bertakotu ziren, eta, gainera, fenomeno hori ez zen soilik mailegu eta fonosinbolismo berankorrez eman (EBZ baino berankorragoetz, alegia), *d-* eta *t*-ko kasu gehienetan legez: *l*- asko AE-ko morfemetako hotsen jarraipen dira, azken batean «jatorriz» *l*- ez bazuten ere; ohartu dugunez, Mitxelena *l*- bat suposatzen zuen AE modernoaren inbentariarako, baina ez *t-* edo *d-*, demagun. AEZ-ean, aldiz, ez bide genuen **l*- baina bai **d-*; ikus Lakarra (2006b-c) eta (2010c).

14. Hitz hasierak aztertzea ez da beharrezko soilik izenean, noski. Har ditzagun, esaterako, euskal aditz zaharrak, badakizue *e-*, *i-* edo *j-* dutenak

⁶⁹ Gogora ez dela *l*- erreduplikaziorik, ezta *d-* eta *t*-rik ere; beharbada, azken hau Martinetek (1950) eta Mitxelena (1951b, 1957, FHV) proposatu fortis > *h-* (> *ø-*) aldaketaren orain arte erabili gabeko argudioa dugu: **tal* > **ta-tal* > **atal* > *atal*, **kots* > **ko-kots* > (*k*)*okots*; cf. **dadar*, **deder*, **dodol*... > *adar*, *eder*, *odol*... Ikusi egin behar VTVC egiturakoetan baden *-/th/-* eta *-/kh/-*ren aldeko daturik (**ph/-*rik ez zen AE-ren sistema estandarrean; cf. Mitxelena 1957).

ezker aldean: *eroan*, *ibili* edo *jakin* bezalakoak, ez *saldu* edo *hartu* gisakoak, alegia. René Lafonek duela 65 urte markatu zigun, eta lehen eta gero errepikatu ohi da, aditz zahar horien erroen artean denetarikoak ditugula: CVC (*e-thor*), VC (*utz-i*), VCVC (*j-akin*), V hutsa (*da*), etab.:

Pour avoir du verbe basque une connaissance satisfaisante, il faudra joindre à la connaissance de son système celle des rapports de forme, de sens ou d'emploi que certaines racines ont pu avoir entre elles, c'est-à-dire la connaissance de l'histoire et de la préhistoire des racines (Lafon 1943: I, 433).⁷⁰

B. *Racines simples*. Les racines simples du basque se composent d'une ou de deux syllabes. Les types suivants se rencontrent :

1° RACINES MONOSYLLABIQUES :

- a) une voyelle : *a-* « être »;
- b) consonne et voyelle : *go-* « rester », *gi-* « être fait »;
- c) voyelle et consonne : *bil-* « marcher », *kus-* « être vu ».

2° RACINES DISSYLLABIQUES : *oa-* « aller »; *augi-* « venir », *aki-* « être su », *zagu-* « être connu » (Lafon 1943: I, 421).

Erroek eta gainerako morfemek forma kanoniko bat izan ohi dutela hizkuntzetan eta horrelako zerbait bazela aitzineuskaraz izenetan ikusi ondoren, honako aniztasun edo anabasa beharbada mugatu egin genezakeela iruditu zitzaidan eta, bide batez, irregularitate horien atzean gramatika zaharragoaren aztarnak berreskura.

Ezer baino lehen, *utzi* edo *ilki* bezalakoak **e-* aurrizkia eta CVC erro arruntekoak izan zirela jatorriz ez da zail erakusten: *utzi*-ren kasuan bizkaierazko *itxi*-k eta zuberera zaharreko *eitzi*-k hasieran diptongo bat bazela dioskute. Bestalde, gipuzkera zaharreko *eutzi*-k hipotesi hori berresten digu eta **e-* aurrizkiaren eta *-u-* erroko bokalaren artean zerbait bide zen erroak ez

⁷⁰ Berak hor eta 1950eko lanean dioenez, Kaukasoko hizkuntzen laguntza ezinbestekotzat jotzen zuen euskarazko erroen egitura ulertzeko; alabaina, lagungarri baino gehiago nahasgarri izan delakoan nago (cf. lehen oharrean aipatu Braun 1998, esaterako). Aldiz, oinarrigabeko erkaketa genetikoetara jo baino lehen Lafonen garaian zein gero barne-berreraiketaren bitartez bazen anabasaren aldarrikapena baino emaitza aberats eta sakonagorik lortzerik.

VC (-i partizipio markatatz hartuaz) baizik eta CVC izanik izenetan aurkitu dugun legez.⁷¹ Bokalarteko kokagune horretan markarik utzi gabe eror zitezkeen /b/, /d/ edo /g/ (ez /t/, /l/ edo /r/);⁷² hiru aukeren artean hemen (eta beste askotan, cf. Lakarra 2006b) erabakitzea ez da ezinezko: *d- > l- al-daketa gogoan izanik, batetik, eta *luze* : *largo*, *alargar* kidetasuna, bestetik, –gehi zenbait hizkeratako *utzi* : *la(r)ga-*, aski garbi da *duz genuela lehenaren erro zaharra eta *dul bigarrenarena: cf. *lur* baina *han-dur*, eta *latz* baina *ardatz* (ik. §22).⁷³

Nahiz eta lehen testuetarako -ra- fosila izan, hor aurrizki bat noizbait izan genuela aspalditik ezaguna denez, *erabili*-k eta *eroan*-ek *ibili* eta *joan*-en erro bera zutela bagenekien. Adizki jokatuagabeetan ez zen ezagun, aldiz, beste-lako aurrizkirik eta beren arteko erlazio formal berezirik ez da markatu, dakidanez, *ezarri* eta *jazarri*, *eutsi* eta *jautsi*, *edin eta *jaio*, **edon/idoki* (ez *egon*) eta *jagon*, *edun eta *jaun*, *ilki* (< *edul-ki) eta *jalgi* (< *e-da-dul-gi) eta beste hainbat aditz bikoteren artean, *joan* (< *e-da-non) eta *eho* (< *e-non), tarteko. Bizpahiru dozena direlarik sistematikoki ezker aldean horrelako ezberdintasunak (**e-* / *ja-*) dituzten bikoteak, ezin-saihestuzkoa iruditzen zait aitortzea bazela hor noizbait **da-* aurrizki bat aspektuzkoa, *da-tor* edo *da-kar*-en Traskek 1977an aurkitu zuen bera, hain zuzen (ikus §12).

Honetan ez nator bat Mitxelenak (1977b) egiten duen **e-* = *ja-* (hots, **e-* > *ja-*) berdinketarekin; beste lan batean astiroago erakutsi bezala (Laka-

⁷¹ Traskek uste zuenaren aurka –and Lakarra (1995) has chosen to attach still more weight to the verbal facts: he suggests that, at some exceedingly remote stage of the language, all lexical morphemes were monosyllabic, and that the dominant polysyllabic form of nouns and adjectives results from extensive compounding aided by a certain amount of reduplication» (1997: 178-179)– erro monosilabikoaren teoriarentzat abiapuntua izenarena izan zen eta ez aditzarena, hemen ere CVC ugari izan arren, jokatu asko tartean. Alabaina, begibistakoak dira hor CVC-z landako ereduak, eta ez aditz berri eta jokatuagabeoetan soilik, noski. Nire ikerketaren barnean askozaz beranduagoak dira (2006tik aurreragoak) Lafonen aditzetako erro-eredu zerrenda mugatzera zuzenduak.

⁷² Erori baita /n/ ere, baina ez markarik utzi gabe; horrelakoetan sortu /h/-ez eta horietako zenbaiten bilakabidez ikus §20.

⁷³ *dul-era iristeko kontuan izan behar dira *ilki*, *jalgi*, *irauli* nahiz *arraultza* (cf. §15) baina baita (*h*) *eztul* eta *untze/ultze/iltze* zein *Eulate* onomastikoa, gutxienez (ikus Lakarra 2008d).

rra 2008c), horren aurka baitoaz arrazoi semantikoak nahiz geografikoak: inoiz baliokide izan arren (*eseri / jasarri, ilki / jalgi*), badira *ezarri / jazarri, *edon / jagon* (< *e-da-don), *enzun / ezagun* (< *e-da-zun) eta beste zenbait bikote bereizkuntza gorde dutenak; gainera, oso eremu geografiko ezberdina betetzen dituzte *jagon, jazarri* eta *jaun*-ek. Zergatik *e- zaharren aldaera fonetiko huts balira guztiak?⁷⁴

Azkenik, zenbaitetan (*jaiio, jaun, jalgi*) ez da soilik aurrizkiaren *d- erori, barneragoko (erroaren) beste *d- bat ere baizik; itxura guztien arabera, ezkerrekoa da lehendabizi eroria eta bilakabide hori aditz sail honetako guztieta- ra hedatzen da,⁷⁵ ez, ordea, askozaz beranduagokoa bide den errokoarena.

15. Mitxelena aditz konposatuei buruzko 1977ko artikulu bikain batean baditu pare bat orrialde ez nautenak erabat asetzen. Bertan (§16) *jar-dun* edo *jarduki, jardetsi* eta *jarein* bezalako aditzetan *edun, eduki, etsi* eta *egin* aditz arinei aurretik **jar-* izenki ezezagun bat gehitu zaiela diosku. Behar bada, mokofinegia naizelako edo Mitxelena baino mitxelenatarragoa, ez *etsi* eta ez *egin* ez dira hor niretzat inola ere seguruak, baina nakion orain lehendabiziko zatiari. FHV-n (168) esaten zaigunez, *j-* batekin hasten diren hitz zaharrak –mailegu ez direnak– lehenagoko aditzak dira, *jaun* edo *jabe* bezalako salbuespen urriren batekin; orain *jaun* eta *jabe* ere lehenagoko aditz-erro bat eta beretik datozela ikusi delarik (Lakarra 2006b), are arrazoi gutxiago dugu **jar-* izenki hori onartzeko. Alderantziz, badirudi hor *j-* ororen jatorrian den **e-* aurrizkiak landa, *jausi* edo *joan*-eko **da-* dugula, orobat; ez hori soilik, noski, baita *-ra-* kausatiboa ere. Hots, bantuan –eta dituzten ERROA + KAUSATIBOA + APLIKATIBOA + AMAIERAKO BOKALA egitura genuke (ikus Good 2005); hori bai, euskaraz juxtu kontrako ordenan, –HA-

⁷⁴ Nago Mitxelenarengan eta ondokoongan (ikus Gorrotxategi & Lakarra 2001, esaterako) pisu gehiegi izan zuela aurrizkien aurkako aurreiritziak, hots, historikoki horrelakorik ia ez delarik, lehenago ere ez zela antzekorik izango; hurrengo atalean ere bada aurreiritzi honen beraren adibide gehiago.

⁷⁵ Horrek azaltzen du, FHV-n markatu bezala, hainbatetan *j-* horren ondotik *a* bokala joatea beste ezer baino gehiago; bidenabar, *jaiio* izan liteke jatorrizko lexikoaren barnean AE-ko nahiz beranduagoko erro-ereduetarik urrutien den berba: lau silabaren azarnak, lau bokal eta konsonante bakar bat ere ez (honi erroaren eskubiko *-n* ere erori baitzaio... Honetaz eta honen familiako diren *herio* eta *jario*-z ikus Lakarra (2006b).

SIERAKO BOKALA + APLIKATIBOA + KAUSATIBOA + ERROA– aurrizki multzo politarekin: *e-da-ra-CVC (ikus Lakarra 2008c).

Hori bera bide zen *ardano (< *e-da-ra-dan-o), *arraultza* (< *e-da-ra-dul-tza), *arbin* (< *e-da-ra-bin-i), *urgatzi* (< *e-da-ra-gotz-i), *jarauntsi* (< *e-da-ra-dun-tz-i), *eroan* (< *e-da-ra-non), *jarrugi* (< *e-da-ra-don-gi), eta beste zenbaiten egitura zaharra.

Ondoko paradigmak ateratzen zaizkigu: (a) erro soila [*e-CVC], (b) *da*-aurrizkia + erroa [*e-da-CVC], (c) *ra*-aurrizkia + erroa [*e-ra-CVC] eta (d) *da*-aurrizkia + *ra*-aurrizkia + erroa [*e-da-ra-CVC] konbinaketetarik:⁷⁶

<i>e-CVC</i>		<i>e-da-CVC</i>	<i>e-ra-CVC</i>		<i>e-da-ra-CVC</i>	
<i>edan</i>	:	<i>ja(a)n</i>	:	<i>eradan</i>	:	* <i>ardan</i>
* <i>edin</i> (> <i>jin</i>)	:	* <i>jadin</i>	:	<i>eriden</i>	:	<i>jarrain</i>
* <i>edon</i> (> <i>jo</i>) ⁷⁷	:	<i>edadon</i>	:	<i>eradon</i> (erro)	:	<i>arran-</i> (<i>arrano</i> , <i>arrain</i>)
* <i>edun</i>	:	<i>jaun</i>	:	* <i>eradun</i>	:	<i>jardun</i> / <i>ihardun</i> / <i>inardun</i>
* <i>edul-ki</i> (<i>elki</i>)	:	<i>jaulki</i> (<i>jalgi</i>)	:	<i>irauli</i>	:	<i>arraul</i> (<i>tza/e</i>)
<i>egotzi</i>	:	—	:	<i>eragotzi</i>	:	<i>urgatzi</i>
* <i>enon</i>	:	<i>joan</i>	:	<i>erhan/erho</i>	:	<i>eroan/eraman</i>
<i>inotsi</i>	:	—	:	<i>erauntsi</i>	:	<i>inarrotsi</i>
<i>ekin</i>	:	<i>jakin</i>	:	<i>irakin</i>	:	<i>jarrekin</i>
<i>ifini</i> (<i>ebini</i>)	:	<i>jafini</i>	:	<i>irabio</i>	:	<i>arbin</i>

⁷⁶ Hauekin batera gogoan izan behar genuke *i*-aurrizkia ere, *inotsi*, *izeki*, *irakin*, *irabazi*, *izan* (< *e-i-zan) eta bestetan –baina ez bigarren silaban bokal altu edo diptongo bat duten *iraun* bezalakoetan– lehenagoko *nin-en gramatikalizaziotik datorkiguna; cf. Lakarra (2008a), Lichtenberk (1985)-k Kaledonia Berriko hizkuntzez burututako azterketa jarraituaz. Aurrizki honek merezi du berariazko saio bat. Nolanahi ere, nabarmena da aitzineuskararen uneren batean aditz-erroaren ezker aldea garai historikoetan baino hornituago zela... DeLancey-k (1991) aztertzen dituen Ipar Ameriketako hizkuntza polisintetikoaren dozenaka kokaguneetara iristen ez bazen ere.

⁷⁷ Borja Ariztimuñori zor diot etimologia hau; nik lehenago (2006b) zenbait gogoeta egina nuen baina ezer garbira iritsi gabe. Hark eman dit, halaber, honen eratorri den *josi-k* (< *e-don-tz-i) koreeraz duen euskarazko *jo* ‘futuere’ esanahi zaharraren berri ere. Itxura guztien arabera, *erosi* ere familia berekoa dugu, **e-ra-don-tz-i-tik* aterea, hain zuzen.

Gutziz desbideraturik ez bagara, aditz erroek ezker aldera dituzten irregulartasunak ikertzeak balio liezaguke erro-familiak eta aurrizki berriak berreskuratzeko, funtzio eta esanahi zaharren arteko loturak ezagutzeko eta are haien forma etimologikoetarik urrundutako askoren abiapuntua zehazteko ere (ikus §21).⁷⁸

16. Ezkerraren berreraiketak fonologian eta morfologian asko eman bide diezaguke. Mitxelenak horren birreraiketaren zailtasunaz esandakoa urruntasun pixka batekin hartu eta horren zergatiaz galdetzen badugu, berehalakoan burura datorkiguna zera da: hori ez zela inolaz ere hitzen kokagunerik argi eta indartsuena eta, horrenbestez, hor ezin koka zitekeela hitzetako azentu nagusia. Arrazoiketa fonologiko hutsak eraman gintzakeen, beraz, Mitxelenaren hipotesia (azentu zaharra 2. silaban) Martineten aurka (1.an) hobestera AE-rako; are gehiago, Mitxelenak, Martinetek ez bezala, hauu horren bitartez hasperenaren distribuzioa ere azaltzen zuelarik: dakikezue-nez, hasperena ez da gordetzen azentuaren eskubitara ez galesez ez euskara historikoan; beraz, azentua ezker muturrean balitz ezingo genuke hasperenik izan 1. silabatik eskoirago; alabaina, ugari dira horrelakoak bigarrenean ere eta, horrenbestez, ezin hori baino ezkerrera kokatu azentua.

Ezagun denez, Martinetek eta Mitxelenak aitzineuskarako azentuari buruzko aurkako hipotesiak izan zituzten: lehenak –hitzaren autonomia argia⁷⁹ eta horri lotu fenomenoak (maileguetako leherkarietan kausitu

⁷⁸ Bantuan bezala, euskaraz ere APLIK /x/ + KAUSAT /y/ ≠ /xy/ baizik eta /z/, hots, asko urruntzen dira batean eta bestean etimologikoki tokatzen den forma fonologikotik –«(...) the form of a verb marked for causitivation and applicativization is not straightforwardly predictable from the form of the suffixes marking causativization and applicativization in isolation»–(ik. Good 2005); euskaraz urruntze hori are justifikatuagoa dugu fenomeno morfosintaktikoa desfuntzionalizatu eta morfema segidak aspaldi lexikalizatu zirelarik, bantuan bizi-bizirik dirauten bitartean (Lakarra 2008c, 2008d). Alabaina, interesgarria begitantzen zait markatzea ez euskaraz eta ez bantuan ez dela ohiko ordenaren aurkako adibiderik aurkitzen forma lexikalizatuetan.

⁷⁹ Cf. «Un système tel que celui qu'on vient d'esquisser suppose une langue ou l'individualité du mot ressort nettement du fait des caractéristiques prosodiques et où la position forte se confond avec l'initiale de mot, ce qui indique un accent automatique sur cette initiale. On ignore naturellement ce que pouvait être l'accent du plus ancien basque. Mais comme les consonnes ont eu, de toute évidence, un comportement diachronique particulier à l'initiale, il ne saurait faire de doute qu'une époque a existé où l'unité phonétique du mot était nettement marquée. Or, cette unité se

kanpoko eta barneko silabatakoen portaera ezberdina, bereziki) errazago azaltzeko— hasierako silaban aldarrikatu zuen; bigarrenak —euskaraz historikoki bai lehen silaban baina baita bigarrenean ere hasperena agertzen delarik— nahiago du bigarrenean kokatu azentua, galesaren eredia jarraiki, azentuaren kokagunea eta hasperenaren hedadura lotuak izanik (ez da hasperenik azentuaren eskubira).⁸⁰

Martinetek bi leherkari ahoskabe (hau da, hasperen litezkeenak) direnean hitz batean beti lehena bilakatzen dela hasperendun *-phike*, *phiper*, *khantü*, ez ***pikhe*, ***pipher*, ***kanthü*, etab.— bere alde argudiatzean, Mitxelena proposatu zuen hasieran lehen silaba horretan azentua kokatzen bazen ere, gero (baina aski goizetik) bigarrenean igarotzen zela, bestela *oihan*, *zahar*, etab., —hasperena bigarrenean dutelarik— ezinezko gertatuko baitziritekeen.

Igartuak (2002: §4) argi ikusi zuen bi azentu moten arteko erlazioa artean onartutakoaren kontrakoa zela, hain juxtu: izan ere, Martineten «legearen» *-ThV(C)TV(C)* eta ez ***TV(C)ThV(C)*— adibide guztiak maileguak dira

---

réalise au mieux au moyen d'un accent fixe sur l'une des syllabes extrêmes du mot. Rien ne s'oppose à ce que nous postulions pour le basque préhistorique un accent fixe initial (...)» (Martinet 1955: 377; etzana neurea da). Ez da azentu tinko hori hitzaren beste muturreko silaban kokatzen zen aztertzeo saiorik.

⁸⁰ Aurreko bibliografia garrantzitsua bildu eta aztertu zuen Igartuak (2002). Trasken (1998: 313-314) «Michelena's reconstruction [AE-ren fonologiarena] is massively documented, and, *save only for the Pre-Basque word-accent, which remains controversial*, it is accepted as correct by all specialists». Etzanak neureak dira eta gogoratu nahi dut Traski «ahaztu» egin zitzaiola /h/ Mitxelena birreiraketa horretan. Trask (1997)-n, bi teorion ondoren, Hualderena laburtzen da eta ondoko ondorioetara iristen:

Examining a range of data, including some that have only recently been made available by published descriptions, Hualde finally concludes that Pre-Basque must have had a regular word-final accent. On this basis, he is able to interpret the western systems as resulting from the retraction of the accent towards the beginning of the word.

That is the state of play today. Each proposal has certain advantages and certain drawbacks, and there is no consensus. The word-accent remains the one aspect of Pre-Basque phonology on which we are still in the dark (1997: 166).

Bibliografia ugaltzen ari da azentuaren inguruan; lehenagoko Hualderen lanez landa badira ares-tiagoko Martínez Areta (2009) eta Elordieta (2008)koak, esaterako.

(Mitxelenak dagoeneko susmatu bezala) eta are maileguen formarik modernoena ere: hots, *bikhe*, *bipher*, etab., –barneko ahoskabea hasperen egin nahiz ez– zaharragoak dira *p(h)ike*, *p(h)iper* eta gainerakoak baino, eta bada, gainera, *berthute* gisakoak aldamenean ez ***phertute* eta ez ***pertute* ez dutelarik. Hau da, hasierako ahostuna (beraz, hasperen ezin litekeena) duen edozein aldaera zaharrago da ahoskabea duena baino, dena dela ondoko leherkaria. Hortaz, Martineten gogoetak ez dagozkio inolaz ere aitzineuskarari eta ezta, seguruenik, EBZ-ri ere: guztiz aurka doaz Martinetek berak proposatu, Mitxelenak onartu eta ondoko bibliografia gehienak jarraitu duen ahulen ahostuntzearekin eta bortitzen espirantizazioarekin!

Orain, erro monosilabikoaren teoriaren barruan (Lakarra 1995hh, ikus 2006a) bisilaboetan azentua bigarrenen joatea da arau gisa itxaron genezakeena, baita bestelako arrazoiengatik ere. Unibertsalki azentu lexikoa erroari lotua da, ez afijoei (cf. 82. oh.); beraz, –bestelako gertakaririk ezean– bisilaboa konposatua izan (*ber-dín*) nahiz aurrizkiz sortutako eratorria (*gi-bél*), bigarren silaban beharko zuen. Kontrara ikusiaz, azentudun bigarren silaba hori azkena delarik, aurrizkiak bai baina atzizki gutxi bide zuen orduko hizkuntzak, Donegan eta Stampek (1983, 2004) hizkuntza austroasiatikoekin erakutsi legez. Bada, hori da euskara historikoaren garairik zaharretan oraindik aurkitzen dugun egoera eta baita arestian ere eratorpenari dagokionez; cf. Lakarra (1997a) eta ikus §22 aurrizki > atzizki bihurtaz.

Lakarra (1996a)-n Martinet eta Mitxelenaren hipotesiak bateragarri egiteko –edota, hobe, batak eta besteak horien bitartez erdietsi nahi zituzten helburuak lortzeko– bide bat proposatu genuen. Gorde nahi ziren emaitzak Martineten teorian azentuak zuen balio demarkatiboa eta Mitxelenarenean hasperenaren distribuzio eta bilakabide historikoa genituen, noski. Egia esan, batak eta besteak oinarritzko huts komun bat zutela eta akats hori orain berreraiketa paradigma berriaren oinarri-oinarrian zen erroaren forma kanonikotik abiatzearekin zuzen genezakeela aldarrikatu ahal genuen.

Hots, bai Martinet eta baita Mitxelena ere, AE-ko hitzen ezkerreko eratzari lotzen zaizkio eta ez halabeharrez: ez batak ez besteak ez dute ideia

zehatzik edo proposamen argirik hitzen tamaina eta egitura fonotaktikoaz eta, horrenbestez, ezin zuten eskubiko ertzaren gainean eratutako orokortasunik egin, horrekikoak ezezagunak edo erabilezinak baitziren bientzat.⁸¹ Aldiz, suposatzen badugu erro monosilabikoetarik bisilabikoetarako bidean hitz fonologikoek bi silaba zituztela, nabarmena da [- ´ -] azentuera batek gure bi helburuak betetzen dituela, bai Martinetena –azentua beti bigarreanean (erro monosilabikoan) doalarik demarkatiboa baita–,⁸² bai Mitxelenarena –azentua bigarreanean doalarik hasperena nahiz 1.an nahiz 2.ean gerta baitaiteke euskara historikoan gertatu legez–.

Donegan eta Stampek mon-khmer eta munda hizkuntzen erkaketaz egindako lanei jarraiki, ikusi dugularik (Lakarra 2006a eta hh) hasierako (hitz hasierako nahiz esaldi hasierako) azentuaren eta atzizki eta postposizioen garapenaren, amaierako aditzaren, bokalismo urriaren, (usuko) harmonia bokalikoaren... arteko lotura eta amaierako (hitz amaierako nahiz esaldi amaierako) azentuaren eta preposizioen, erdiko edo hasierako adi-

⁸¹ Beste modu batez esanik, Arbelaiz (1978)-ra jo eta Mitxelenaren etimologiak begiratzen baditugu, bertan monosilaboak, bisilaboak, polisilaboak, V-, C-, -V, -C, etab. aurkitu ahalko dugu (cf. Lakarra 2008b): hots, ez zen inongo teoriarik euskal hitz eta erroen egituraz. Gauza bera esan liteke Martineti buruz; honek, gainera, ez du etimologia propio bakar bat ere ematen.

⁸² Doneganek dioenez (1993: 5), azentua elementu lexikoei (enborrei) dagokie usuenik, ez gramatikalei (aurrizki edo atzizkiei). Honen ondorioak oso jakingarriak dira hizkuntzen egitura orokorraren azterketarako:

These opposite preferences for affixation do not depend directly on opposite orderings of words, but rather on opposite accentuations of words. The distinction between rising and falling accent in phrase is usually copied in the accentuation of words. That is because a phrase can consist of a single word. Proto-Austroasiatic, like Mon-Khmer (and other mainland Southeast Asian languages) had rising accent not only in phrases but also in words. This indirect association of head-first order with rising word accent and head-last order with falling word accent is the default in most of the world's languages and it is in turn responsible for the association of head-first order with prefixing and head-last order with suffixing, as first pointed out by Greenberg (1963). *Accent is normally reserved for lexical formatives (nouns, verbs, adjectives) rather than grammatical formatives (adpositions, clitics, affixes)*. To keep affixes away from the accent, it is natural for rising-accented languages to prefix them and for falling-accented languages to suffix them. It has been frequently noted that case markers are normally suffixed. We can now see why that is so: since it is head-last languages that require case marking, and since head-last languages are falling-accented, their case marking are suffixed (Donegan 1993: 5; etzana neurea da [J.A.L.]).

tzaren, bokalismo ugariaren, harmonia bokalikoaren gabeziaren... artekoa, badirudi orain aurreko ahapaldietan aipatu lanetan baino are argiago behar lukeela Martinet eta Mitxelenaren azentuerak inoiz izan badira ondoko ordenan baino ezin koka ditzakegula:

(1) [- ´-] (Mitxelena) → (2) [´- -] (Martinet)

Azentueraren aldaketaren «tempoaz» esan liteke latinarekiko kontaktuz geroztikoa dela, bestela atzizki eta postposizio zaharrak askoz ugariago baitziratekeen. Martinet erako azentua oso zaharra balitz –Era baino lehenagoko, demagun– zail litzateke maileguetan aurkitzen duguna azaltzea eta, bestetik, ez zukeen bigarren silabako (edo eskubiragoko) hainbat /h/ gordezten utziko.⁸³ Mitxelenaren azentuerak, aldiz, ez soilik AE-n baizik eta beste hainbat mendetan iraun bide zuen: izan ere, azken silabako azentuari lotuak diren aurrizkiak ez dira atzizkiak bezain ugari inongo hizkuntzatan, eta ez da harritzeko hain gutxi berreraiki ahal izatea. Azkenik, hizkuntzan erritmoak duen garrantzia kontuan izanik, pentsa genezake (cf. Donegan & Stampe 1983, 2004) VO > OV hitz hurrenkera bezalako beste zenbait bilakabide horren epifenomenoak eta horren ondokoak direla.

17. Traskek zalantza gutxi zuen:

It is obvious that vowel-initial lexical items are extraordinarily frequent in Basque. While I have seen no reliable figures, I would hazard a guess that close to 50 per cent of native nouns and adjectives begin with vowels (this includes those items which begin with h in the aspirating dialects (...)) The five vowels represent altogether 404 pages out of a total of 1,029 pages, or about 40 per cent (...) (1997: 172-173).

Euskararen hitz hasierako ustezko bokal ugaritasuna markatu zuen dagoeneko Schuchardtek eta errepikatu dute ondoren beste batzuek, Venne-*mannek* barne. Bai batak eta baita besteak ere azaldu ez neurtu ere ez zuten egin ustezko ugaritasun hori, seguruenik helburu jaso eta erakargarriagoak edo zituztelako: bataren kasuan euskara hizkuntza kamitikoekin ahaidetzea

⁸³ Aldaketarik izan bada, jakina; Elordietak (2008) zalantzan jartzen du Martineten azentu mota beharrezkoa denik euskara historikora iristeko. Igartuaren eta ene aurreko lanetan ere ez da inoiz hori izan denik baieztatzen, baizik eta, izatekotan, Mitxelenarena baino berankorragoa litzatekeela.

–euskarazko V- horiek artikulatu kamito-semitikoak omen– (baina cf. Chaker 1984 eta 1995),⁸⁴ bestearenean Europa osoko hizkuntza zaharraren oinordeko bakar bilakatzea euskara (ikus gorago §2). Beste lan batean luzeago azaldu nuenez (1996a), hemen eta orain nahikoa den adina izango da esatea hitz hasierako bokal ugaritasuna ez dela hainbestekoa –edo, behintzat ez zela aitzineuskaraz– hori bai, kontuak ongi eginaz, amarru eta iruzurrik gabe, ahaleginean. Hots, hasierako bokal gisa ezin konta liteke *herri* edo *harri* bezalakorik Vennemannek egin legez,⁸⁵ hitz horiek kontsonantez hasien direla baitioskute lehengo eta oraingo lekukoek; orobat, *ilherri* edo *ilhotz* bezalakoak, 2. silabako hasieran den horrek ihartu baitu 1.koa; izatez, /h/ bi ziren, bada, hor eta ez bakarria edo hutsa.⁸⁶

Kontuak egiteko orduan gogoan izan behar genuke AE-n ez zirela euskara historikoan eta hasierako kokagunean diren kontsonante guztiak: «Apart from the very frequent word-initial vowels, recall that lexical items in Pre-

⁸⁴ Gauzarik begibistakoenaz ere ezikusiarena egiten duenik hor zehar badenez, hara Chaker-ek teoria honetaz dioena:

À la fin du XIXe siècle allait apparaître une troisième direction de recherche, l'apparemment avec le basque. (...) Cette hypothèse a été récemment reprise par H. G. Mukarovsky dans le cadre plus vaste d'une parenté entre le basque et tout un ensemble de langues africaines et chamito-sémitiques. Cette idée rencontre un accueil très réservé. Mais, toutes ces tentatives de rapprochements n'étaient en réalité que des hypothèses à peu près gratuites et sans grands fondements en raison de la connaissance encore très insuffisante que l'on avait de la langue berbère (1975: 232-233).

Mukarovsky-rekin oraindik zeresanik izanik, «euskaraz, bereberraz eta toponimia magrebiko osagai euskaroideez» deitu azken ohar batean zera dio:

Quand aux données sur lesquelles s'appuient le rapprochement, elles sont très fragiles et fortement contestées par les spécialistes (Mukarovsky utilise des données linguistiques souvent approximatives, voire même tout à fait erronées). L'hypothèse est donc loin de soulever l'enthousiasme des linguistes, notamment chamito-sémitisants (Chaker 1975: 240). Chakerrek Mitxelenak euskara-kaukasikoaz idatzia (1969) ezagutzen du eta hipotesi hori *ia* euskara-bereberrarena bezain ausart iruditzen zaio.

⁸⁵ Eta bere lanerako erreferentzia-corpus gisa Gorostiagak duela ia 60 urte egindako *Refranes y Sentencias*-en hiztegitxo bitxia oinarri harturik, bidenabar; bada lan horren inguruan Mitxelenaren iruzkina.

⁸⁶ *(h)ibai*, *(h)idoi* ~ *ibar*, *idor* bikoteak azaltzeko lehendabiziko bien *h*- *h, zela proposatu nuen Lakarra (2009a) eta (2009c)-n; horrenbestez, ezker parteko erroa guztientzat berbera delarik (*hur*), horien *h*- ez da «arbitrarioa», «erantsia» edo «halabeharrekoa», gainerakoek ezin izan zezaketen bigarren (edo hirugarren: *r > *h*) eskubiragoko hasperena baizik, *pace* Igartua.

Basque could begin with one of only six consonants: *b, g, z, s, l, n* (...)» (1997: 172-173). Izatez, Trask ez da, beharbada, guztiz zehatza: /l/-rekikoak lehen ikusi ditugu (ez dituzte kontuak aldatzen, halere) baina ez dio ezer bisilabo eta polisilaboetako hasierako /n/-aren urritasunaz; orobat, ez du bere zerrendan /h/ sartzen. Alabaina, bokalen ugaritasun erlatiboa ez da bera bost bokal dozena eta erdi kontsonanteren aurrean ala dozena erdirenean.

Bestalde, *a-, e-, i-, o-* eta *u-*z hasitako hitzen artean ere bada mailegurik frango *–alkate, errime, iman, otu...*– eta ezin horiek kontatu (AE-rako bederen) jatorrizko bokalez hasitakoekin Traskek egin bezala; azkenik, *e-* eta *i-* letretan ziren asko aditz zahar aurrizkidunak izaki *–e-bil-i, e-gin, e-kharri, e-thorri...* ehunetik gora bai, bederen–, horiek ere ezin jo bokalez hasitako erroztat, are gutxiago orain *he-, ha-* eta *ar-* sarrera zenbait ere aditzetarik atereak direla ikusirik (cf. §15).

Orobat, AE-n bokalez hasitako erroetarik kanpo ditugu erreduplikazioz sortutako hitzak, CVC-ko lehen kontsonantea hortzetakoa zutenak, bederen: *adar* < **dadar* < **dar*, *adats* < **dadats* < **dats*, *ahal* < **nanal* < **nal*, *ahol* < **nonol* < **nol*, etab.

Honenbestez, bokalez hasitako erro asko –gehienak– Schuchardtek eta Vennemannek egin behar zituzten baina egin gabe utzitako zerrendetarik kanpo gelditu dira dagoeneko, eta –ene ustez– guztiak lirerateke AEZ-eko lexikoitik kanpo. Bestalde, kontsonantez hasi eta kontsonantez amaitzen ziren monosilaboak zirelarik erro zaharrak (cf. §2), diagnostikotzat (C- erorketa, V- aurrizkia, mailegua...) ditugu V-z hasitako hitzak: hain gureak ditugun *esker, alu, eske, orein, urde, ezain –askatu, ote* eta *otu*, noski–, *aterri, izu...* nekez azal litezke jatorrizko altxorreko erro eta morfema hutsekin eta C- galdu duten mailegu gisa ezagut ditzakegu orain (ikus §9).

Beste hainbat eginkizun interesgarriren artean dugu euskalariok hizkuntza dravidikoetan zenbait hizkuntzalarik (cf. Prabhakar Rao 1992) hitz hasierako fenomenoen eta hizkuntzaren (hizkuntz-familiaren kasu honetan) eransletasunerako bilakabidearen arteko lotura gurean ere izan den bilatzea: hots, haiek ikusi dute beren hizkuntzek aro modernoan aitzindravidikoz halako bi kontsonante dutela, kontsonante horiek «berezitu» egin direla hitzaren barnean, leherkari ahoskabeak ugaltu direla hitz hasieran eta, oro-

bat, erro hasieran lehen ezinezko ziren bokalak agertu eta arrunt bilakatu direla.⁸⁷ Gurean ere, beste hainbatetan bezala (ikus Lakarra 2006a), fenomeno bertsuek ez ote dute adierazten bide bera ibili duela hizkuntzak ehundaka urte edo milurtekoren bat beranduago?⁸⁸

18. CVC egituretarik ezkerretarantz abiatuaz V-, CV-, VC- eta CVC-zatiak aurki ditzakegu era ezberdinetako bisilaboetan: *ugatz*, *labur*, *ardatz* edo *zordun*, demagun:

V- (*e-gin* / ***u-gatz*),

CV- (*go-gor* / *la-bur* / ***ni-gar*),

VC- (*ar-datz* / ***es-ker*),

CVC- (*ber-din* / ***baz-ter*, ***bil-dur*)

Egia esan, ezkerreko eranskin horien jatorriak aztertzen hasi orduko CVC guztiak benetako erro monosilaboak ote diren beharko genuke ikusi, gorago *baxter* edo *bildur*-en CVC-ekin gertatutakoa berrituz ez dakigun jazo. *Labur* eta *ardatz*-ekin *samur* eta *latz* ditugularik, analisiak aurrera egin lezake; *labur*-rek, gainera, bere aldamenen ditu *lagun* eta *labar*, demagun eta *e-gin* bezalakoak asko dira aditz sintetikoetan. *Orbel*, *ubel* eta *harbel*-en kide dira, *sabel* eta *gibel*, eta hauenak *sakon*, *samur*, *gizen* eta *gihar*. Hots, CVCVC egituretako ezkerreko CV- zenbait aurrizkiak ditugu, ez soilik fonema multzo balio-gabeak eta ezta erro zabal bisilaboen zatiak ere: erroak balira modu autonomoan agertuko lirateke, edo beste zerbaiten oinarri genituzke; hauek, aldiz, soilik CVC-ren ezkerretara agertzen dira eta erroen gutxieneko tamainara ere ez dira iristen. Nekez, bada, izan litezke erro eta bai errazki aurrizki.

Bestalde, CV- da erreduplikazioaren egitura (**gor* > *go-gor*, **zen* > *ze-zen*) –ohikoena, bederen– eta honek lagundu egiten du hori bera izan dadin

⁸⁷ Aitzindavidikotik hizkuntza dravidiko modernoetara bokal inbentarioa murriztu egin da (cf. Andronov 2003, Krishnamurti 2001); orobat aitzin-mundatik hizkuntza mundetara bitartean [14tik laupabostera]. AE-z, ordea, ez dugu frogarik ohiko bost bokalak baino gehiago birreraikitzeke eta diptongoak Mitxelenari gehienak modernoak iruditzen bazitzaizkion, esan genezake orain AEZ-ean ez zela horrelakorik edota euskara historikoan azaltzen direnak ez datozela hain urrutitik bederen.

⁸⁸ Nolabait esan, nire ikuspegia Traskenaren juxtu aurkakoa da puntu honetan: bokal ugaritasuna ezin da «null hypothesis» gisa hartu eta are gutiago «there is nothing to be explained» (Trask 1997: 179) baieztatatu.

aurrizkiaren egitura ere beste hainbat hizkuntzatan gertatzen den bezala (cf. Ussishkin 2005), nahiz eta hortik ez den jarraitzen (gogora *nigar*) CV egitura horretako hots konbinaketa guztiak aurrizkiak direnik. VC- egiturak, aldiz, ez aurrizki eta eratorpen arrasto, baizik eta lehenagoko erro higatuen (*CVC- > VC-) eta konposaketa zaharren aztarna dirudi: hara *ar*- (< *hari) *ardatz*-en; ordea, egitura honetan maileguak ugari dira: adibidez, *orbain* edo *eske*(*r*) zatitzerik ez dago (**or-bain, **es-ke(*r*)). Horrexegatik beragatik, hain zuzen, **or, **bain, **es, **ke eta **ker morfologikoki eta lexikoki ez dira ezer hemen; bi mailegurekin egin dugu topo, bada. CVC-zatiek konposizioaren lehen zatia izan behar lukete; alabaina, ikusi dugu ez zela horrela *baxter*-ekin eta ezta *bildur*-ekin ere, lehenago *garden*-ekin ere ez zen bezala; bai, noski, *gordin*, *berdin*, *zordun*⁸⁹ edo *harbel*-ekin.

Ezinbestean, VC- (< *CVC), CV- (< *CVC) eta CVC- izatea ezkerreko zatietan konposatu zaharren arrastoak, froga erantsia dugu –historikoki modu autonomoan aurkitzen ditugun monosilaboetarik lehen (cf. §5 eta Lakarra prest.-4) atereaz landa– AE-ko⁹⁰ erroek monosilabiko eta CVC izan behar zutela esateko.

19. Har ditzagun *erre*, *erran*, *eroan*, *erosi* eta honelako beste hainbat aditz; orobat *jarraiki*, *jarein* edo *jarauntsi* bezalakoak. Bistan da (§§14-15) *e*- eta *ja*- aurrizkiak kentzen baditugu euskaraz, euskara zahar eta jatorrean, bederen, hitz hasieran ezinezko diren eta ziren /R/ edo /r/ ugari dugula erro hasieran: *erre*, *erran*, *eroan*, *erosi*... Orain gauzak okertu baino ez dira egin, hainbat *ar*(*r*)- eta *her*(*r*) ere lehenago aurrizki bera zuten egituretarik datozela ohartzean: *arbin*, *arraul*-, *arran*, (*h*)*erro*, *herio*...⁹¹

⁸⁹ Nahiago dut De Rijkekin (ahoz esana) *-dum* hori ez erlatiboaren kontrakzioa baizik eta aditz erroa bera dela pentsatu; ohar bedi erlatiboaren kontrakzioa, zaharra izateaz landa, ezberdina dela (*duen*, *daben*, *dian*...) euskalki guztietan, baina izen-adjektiboetako atzizkiaren forma berbera da orotan. Erroarekin bi arazoak desagertzen dira; hori bera genuke *-din*-ekin ere, jakina.

⁹⁰ AE-ko eta, beharbada, baita askozaz beranduagoko ere (cf. Lakarra 2009b) erro monosilaboen eta bisilaboen hedadura geografikoari eta konposatuetako oinarrirei (noiz monosilabo, noiz bisilabo) begiratzen badiegu, behintzat.

⁹¹ Bidenabar, ez dugu *har*- aditz-familia hauetan: ez da **harbin, **harraul- edo **hardao-rik, bai *herio* eta *herro* baina horietan ere ez **har(*r*)*io* (cf. *jario*) edo **harro. *Harro* bat bada, noski, baina Mitxelenak erakutsi zuen *har + *jo*-tik zetorrela.

Badakit hitzek eta erroek baldintza fonotaktiko ezberdinak izan ditzaketela baina historikoki ez da erraz onartzea –itxuraz kasu honetan legez– erroek hitzek baino aukera gehiago izatea hots-konbinaketari dagokionez. Aipatu-tako zenbait errotan, beharbada, lehen ez *-r-* baizik eta *l-* genuela aldarrikatuaz norbaitek uste lezake ataka honetatik atera gintezkeela. Gal bedi itxaropen oro, Mitxelenak erakutsi eta gorago (§19) ikusi dugun legez, *l-*ak ere ez baitira zaharregiak hitz hasierako kokagune horretan eta –erants genezake– ezta erro hasieran ere. Nolanahi ere, /l/ hutsa ez da aski /R/-dunak azaltzeko eta, beraz, fortisetara edo kontsonante taldeetara jo beharra dago.⁹²

Aukera bat da Tubalek eta Aitorrek edo horrelakoren batek euskara horrelaxe sortu zuela pentsatzea;⁹³ beste bat –nekosoagoa baina interesgarriagoa– irregularitate horien atzean gaur egun funtzionalitate guztia galdua duen euskal gramatika zaharraren aztarnaren bat izan dela proposatzea. Horko goiko berba horietarik *erran* duela urte batzu azaldu zen; ⁹⁴ hitz hori ez da bakarrik *esan*-en sinonimo eta hots-kide. Gainera, *erran esan* bera da edo, hobe, *esan* + kausatiboko aurrizki bat zen edo hortik, hots *erasan*-etik, atera zen *erran*: *e-ra-san* > *esaran > *esran > *erran*.

Bada, kasu honetan legez aditz erroen lehen kontsonante gisa /R/ dugun guztietan edo askotan bederen, soinu hori ez da berezko edo sortzezko: historikoki hots soil horiek ditugun arren, aurretiaz hots multzoak ziren (*-n* + *r*-multzoak, gehienbat) eta are garrantzitsuago dena, soil hori lehenagoko mor-

⁹² Mitxelenak berak (cf. *FHV* 359, adibidez) atea irekia utzi zuen bokalarteko fortisak lehenagoko kontsonante taldeetarik zetozela esateko; kontua da berak ez zuela uste horren aldeko lekukotatunetik aurkitu ahaliko zen. Alabaina, astiro-astiro horrelako bilakabideak agertuaz joan dira ozen eta txistukarientzat: L = l + l (*bele* < *bel + *-le*), n + l (*Araluze* deitura, < *haran + *luze*), N = n + n (*baino* < *badin-no), Ś = tz + s (*otso* < *hortz-so), etab.

⁹³ Hori bera gertatzen da /d/-rekin; ezaguna denez, soilik aditz jokatueta azaltzen da hitz zaharretan. Alabaina, hau –izatekotan ere– deskribapen hutsa da, ez azalpena; bestalde, ez ote ezer *esan* beharrik –etorkiaz zein kronologiaz– aditz jokatueta *l-* ezagunez?

⁹⁴ Beste lan batzutan egin dudana bezala, «Larry Traskek azaldu zuen» idatzia nuen, baina Ricardo Gómezek erakusten didanez, Trask ez zen nik uste bezain urruti joan, *-sr-* talde bat eta *sr* > R proposatzeraino baizik (1997: 164); horrenbestez, talde horretatik atzera jo duena neu izan bide naiz. Egia *esan*, ez dakit nondik atera litekeen horrelako kontsonante talde bat aditzaren morfologia zaharretik abiatuaz ez bada.

fologia konplexuagoaren azken arrastoa dugu: beti ere kausatiboak ziren eta, usu, baita aplikatiboren bat ere ezkererago:

*e-da-ra-don > *enaradon > *eanradon > *arraon > *arran-* (*arrani, *arraNo...*)

*e-da-ra-dul > *enaradul > *eanradul > *arraul-* (*arraultza*)

*e-da-ra-dun > *enaradun > *êaradun > *inardun* / *jardun*

*e-da-ra-don-tz-i > *enaradonsi > **êara.osi* > *inarrosi*

.....

Harako hark (Givon-ek edo) «aurtengo morfologia iazko sintaxia» bota bazuen, badirudi zehatzago edo hori bezain zehatz gutxienez, aldarrika genezakeela «aurtengo (edo iragan milurteetako) fonologia, are lehenagoko morfologia».⁹⁵

20. Ezkerraren altxorak agortzetik urruti gara. Iván Igartua adiskide eta ikertzaile bikainak hasperenari buruzko hainbat lan garrantzirik handieneko egin du (2002, 2008, etab.), Mitxelenak duela 50 urte esanak sakonduaz eta osatuaz, batez ere ikuspegi tipologiko zabala eta euskarazko datu zailak lotuaz.⁹⁶ Neuk ere zerbait gehi nezakeela pentsaturik, beharbada oker, une batean bururatu zitzaidan hitz hasierako zenbait /h/ aztertzea, zehazki *harea*-rena bezala, hor berez izan behar ez luketenak. Badakizue hitz hori nondik datorren eta jatorri horretan /h/-rik ez zenez, bada, euskaldunek gehitua izan beharko. Nik ez dut ukatuko euskaldunek arrazoi etimologikorik gabe *h*-ren bat gehitu ez dutenik *harma* edo *harroka*-renak, esaterako, bistakoak dira, eta ez dut horiek Mitxelenaren /h/ erregularren zerrendetan kokatzeko modurik ikusten.

Alabaina, hori baino galdera hobe edo finagorik egin litekeela iruditzen zait; esaterako, ondoko galderak erantzun ahal izateko: zergatik gehitu di-

⁹⁵ Cf. Sagart (1999)-ren txinerako CC- multzoen analisisia; orobat, beheago euskarazko hainbat /R/-rena.

⁹⁶ Horrela, demagun, 2002an erroaren eta hasperenaren bilakabideak lotuaz hauen (erorketen) historia ezagutuaz, lehenengoaren hedaduren zirriborroa izan genezake: /h/ → erroetan soilik; erroa → /h/ bakarria; beraz, *ilherri* < *hil* + *herri*-tik eta *akher* < *han-ger-etik, *hilebethe* ez delarik oraindik (cf. lehen zatiko -e) benetako hitz konposatua. 2008ko artikuluetan historikoki garbi izan arren tipologikoki arazoak sortzen zituen -n- > -h- bilakabideari hainbat kide aurkitu dizkio beste hizkuntza batzuetan, euskarazkoaren azalpena sendotuaz eta argituaz.

tuzte *h-* horiek edo nondik eraman dituzte horra *h-* horiek? Azken hau batez ere kontuan hartzekoa iruditzen zait zeren, dakigunez, *h* zahar asko –definizioz, azal ditzakegun guztiak– beste soinu are zaharrago batzuetatik baitatoz, dela herskari fortisetatik hitz hasieran, dela *-n-*etarik hitz barruan (eta */f/-*etarik, batean nahiz bestean).⁹⁷ Eta, izan ere, *harea arena*-tik badator eta *lehoi leone*-tik, hor dituzue eskubi aldeko silabetan gero ezkerretara mugitu den soinuaren jatorriko kokagunea eta baita jatorriko hotsa ere. Ez da, beraz, horietan –ezta *caninu* > **ahihû* > **a.ihun* > **ha.iun* > **ha.in* > *hagin*-en ere– inongo «*h* erantsirik» edo «*h* sasikorik» eta *ahate* edo *ohore*-renak bezain etimologikoak dira, aitzinmorfemako segmentuak aski baitira hizkuntzan historikoki lekukotzen direnak osorik (*h-* barne, jakina) azaltzeko.

Hau maileguekin ikusten errazago da, jakina –euskarazko etimologiaren garapenean haiek jatorrizko lexikoarenaren aurretik izaki–, baina ez genuke ahaztu behar Alfontso Irigoienek (1977) gure hizkuntzaren izenari eman zion etimologia *ia* asebetekoa: **enauskara*, alegia.⁹⁸ **enuskara*-tik **ehuskara* eta hortik Etxeparek eta Leizarragak, besteek beste, dakarten *heuskara* hitz hasierako hasperenera den bide bera edo bertsua da, nire ustez, Mitxeleneren **enazur* > (**ehazur*) > *hezur*, **ane/itz* > **ahe/itz* > *haitz* eta goiko *arena* > *harea*-koa eta beste zenbaitena ere, **h₂* > *h₁* aldaketarekin.

Baina ez da hau soilik: *herio*, *hoge*, *hedoi/hodei*, *hibai*, *hidoi*, *herro* eta beste dozenaren bateko *h-* horiek ere eskubirago sortu ziren, aspalditxo, noski, *-n-* batetik bokalarteko gainerako *hh-*ak bezala, eta gero egin zuten ezkerre-rako bidea.⁹⁹

⁹⁷ Lakarra (2009c)-n erakutsi uste dut (cf. *aihotz*) */f/* > */h/* ez dela soilik hitz hasieran gertatu Mitxelenak *FHV*-n aurkeztu legez; besterik da aldaketa hori euskaran ala jatorrizko gaskoian bertan gertatu ote den.

⁹⁸ *Ia* asebetekoa diot, berak **enausti* aditz batetik (> **enaus-kara*) proposatu baitzuen eta gorago (§§15-16) emandako arrazoiengatik, ez dut uste inoiz **-naust-* errorik izan denik: diptongoaren lehen bokala aurrizkiaren *-a-* batetik dator, erroarena **o* zelarik (cf. *ino(n)*, *inotsi* < **i-non*, **i-non-tz-i*): **e-da-non-tz-i* > **enanontzi* > **enaontsi* > *enausti*. Zabalago honetaz eta *-si* bukaeraz (**-n-tz-i*) ikus Lakarra (2006b) eta (2006c).

⁹⁹ Aurreko datuen eta arrazoiaren indargarri, *h-* «etimologikoa» dela erakusteko berri bat gehitzen da Lakarra (2009a): § VII)-ean: ezker partean erro berbera duten lau hitzetarik (*ibar*, *hibai*, *idor*, *hidoi*: **hur-*) bik *h-* du eta *ø-* beste biek, ezinbestean ezker muturreko hasperena hitzoz bigarren

Bide hori kasu bakoitzean astiro azter bageneza –lasai, ez diot gaur eta hemen horrelako egitekori helduko– nolabaiteko x-izpi edo eskaner gisa erabili ahalko bide genuke ezkerreko parte horren erraiak eta historiaurrea eskuratzeko: noiz morfema muga baten gainetik (*hedoi*), noiz silabarenetik edo silaba parearenetik (*haitz / hogei*) igarotzen da; inoiz ezkerteratze hori halako edo holako soinu erorketa –*hogei*-n $*b-$ > $\emptyset$ - dugu $*h_3$ > h_1 -en aurretik– edo aldaketa baino lehen gertatu da, –cf. *herio* < $*elino \sim jario$ < $*edalino$ [ez $*hedario$] $*h_3$ > h_1 $*e-$ > j -ren ondotik zihoanez–, bestela ezin lor baitzezakeen hasperenak berarentzako tokirik kokagune horretan.¹⁰⁰ Esan gabe doa, ezkerreko zein eskubiko hots-aldaketen kronologia egiteke delarik edota alde horretako morfologiaren fonologizazioa ia ukitu gabe dugularik badela hemen zereginik.¹⁰¹

Ezagun denez, eztabaidak izan dira euskarazko /h/-aren balio etimologikoaz, batez ere hitz hasierakoarenaz. Aurreko lan batean (Lakarra 2009a) saiatu gara erakusten hainbat *h-* (bai maileguetan baina baita jatorriko lexikoan ere) ez hitz hasieran baizik eta bokalartean /n/ batetik –noiz 2. silabaren hasieran, noiz 3.ekoan– sortuak direla, eta horrenbestez etimologikoak eta ez «erantsiak». Hitzen forma kanonikoaren azterketan oinarrituaz gure azterketa eta ahalik eta gehiena urrunduaz ikuspegi atomista eta

---

zatitik abiatuaz baino ezin azal litekeelarik. Hasperen hori eskubitatik mugitu den lehenagoko $*-n-$ baten hondarra dugu bi kasuetan, gertakari honek goikoetan ere ber gauza jazo dela iradokiaz.

Hire : *eure* bikoteaz, 2.aren *h-* faltaz, zehatzago, ikus 46. oharra.

¹⁰⁰ /h/-aren ezkerteratzearen –eta $-n-$, $-r-$ (> $-R-$) eskubiratzearen– bitartez erro zahar monosilabikoen forma kanonikoa erabat aldatzen da, bisilabo eta trisilaboak sortuaz, barneko morfema etenak hautsiz eta bestelako tamaina eta itxura hartuaz: lehenagoko gramatikako morfema horiek desfuntzionalizatu, higatu eta fosildu egiten dira, erro berri (usuenik zabalagoek) bere barnean hartuaz. Ondorioz, esanahiaren lexikalizazioa eta kategoria aldaketak datoz hortik eta lehenagoko hitz-familiak hausten eta desagertzen dira (ikus Lakarra 2009b).

¹⁰¹ Esanguratsua da gertatu diren eta ez diren erorketa eta aldaketei buruz $*h_3$ > h_2 maileguetan baino ez izana ere. Lakarra (2009a: §X.)ean noizbait garatu nahi genukeen hots-aldaketen kronologiarako lanabes gisa biltzen ditugu aurreko ataletan proposatu ditugun guztiak. Badirudi lehen aldaketa larriak erroaren ezker aldean eta aurrizkietan ($b-$, $k-$ > $\emptyset$; $-d_1-$ > $\emptyset$, esaterako) eman direla eta soilik gero eskubiko partean (C_2 > $\emptyset$, $-n-$ > $-n$, etab.): $*edadino$ > $*jadiho$ (> *jai*) ez $*hedadio$, eta, nolana ere, oso berandu aditz-erroetako $-d_2-$ eta gainerako ahostunena.

maileguetara mugatutik, *h-* horiek barneko kokagune horretatik ezker murrerako bidean izan duten mugidaren azterketak, gehi kokagune ezberdinetan beste hots batzuekin izan konbinaketa eta eraginarenak, etorkizunean euskal hitzen egitura zaharra (bereziki haien ezkerreko partearena), erro-ereduen hedadura (monosilabotik bisilabora) eta bilakabidea argitzen lagun lezakeela aldarrikatzen ahal dugu.¹⁰²

21. Henderson-ek (1976) khasi hizkuntzarentzat «covert or vestigial prefixes» –«overt prefixes» eta «prenominal and preverbal particles» delakoekin batera (481. or.)–, ikusi zituen, «interesgarrienak ikuspuntu historiko eta konparatutik» (ibid.) bere hitzetan.¹⁰³ Bere lanaren ondorioztat Hendersonek eman ahal izan zuen 23 hitz-sare, hots, 23 hitz familia «with some semantic content in common, which it seems not unreasonable to suppose were also formerly linked through morphological processes of which now only fossilized traces remain» (516). Honelako kasuak ditugu:

(c)	<i>ʔl</i>	<i>ktl</i>	<i>rtin</i>	<i>btin</i>	<i>kynti</i>
	(short form of <i>ktl</i>)	'hand'	'clinging'	'to lead by the hand'	'to pound with fist'
(d)	<i>shong</i>	<i>shnong</i>	<i>jingshong</i>	<i>pynshong</i>	
	'to sit dwell'	'village, town'	'seat'	'to seat (someone)'	
(e)	<i>lait</i>	<i>plait</i>		<i>pyllait</i>	
	'to be free, to scape'	'to open, out, to clear a way'		'to set free'	
(f)	<i>loit</i>	<i>bloit</i>		<i>pynloit</i>	<i>khloit</i>
	'to undo'	(phonaesthetic w. suggesting something becoming detached)		'to undo' (for someone)	'to come out of the socket; to be dislocated'

¹⁰² Ez hitz hasierako baizik eta Mitxelenak «*h* ez etimologiko, hedatu»tzat dituen diptongo ondoko zenbait aztertu dugu gero (Lakarra 2009a: §VIII): *aiher*, *oiher*, *eihar*; alabaina, horietan erantsia ezer izatekotan *-i-* edo *e-* dugu, baina ez *-h-*, hau orain ere sudurkari zahar batetik aterea delarik. Bidenabar, analisi honek Lakarra (2002b)-ko *sahets* < *sa-her-tz azalpena indartzen du, *saihets* aldaeraren modernotasuna (morfoloziak orobat, cf. *sa-bel*, *sa-kon*, *sa-mur*, *sa-min*) segurutzat emanaz. *-Vih-* eredu osoarentzat (*oihan*, *aihen*, *aihen*, *oihal*, *oihu...*) balio duen edo ez hemengo azalpenak ondoko ikerketetan ikusi beharko; nolana ere, horietako zenbaiti egokitzen zaiela erakutsi uste dut Lakarra (2009c)-n.

¹⁰³ Ohar bedi Schmidt-ek 1904an *-txineraren* edo euskal tradizioetan baino askozaz lehenago–, CV(C) forma kanonikoa proposatu zuela eta areago dena, edozein CC- taldetan lehen C aurrikiztat ere jo zuela.

Hots, Hendersonek (gero Sagartek txinerarekin bezala) erakutsi zuen hizkuntza isolatzaile baten ezker aldean bazirela lehenagoko morfologia zaharragoaren aztarnak. Honen ondorio bezala, hizkuntza hauetarako ez hitz soilak –txikiak gainera– berreraiki ordeztatu ohi bezala, hitz-familia usu aski zabalak erdietsi ahal dira eta, ezagun denez, «word-families are of particular importance because, more than isolated words, word-families, especially well-diversified ones, may be suspected of being ancient in the language» (Sagart 1999: 14); bereberraren erro-sistemaz antzekorik ikusi nahi duenak jo lezake Galand-en 1984ko lanera.

§11.ean ikusi dugunez, hizkuntzaren garai historikoetan eta, beharbada, lehenagotik, euskaraz hitzak soilik eskubitarantz hedatzen dira: *jan* → *jale*, *jan* → *jate*, *jate* → *jatun*, etab. Beraz, historikoki bizi eta emankor ditugun hitz-familiak alde horretan dute lotura: *jan - jale - jate - jatordu - janari...* Alabaina, lehenago gauzak ez bide ziren horrela eta euskara historikoan gorde ez diren bestelako bideak ziren hitz berriak sortzeko, aurrizkien edo erreduplikazioaren bitartez, ohiko konposizioaz landa:

gor → *gogor*, *nal → *nanal (> *ahal*), *der → *deder (> *eder*), *zen → *zezen*.
sa- : *sabel*, *samur*; *gi-* : *gizen*, *gibel*; *la-* : *lagun*, *labar*
-bel : *harbel*, *ubel*, *orbel*...

Dakigunez (§§14-15), aditz-jokatuek ez ezik, aditz-erroek ere ezkerretarantz dute morfologiarik zaharrena, eta alde horretarantz hedatzen dira eratorpen zaharrenak:

*dul → *e-dul-gi (> *ilki*),
 *dul → *e-da-dul-gi (> *jaulki*, *jalgi*),
 *dul → *e-ra-dul-i (> *irauli*),
 *dul → *e-da-ra-dul-tza (> *arraultza*)
 etab.

Beraz, txinera zaharrenean bezala, euskararik zaharrenean ere –hots, berre-raiketaz berreskura genezakeen sistematik zaharrenean– garrantzirik handienekoak dira hitz familiak ezkerretara hedatzen zirela erakusten dituzten datuok. Har ditzagun ondoko formak (E = erroa; 2.OS = bigarren osagaia; ER = erreduplikazioa):

E	ø-E	e-E	2.OS	ER
*dan	: lan(?)	: edan	: —	: —
*dar	: lar	: jar(ri)	: in-dar	: adar
*dats	: lats	: jats(i)	: al-dats	: adats
*datz	: latz	: —	: ar-datz	: —
*den	: lehen	: edeki	: ez-ten	: —
*der	: ler	: —	: —	: eder
*din	: *lin ¹⁰⁴	: jin	: gor-din	: —
*dol	: —	: —	: —	: odol
*don	: loh-i	: jo /idoki	: -do.i	: —
*dul	: —	: ilki	: (h)ez-tul	: —
*dur	: lur	: iurri	: (h)an-dur	: —
*duz	: luz(e)	: (e)utz(i)	: —	: —

Bigarren zutabetik aurrera erro biluzia (ezker), erroa aditzetako *e-* aurrizkiarekin, erroa konposatu baten bigarren osagai gisa eta erro erreduplikatua bildu ditugu, hurrenez hurren; ezkerreko zutabekoak hortik berreraikitako erroak dira; aditzen kasuan, familia osoak are zabalagoak dira §§14-15.etan ikusi dugun legez: *din-enari, esaterako, *jaio*, *eriden* eta *jarrain*-ekin erantsi beharko genioke, *dul-enari, *iraul* eta *arraultza*, etab. Kasu hauetan hitz-familiak berreraiketarako duen interesa areagotu egiten da hizkuntzak AE estandarra baino lehenagotik falta baitu hortzetako lenisa edo ahostuna hitz hasieran. Hitz-familiaren bitartez burututako berreraiketaren etekinak esanguratsuak iruditzen zaizkit, *dVC egitura batean 25 baitira litezkeen erroak eta horietarik dozena baten arrastoak bildu ahal izan baititugu, horrela AE-ko hutsune hori betidanikoa ez zela erakutsiaz, batetik, eta morfologia eta lexikoaren kronologiarako ere oinarri zenbait ezarriaz, bestetik: *han + *dur > *andur* (ez **hanlur > **halur); aldiz, *haran* + *duz > *haraluz* (ez **haranduz); orobat, *sagardoi* baina ez **sagarloi, *ardatz* (ez **arlatz), etab.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Alegia, *e-lin-o > *eriho > *herio*; ikus Lakarra (2006b).

¹⁰⁵ Txinera arkaikoan (Sagart 2001), Asia Hego-Ekialdeko zenbait hizkuntzatan (Henderson 1976) edo Afrikan (dinka, mayak: Andersen 1992-94, 1999) –lehenagoko aurrizki erorketa baten ondorio izan litekeen– erro monosilaboaren ezkerreko kontsonante txandakatzeaz funtzio sin-

22. Ezkerraren azterketaren abantaila mordoxkaren zerrenda gaurkoz itxiaz joateko, bitxi samar bat utzi dut akaburako. Izenik ematen hasi gabe ere ezagutuko bide duzue politika kontuetan ezker muturrean hasi eta hortik urruti, eskubi muturrean edo eskubi garbian, bederen, kokatu den bakaren bat edota are bat baino gehiago ere, zeinek bere esperientzia edo adinaren arabera. Zenbaitek horrelako gertakari eta eraldaketak naturaltasun osoz azaldu eta are aldarrikatu ere egiten ditu baina askotxok iragan gogoraezinaren arrastoak estaltzen ere ibiltzen ote diren nago.

Horiek besterentzat utziaz, noan hizkuntzako eskubi muturraren azterketara, une batez. Azterketa diot eta ez salaketa honako honetan nabarmenagoa baita juzku estetikoek landa bestelakorik ezin egin dezakegula ezkerrean edo eskubian den morfema jakin batez.¹⁰⁶ Hori bai, zenbait pertsonak legez, badirudi eskubirantz joan diren euskal morfema ezkertiar gehienak ere beren jatorriekikoak ezabatu eta guztiok ahaztea lortu dutela.

Esan dezadan ez naizela markatzen ari, bakarrik, lehenago morfologia –bai izenean eta baita aditzean– ezker partean egiten zela (aurrizki eta preposizioekin edo bestela) eta gero horien ordainetan eskubi aldera garatu zirela deklinabide markak izenean eta eratorpenekoak eta beste hainbeste aditzean. Ez, horrezaz guztiaz landa, badirudi elementu jakin batzuek eurak mugitu zirela eskubi muturrera.¹⁰⁷

Har ezazue *-z(a)* pluraleko marka, toponimian, aditzean eta izen ugaritan aurkitzen duguna; baldin bagoaz *z-* batez hasten diren CVCVCV egituretara –hots, CV aurrizkia eta CVC erroa izateko itxura edo aukera dutenetara– *zabal*, *zakar*, *zabar* eta beste zenbait aurkitzen ditugu. Badakit guztien jatorria ez dela erabat segurua, baina egiantzekoa iruditzen zait hor nonbait *za-* aurrizkia ikustea, aniztasuna, ugaritasuna, intentsitatea edo adierazten zuelarik.

---

taktikoak ere gauzatzen dira, aditz iragankor eta iragangaitzen arteko diferentziak edo diatesia, esaterako.

¹⁰⁶ Hizkuntza bere hartan aztertu beharrean aldatu nahi dutenak albo batera utziaz, jakina: Arriandiaga, Azkue, Iker Laka... Bidenabar, badirudi hauen artean eragin duela Bizkaiko kostako ipar-haizeak.

¹⁰⁷ Antzeko adibide batzuetarako ikus Biber (1984) [somalieran] eta *Diachronica* 2006/2ko australiar kasua; Donegan (1993)-n bada munda hizkuntzen historiako antzeko kasu zenbaiten aipua.

Gi- aurrizkia ere (cf. *gizen, gibel, gihar*, etab.) ez ote lotua Azkuek eta de Rijkek materia edo «X-en zati» ulertu zuten *-ki* atzizkiarekin? Hara *txerriki, ahariki, odolki* eta beste, *ogi, haragi* edo *argi*, demagun (ik. Lakarra 2006c), partizipio zaharretako *-gi-*rekin (cf. *jalgi, euki*, etab.).

Har, azkenik, *le-* aurrizkia, *letorke* edo *lekarke* bezalako adizkietan agertzen zaiguna. Lehen ikusi dugu hasierako *l-*ak **d-* batetik atera zirela, aspalditxo (duela 2200 urte baino lehen, behintzat) eta, beraz, **de-* behar zuten nozbait; goazen orain *lizate* edo *date* eta antzekoetan ageri den *-te* (< **-de*) atzizkietara. Batzuek eta besteek gertakari irrealak, ebentualak, adierazten dituzte eta hori gauzatzeko CV egituran bokal bera eta jatorri bat eta bera duten edo izan dezaketen bi kontsonante ditugu; halabehar hutsa? Ez dut uste.

Are garbiago iruditzen zait IS-ren akabuan diren *-ra, -t, -la, -da* (*mendira, etxerat, bezala, mendialat, duda-n/la*, etab.) atzizki horiek badutela lotura historiko zuzenik ezker aldean diren **da-* eta *la-*rekin (*labur, dator, *e-da-dun* > *jaun*, etab.). Gramatikalizazio teoriak hauek multzo-aditz batetik ateratako aspektu eta alatibo markak direla diosku; horiek beranduago leku kasu-marka gisa (eta are 1./2. pertsonako datibo-ergatibotzat) gordetzea, ez da inolaz ere harrigarri (cf. Aikhenvald 2006).

23. Noan amaituaz

Ezagunenez, euskararen ahaideen eta jatorrien inguruan iritzi eta proposamen metaketa izan da –eta ez dirudi guztiz atertuta duenik– azken 500 urteetan. Hizkuntzalaritza historikoa aspaldi garatu den tradizioetan gertatuaren aurka, jardun honek ez du erkaketa sendorik txikiena erdietsi eta (gainetik) ez du batere lagundu hizkuntzaren garai ezberdinetako egituraren eta bilakabidearen ezagutzan, hots, edozein hizkuntzaren historiaren eta baita euskararen historiaren azterketak duen helburu eta egiteko nagusian. Egoera Koldo Mitxelenaren lan filologiko eta diakroniko bikainarekin aldatu zen 1950-1965 bitartean; hizkuntzaren historian eta historiaurrean lortutako maila hain handia izan zen non, funtsean, hori baita alorraren estandarra gaur egun ere, mende erdi beranduago, bai aitzineuskararen berreraiketan, eta baita hortik lekukotasun historikoetara eta egungo eguneko euskarara izandako bilakabideari dagokionean ere.

1995ean aldarrikatu nuen lehendabizikoz aitzineuskara zaharrean CVC monosilaboa zela erro-eredua eta gertakari horrek garrantzi eta ondorio larriak zituela garai hartako eta beranduagoko fonologia, morfologia eta lexikoa aztertzeko. Geroztik, Mitxelenaren berreraiketa osatuaz joan da eta erroaren azterketan oinarritutako hainbat ikerketa-bide garatuaz, batez ere etimologia formalaren esparruan. Izan ere, filologiak lehendik ematen zizkigun bestelako laguntza tradizionalak beti gogoan izanik, erroen forma kanonikoaren azterketak hitzen egitura, jatorri eta bilakabideaz lehen ez genuen laguntza eskaini digu, bide batez berreraiketaren beste alderdi batzuetarako oinarriak jartzen lagunduaz. Bestalde, azterketa honen osagari den hurbilketa tipologiko holistikoak (cf. Lakarra 2006a) errazki erakusten digu aitzineuskara eta garairik zaharrenetako hizkuntza oso urruti zela hurbilen egiten zaigunetik edo historikoki azken mendeotan lekukotzen (subjektua-objektua-aditza ordena, komunztadura aberatsa, atzizki ugari eta aurrizkirik eza...), nahiz eta lekukotasun zaharrenetan oraindik lehenagoko egitura ezberdin baten arrastoak gelditu: Izen-Adj ordena, atzizki urritasuna, aurrizki ugari aditzean eta baita zenbait izenean...

Aitzineuskararen berreraiketaren helburuak eta beharra aipatu ondoren eta aurreko (Mitxelenaren) paradigmaren zenbait hutsunetatik abiatuaz, aitzineuskara zaharrago eta sakonagoa aztertzeko proposamen bat aurkeztu dut, erroen eta hitzen ezker aldea bereziki miatuaz, alegia. Hemen aurkeztu nahi nizuena ez zen teoria itxi eta amaitua, gure hizkuntzaren historiaurrearen azterketan zenbait aurrerapen lor litzakeen hurbilketa bat edo, are gutxiago, hurbilketa baten alderdi edo zirriborro batzuk baizik. Esango nuke dagoeneko antzeman litekeenaren arabera, aitzineuskararen ezkeraren berreraiketa hurbiletik eta zuzenki lotua dela azken urteotan ahotan ibili dudana euskararen deriba zabalarekin; orobat honen oinarri eta pizgarri izan zen aspaldian neure azterketa nagusitzat izan dudana morfemen forma kanonikoa eta erro monosilabikoaren teoriarekin.

Mitxelenak (1961/1977) zuhurki markatu zuen ezker-muturra zela hainbat kontsonanteri dagokionez berreraiketarako kokagunerik zailena; zailtasun horiek bertan diren bilakabide eta irregulartasun ugarietarik datozelarik, guztiz erakargarri bihurtzen zaizkio aztertzaileari, irregularitateen azterketa baita, hain zuzen ere, aitzinamendu-bide nagusia hizkuntzen

diakronian. Irregularitate eta zailtasun horiek, gainera, orain gehitu egin dira, $w- > \emptyset-$, $k- > \emptyset-$ eta $h- > \emptyset-$ erregelen lekukotasunak areagotuaz (§9).

Hurbilketa hau bateragarri eta osagarria da aurreko urteotako berreraiketa lanek erakusten dituzten emaitza eta biderik emankorrenekin, bai fonologian (kontsonante erorketa [§9], sistema karratutik erronborako bidea eta berriro sistema karratu modernoa [§10], hasierako kontsonante berriak eta hortzetako zaharrak [§13], azentu zaharra [§16], hitz hasierako bokalismoa [§17], CVC-ren ezkerreko zatiak [§18], erro hasierako /r/ eta /R/ [§19], hasperenaren ezkerreztatzea [§20]) bai morfologian (dela izenetako [§12], dela aditz-jokatugabeko nahiz aditz jokatuko aurrizkiak [§11], aditz erroen hedadurak [§§14-15]...). Orobat, ezker aldeko irregularitate fonologiko zaharrek beste inon gorde baino informazio gehiago dute; horrek laguntzen gaitu lehenagoko gramatika-egitura zaharragoaren garai ezberdinetako aztarna fosilduak eta antzinako hitz-familia zantzuak [§21] eskuratzen eta baita ezkerretik eskuinera izan diren hainbat aldaketaren abiapuntuak antzematen ere [§22]. Azkenik, aurretiaz iker-tu gabeko fenomeno eta aldaketa hauek ezinbestean lagunduko digute eginkizun ezinbesteko den historiaurreko kronologia aberatsagoak eraikitzen.

Zalantzarik gabe, zer zehaztu, zer azaldu, zer erantsi eta zer aldatu gelditzen da, noski; alabaina, nago aurreko berreraiketa eredian, tipologia hollistiko diakronikorik ez forma kanonikorik gabe bere hatsarrietan, horko galderak ez zirela aztergai eta ezta galdekizun ere. Bestalde –zuhaitzak fruituetarik ezagutzen baitira–, berreraiketa alor berriotako emaitzek (batez ere sortu eta sortzeko diren galdera berriek) hurbilketa orokorraren, berreraiketa sakonagoaren eta handik honako deribaren zilegitasuna eta nolabaiteko bidezketasuna erakusten dutela deritzot.

Bada orriotan hainbat datu, argudio, hutsune, gogoeta... ezkerren ikerketa zabal eta sakon baten alde; emaitzak, behin betikoak baino, oraingoz, hurbilketa emankorraren esku-erakutsizat ditut. Gure lanetik ezer garbi(egi)rik aterako ez balitz ere, nago hitz zaharren ezkerreko partearen azterketa artean baino korapilotsuago eta, neurri berean, interesgarriago bilakatu zaigula, dela fonologia zaharraren, dela morfologia zaharraren, dela lexiko zaharrenaren aldetik. Itxaroten dut lan honek laguntzea arazo eta ikerketa aukerak argitzen eta erakartzea etorkizun (eta beharrezko) diren saio be-

rriak; hurrengo urteetan badateke zer miatu horietan eta ezker aldeko gainerako zertzeladetan. Lan (elkarlan) proposamen hau da agun eta hemen aldarrikatu eta eskaini nahi izan dudana; geroak esango lillurak ala bidariak diratekeen bertatik gure hizkuntzaren iraganaren ikerketan datozkigunak.

24. *Nik neurez ez dot, balinde banikezu* dio –hots, «nik neurez ez dot, emango balidate emango nizueke»– Bizkaiko errefrau zahar batek eta nik ere gaur eta hemen ezin dut besterik esan. Saio honetan, gogoan nuen legez, zuoi ezer onik eskeini baldin badizuet gutxiena da nirea eta gehiena inorena: asko Benveniste eta Meillet, Sapir eta Sagart, Austerlitz eta Garrett, Matisoff eta Bakrò-Nagy, Hyman eta Post, Donegan eta Stampe, Blust eta Watkinsena; gehiago, gehiena, Koldo Mitxelena nire maisuarena, zeinekin, damuz, ezin izan dudan gogo nukkeen bezala huntaz eta hartaz (hots, etimologiaz eta berreraiketaz) *inardum* eta *inardetsi*; Arratzun eta Derion harenganako bidean jarri ninduten eta ahaztu ez ditudan Juan Sagarna eta Mikel Zaraterena ere bai, jakina. Gasteizen, Euskal Herriko Unibertsitatean Patxi Goenagaren sintaxiazko eskola bikainak gogoan ditut, nahiz itxuraz ni kontu horietarik urruti ibili; baita Ibon Sarasola eta Joakin Gorrotxategirekin urteotan egindako zorrak ere, eta orobat Iñaki Camino eta Iván Igartua hizkuntzalariekin etengabe hartzen ditudanak.

Egunero behar beste eskertzen ez diedan arren, badakit Iñigo Ruiz Arza-lluz, Gidor Bilbao, Ricardo Gómez, Iñaki Segurola eta Blanca Urgell filologoak azken hogeitabost urteotan behintzat, *lagun* –eta halere *adiskide*–¹⁰⁸ izatea ez dela nire merezimenduz, haien opariz baizik. Gazteagoi, Céline Mounole eta Julen Manterolari, beren lan ongi eginaz landa, berariaz aitortu nahi nieke, noizean behin ni sasoiko mantentzeko egiten dituzten ahaleginak galdera erraxak, zailxeagoak eta erantzun ezin ditudanak konbinatuaz.

Zorrik handienak, jakina, etxean ditut: Gasteizkoan Anarekin eta Arratzukoan gurasoekin eta, haien bitartez, familia osoarekin. Azkenik, baina ez gutxienik, neure burua arratzuar legez, lehen eta orain, harro agertzera eraman nauten herkide guztiokin. Eskerrak bihotzez.

Esan dut.

¹⁰⁸ Bi hitz haueaz, besteren artean, aritu nintzen neure Veleiarekikoen txostenean (2008e) eta Lakarra (2009c)-en; gehienetan bezala, esan beharreko guztiak esanak ziren OEH-n, ss.uu.

25. Bibliografia

AGUD, M. & TOVAR, A., 1987-1995, *Materiales para un diccionario etimológico vasco (A-orloi)*. ASJU-ren Gehigarriak, Donostia, 7 lib.

AIKHENVALD, A. Y., 2006, «Serial verb constructions in typological perspective» in Aikhenvald & Dixon (arg.), 1-68.

——— & R. M. W. DIXON, (arg.), 2006, *Serial verb constructions. A cross-linguistic typology*. Oxford U. P.

DE ALONSO, A., 2007, «Noticias sobre lingüística histórica (I)», ASJU 41, 337-395. (350-361 = «Jan Braun (2001), *Sumerian and Tibeto-Burman* [iruzkina]»; 362-373 = «Jan Braun (1998), *Euskaro Caucásica. Historical and comparative studies on Kartvelian and Basque* [iruzkina]»).

ANDERSEN, T., 1992-94, «Morphological stratification in Dinka: on the alternations of vowel length and tone in the morphology of transitive verbal roots in a monosyllabic language», *Studies in African Linguistics* 23, 1-63.

———, 1999, «Consonant alternation and verbal morphology in Mayak (Northern Burun)», *Afrika und Übersee* 82, 65-97.

ANDERSON, G. D. S., 2006, *Auxiliary Verb Constructions*. Oxford U.P.

ANDRONOV, M. S., 2003, *A comparative grammar of the Dravidian languages*. Harrassowitz, Wiesbaden.

ANTTILA, R., 1995, «(Iruzkina) *The roots and non-roots of Indo-European*», *Diachronica* 12, 251-254.

ARBELAIZ, J. J., 1978, *Las etimologías vascas en la obra de Luis Michelena*. Tolosa, Kardaberatz.

ARTIAGOITIA, X., 1990, «Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos», ASJU 24, 327-349.

———, P. GOENAGA & J. A. LAKARRA (arg.), 2002, *Erramu Boneta: Festschrift for R. P. G. de Rijk*, ASJU-ren Gehigarriak XLIV, Bilbo.

——— & J. A. LAKARRA (arg.), 2008, *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagari Omenaldia*. ASJU-ren Gehigarriak LI, Bilbo.

AUSTERLITZ, R., [1970] 1976, «L'aglutination dans les langues de l'Eurasie septentrionale», *Études Fenno-Ougriennes* 13, 7-12.

———, 1990, «Typology in the service of internal reconstruction: Saxalin Nivx» in W. P. Lehman (arg.), *Language typology 1987. Systematic balance in language*. John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia: 17-34.

AZKUE, R. M^a, 1905-06, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo [1969ko arg., eranskinarekin], LGEV.

———, 1923-25, *Morfología vasca*, I-III, Bilbo. 2. arg. 1969, LGEV.

BAKRÒ-NAGY, M. SZ., 1992, *Proto-Phonotactics. Phonotactic investigation of the PU and PFU consonant system*. Studia Uralica 5, Harrassowitz Verlag.

BALDI, PH., 1990, (arg.), *Patterns of change, change of patterns. Linguistic change and reconstruction methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin-NY.

——— & B. R. PAGE, 2006, «(Iruzkina) Th. Vennemann. *Europa Vasconica-Europa Semitica*», *Lingua* 117, 2183-2220.

BHAT, D. N. S., 2000, «Dravidian and Tibeto-Burman: a typological comparison», *International Journal of Dravidian Linguistics* 29, 9-40.

BIBER, D., 1984, «The diachronic development of preverbal case markers in Somali», *Journal of African Language and Linguistics* 6, 47-61.

BILBAO, G., et al., 2010, *Lazarragaren eskuizkribua (A testua)*. In lazarraga.com.

BLUST, R. A., 1988, *Austronesian root theory: an essay on the limits of morphology*, Amsterdam, John Benjamins.

———, 1991, «Summary report: linguistic change and reconstruction methodology in the Austronesian language family». In Baldi (arg.), 87-107.

BOUDA, CH., 1950, «L'euskaro caucasique», *Homenaje a don Julio de Urquijo*, Donostia, III, 207-232.

BOWERN, C. & H. KOCH (arg.), 2004, *Australian languages. Classification and the comparative method*. John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.

BRAUN, J., 1998, *Euscaro-Caucasica*, Dialog, Varsovia.

BUENO, A., 2004, *Nominalizazio atzizki deitutakoen azterketa historikoa eta morfologikoa*. Doktoregoko ikerketa lana. UPV/EHU-Gasteiz.

BYBEE, J. L., W. PAGLIUCA & R. D. PERKINS, 1990, «On the asymmetries in the affixation of grammatical material» in Croft, W., K. Denning & S. Kemmer, (arg.), *Studies in typology and diachrony for J. H. Greenberg*. John Benjamins: Amsterdam-Philadelphia: 1-42.

———, R. PERKINS & W. PAGLIUCA, 1994, *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. U. of Chicago P.

CAMPBELL, L., 1988, «(Iruzkina) *Language in the Americas* by J. H. Greenberg», *Language* 64: 591-615.

———, 1997, *American Indian languages*. Oxford U.P., New York-Oxford.

———, 1998, *Historical linguistics. An introduction*. Edinburgh U.P.

———, 2007, «La investigación histórica de las lenguas aisladas, o ¿es raro el vasco?» in Lakarra, Gorrotxategi & Urgell (arg.).

———, & GODDARD, I., 1990, «American Indian languages and principles of language change» in Baldi (arg.), 17-32

——— & POSER, W. J., 2008, *Language classification. History and method*. Cambridge U.P.

CASAGRANDE, J. B., 1954-55, «Comanche linguistic aculturation. I-III», *International Journal of American Linguistics* 20, 140-151, 217-237 eta 21, 8-25.

CHAKER, S., 1984, *Textes en linguistique berbère*. CNRS, Paris.

———, 1995, *Linguistique berbère. Études de syntaxe et de diachronie*. Peeters, Paris-Louvain.

COROMINES, J. & PASCUAL, J. A., 1980-91, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madril, Gredos.

DELANCEY, S., 1991, «Chronological strata of suffix classes in the Klamath verb», *International Journal of American Linguistics* 57, 426-445.

———, 1989, «Verb agreement in Proto-Tibeto-Burman», *Bulletin of the Society of Oriental and African Studies* 52, 315-333.

DIKONOFF, I. M., 1970, «Problems of root structure in Proto-Semitic», *Archiv Orientální* 38, 453-480.

———, 1975, «On root structure in Proto-Semitic» in J. & Th. Bynon (arg.), *Hamito-Semitic*. The Hague, Mouton, 133-153.

DIXON, R. M., 1982, «Where have all adjectives gone?» In *Where have all adjectives gone? And other essays in semantics and syntax*. Berlin: Mouton, 1-62. 1977koa da lehen bertsioa.

———, 1990, «Summary report: linguistic change and reconstruction in the Australian language family». In Baldi (arg.), 393-402.

———, 1997, *The rise and fall of languages*. Cambridge U.P., Cambridge.

———, 2002, *Australian languages*. «Cambridge language surveys», Cambridge.

———, 2004, «Adjective classes in typological perspective». In R. M. Dixon & A. Aikhenvald (arg.), *Adjective classes. A cross-linguistic typology*. Oxford U.P.: 1-49.

DONEGAN, P., 1993, «Rhythm and vocalic drift in Munda and Mon-Khmer», *Linguistics in the Tibeto-Burman Area* 16, 1-43.

——— & D. STAMPE, 1983, «Rhythm and the holistic organization of language structure» in J. Richardson et alii (arg.), *Papers from the Parasession of phonology, morphology and syntax*. Chicago Linguistic Society, 337-353.

——— & ———, 2004, «Rhythm and the synthetic drift of Munda», *The Yearbook of South Asian Languages and Linguistics 2004*, de Gruyter (Berlin-NY), 3-36.

ELORDIETA, G., 2008, Euskaltzaindiaren XVI. Biltzarreko txostena. Iruñea, urria 6-10. (Inprimategian).

ERNOUT, A. & MEILLET, A., 1979, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. 4ème éd., Paris, Klincksieck.

FENG, SH., 1998, «Prosodic structure and compound words in Classical Chinese», in Packard, (arg.), 197-260.

FERNÁNDEZ, B. & I. LAKA (arg.), 2006, *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*. UPV/EHU.

GALAND, L., 1984, «Le comportement des schèmes et des racines dans l'évolution de la langue: exemples touaregs» in J. Bynon (arg.), *Current Progress in Afro-Asiatic Linguistics: Papers from the Third International Hamito-Semitic Congress* (Amsterdam: J. Benjamins): 305-315.

GAMKRELIDZE, T. V. & V. V. IVANOV, 1984, *Indo-European and the Indo-Europeans*. J. Nicholzen errusieratikot itzulpena. Mouton de Gruyter, Berlin & NY 1995.

GARRETT, A., 2004, «The evolution of Algic verbal stem structure: new evidence from Yurok», eskuizk., UCB.

GÓMEZ, R., 1989, «Bonaparteren garaiko hizkuntz eztabaidak», *ASJU* 23: 2, 355-392.

———, 1994, «Euskal aditz morfologia eta hitzordena: VSO-tik SOV-ra» in J.-B. Orpustan (arg.), *La langue basque parmi les autres*. Izpegi, Baigorri: 93-114.

- , 2007, Txostena. Inprimategian in Lakarra, Gorrotxategi & Urgell (arg.).
- & K. SAINZ, 1995, «On the origin of the finite forms of the Basque verb», in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 235-274.
- GOOD, J., 2005, «Reconstructing morpheme order in Bantu. The case of causativization and applicativization», *Diachronica* 22, 3-57.
- GORROTXATEGI, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*, Bilbo, UPV/EHU.
- , 1985a, «Historia de las ideas acerca de los límites geográficos del vasco antiguo», *ASJU* 19, 571-594.
- , 1985b, «Lengua aquitana y lengua gala en la Aquitania etnográfica» in Melena (arg.), 613-628.
- , 1987, «Vasco-céltica», *ASJU* 21, 951-959.
- , 1999, «La romanización en el País vasco: aspectos lingüísticos» in *Antiqua. VI Jornadas sobre la Antigüedad*. Donostia: (= *Bitarte*), 10-23.
- , 2001, «Planteamientos de la lingüística histórica en la datación del euskara», *XV Congreso de Estudios Vascos*, Donostia: 103-114.
- , 2007, «Las armas de la filología». In Lakarra, Gorrotxategi & Urgell (arg.). Inprimategian.
- , 2007-2008, «Lenguas y genes: aplicaciones a la prehistoria de la lengua vasca», *Veleia* 24-25 (= J. Fdez Eraso & J. Santos, arg., *Homenaje a Ignacio Barandiaran Maestu*), 1185-1202.
- , 2008, «Dictamen de Joaquín Gorrochategui a la Comisión Asesora de la Diputación Foral de Alava sobre los hallazgos epigráficos de Iruña-Veleia (Campañas 2005 y 2006)». Arabako Foru Aldundiaren web orrian argitaratua.
- , 2009, «Vasco antiguo: algunas cuestiones de geografía e historia lingüísticas», *Palaeohispanica* 9, 539-555.
- & J. A. LAKARRA, 1996, «Nuevas aportaciones a la reconstrucción del protovasco», in Villar & D'Encarnação (arg.), 101-145.
- & ———, 2001, «Comparación lingüística, filología y reconstrucción del protovasco», in Villar & Fdez Alvarez (arg.), 407-438.
- GREENBERG, J., 1947, «Arabic loan words in Hausa», *Word* 3, 85-97.

———, 1950, «The patterning of root morphemes in Semitic». Berrarg. in Greenberg 1990, 365-387.

———, 1960, «Linguistic evidence for the influence of the Kanuri on the Hausa». Berrarg. in Greenberg 1990.

———, 1987, *Language in the Americas*. Stanford, California, Stanford U.P.

———, 1990, *On language: selected writings of J. H. Greenberg*. Stanford, California, U.P.

———, 2000, *Indo-European and its closest relatives. The Eurasiatic language family. I. Grammar*. Stanford U.P.

GUITER, H., 1989, «Elementos de cronología fonética del vascuence», *ASJU* 23, 797-800.

HAAS, M., 1969, *The prehistory of languages*. Mouton.

HEINE, B. & T. KUTEVA, 2002, *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge U.P.

HENDERSON, E. J. A., 1976, «Vestiges of morphology in some Tibeto-Burman languages» in *South-East Asian Linguistic Studies* 2 (Nguyen Dang Liem arg.), «Pacific Linguistic Series C», n° 42, 1-17.

HOZ, J. DE, 1981, «El euskera y las lenguas vecinas antes de la romanización», in *ZZEE, Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 27-56.

———, 2001, «Hacia una tipología del ibérico», in Villar & Fdez Alvarez (arg.), 335-362.

———, 2005, «Epigrafías y lenguas en contacto en la Hispania antigua», *Palaeohispanica* 5, 57-98.

———, 2009, «El problema de los límites de la lengua ibérica como lengua vernácula», *Palaeohispanica* 9, 413-433.

HUALDE, J. I., 1997a, «Aitzineuskararen leherkariak», *ASJU* 31: 2, 411-424.

———, 1997b, *Euskararen azentuakerak*. ASJU-ren Gehigarriak 42, Bilbo-Donostia.

———, 2006, «Laringalak eta euskal azentuaren bilakaera» in Fernández & Laka (arg.), 497-511.

———, 2009, «Acentuación y cronología relativa en la lengua vasca», *Oihenart* 23, 199-217.

———, J. A. LAKARRA & L. TRASK, (arg.), 1995, *Towards a history of Basque language*. John Benjamins: Amsterdam & Philadelphia.

HURCH, B., 1988, «Is Basque a syllable-timed language?», *ASJU* 22, 813-825.

———, 1991, «Sobre la reconstrucción del protovasco: Observaciones a Trask», in J. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistro Sacrum*. ASJU-ren Gehigarriak, Donostia, II, 607-613.

——— ET AL. (arg.), 2005, *Reduplication*, de Gruyter, Berlin-NY.

HYMAN, L., 1975, «On the change from SOV to SVO: evidence from Niger-Congo» in Li, Ch. N., (arg.), *Word order and word order change*. University of Texas, Austin: 113-148.

———, 2002, «Is there a right-to-left bias in vowel harmony?», *9th Intern.Phonol.Meeting*, Vienna.

———, 2004, «How to become a «Kwa» verb», *Journal of West-African Languages* 30, 69-88.

IGARTUA, I., 2002, «Euskararen hasperena ikuspegi tipologiko eta diakronikotik». In Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (arg.), 366-389.

———, 2008, «La aspiración de origen nasal en la evolución fonológica del euskera: un caso de rhinoglottophilia», *ASJU* 42, 2008, 171-189.

INKELAS, SH. & CH. ZOLL, 2005, *Reduplication. Doubling in morphology*. Cambridge U. P.

IRIGOYEN, A., 1977, «Geure hizkuntzari euskaldunok deritzagun izenaz», *Euskera* 22: 2, 513-538.

———, 1985, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbo.

———, 1987hh, *De re philologica linguae vasconum*, Bilbo.

JAUREGI, O., 2007, *Silaba euskaraz: egitura eta historia*, UPV/EHU-ko doktorego tesia.

JUNGRAITHMAYR, H., 1990, «Evolution or reduction? On the history of research into the development of African languages», *Aion* 12, 19-33.

KITSON, P. R., 1996, «British and European river-names», *Transactions of the Philological Society* 94: 2, 73-118.

KLIMOV, G. A., 1991, «Some thoughts on Indo-European-Kartvelian relations», *Journal of Indo-European Studies* 19: 3-4, 325-341.

KRISHNAMURTI, BH., 2001, *Comparative Dravidian linguistics. Current perspectives*. Oxford U.P.

KUTEVA, T., 2001, *Auxiliation. An enquiry into the nature of grammaticalization*. Oxford U.P.

KUTZNETSOVA, N. G., 2004, «Morphological reanalysis in the Selkup verb» in E. J. Vajda (arg.), *Languages and prehistory of central Siberia*, John Benjamins, Amsterdam: 151-156.

LAFON, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIème siècle*. 2. arg. Elkar, Donostia, 1980.

———, 1950, «La racine en basque», *BAP* 6, 303-308.

———, 1999, *Vasconiana*, *Iker* 11, Euskaltzaindia. Bilbo.

LAKARRA, J. A., 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* 20, 639-682.

———, 1995, «Reconstructing the root in Pre-Proto-Basque» in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 189-206.

———, 1996a, «Sobre el europeo antiguo y la reconstrucción del protovasco», *ASJU* 30, 1-70.

———, 1996b, *Refranes y Sentencias: ikerketak eta edizioa*. Euskaltzaindia-Bizkaiko Foru Diputazioa.

———, 1997a, «Euskararen historia eta filologia arazo zahar, bide berri», *ASJU* 31, 447-536.

———, 1997b, «Gogoetak aitzineuskararen birreraiketaz: konparaketa eta barnebirreraiketa», *ASJU* 31, 537-616.

———, 1998a, «Hizkuntzalaritza konparatua eta aitzineuskararen erroa», *Uztaro* 25, 47-110.

———, 1998b, «Gure izterlehengusuek eta guk erro bera? Gogoetak erroaz aitzinkartvelikoz eta aitzineuskaraz». In I. Turrez et al. (arg.), *Studia Philologica in honorem Alfonso Irigoien*. Deustuko Unibertsitatea, Bilbo: 125-150.

———, 1999, «Ná-De-Ná», *Uztaro* 31, 15-84.

———, 2002a, «Ez zirenez: **TVTV eta haren lagunez: I. So bat erro disilabiko kodagabeez». Inprimategian.

- , 2002b, «Etymologiae (proto)uasconicae LXV», in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (arg.), 425-442.
- , 2002c, «*Refranes y Sentencias*: arazoak eta lekukotasunak bizkaiera zaharren azterketarako» in A. Arejita et al. (arg.), *Bilboren 700. Urteurrena. Hizkuntza gunea*. Deustuko Unibertsitatea: 17-77.
- , 2004, «Bisílabos (*i*proto?)vascos». Inprimategian.
- , 2005, «Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco», *Palaeohispanica* 5, 407-470.
- , 2006a, «Protovasco, munda y otros: reconstrucción interna y tipología holística diacrónica», *Oihenart* 21, 299-322.
- , 2006b, «*Jaun* eta *jabe*, *jai*o eta *herio*, *jin* eta *joan*... etimologiaz eta aditz zaharraz». In Fernández & Laka (arg.), 575-611.
- , 2006c, «Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco», in Lakarra & Hualde (arg.), 561-621.
- , 2007, «Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen birreraiketa: zenbait alderdi eta ondorio». Inprimategian in Lakarra, Gorrotxategi & Urgell (arg.).
- , 2008a, «Aitzineuskararen gramatikanantz malkar eta osinetan zehar». In Artiagoitia eta Lakarra (arg.), 451-490.
- , 2008b, «Hacia un nuevo paradigma etimológico vasco: forma canónica, filología y reconstrucción», *ASJU* 37/1 (2003 [baina 2008an argitaratua]) 261-391.
- , 2008c, «Para la reconstrucción del verbo vasco: Nuevas irregularidades radicales y antiguas extensiones a la izquierda». Inprimategian *ASJU*-rako.
- , 2008d, «Más irregularidades y fósiles verbales». Inprimategian *ASJU*-rako.
- , 2008e, «Informe sobre supuestas inscripciones eusquéricas antiguas de Veleia». Arabako Foru Aldundiarentzako txostena, haren web orrian argitaratua.
- , 2009a, « $*h_3 > h_1$, $*h_2 > h_1$ eta horiei datzekien zenbait fenomenoz». Baionako CNRS-ek (abenduak 12-13) antolatu biltzarreko komunikazioa. Inprimategian J.-B. Coyosek prestatu *Lapurdum*-eko ale berezi batean.
- , 2009b, «Forma canónica y cambios en la forma canónica en la prehistoria de la lengua vasca», *Palaeohispanica* 9, 557-609.
- , 2009c, «Adabakiak /h/-aren balio etimologikoaz», *ASJU* 43/1-2, 565-596.

———, 2009d, «Temas para un prólogo: forma canónica, tipología holística diacrónica y reconstrucción del protovasco», *Oihenart* 23, 277-347.

———, 2010a, «RS-eko lexikoaz ohar dozena». Inprimategian omenaldi liburu batean.

———, 2010b, «Haches, diptongos y otros detalles de alguna importancia: notas sobre numerales (proto)vascos y comparación vasco-ibérica (con un apéndice sobre *hiri/huri*)». Inprimategian (*Veleia*).

———, 2010c, «Más sobre dentales iniciales». Inprimategian (*ASJU*).

———, 2010d, «Aro berri baten alde». In J. A. Mujika (arg.), *Birjinia*. «Euskararen lekukoak», Euskaltzaindia: Bilbo, 7-11.

———, Inprimategian, *Raíz y reconstrucción del protovasco*. ASJU-ren Gehigarriak L, Donostia.

———, prestatzen-1, «600 etimologías y subiendo. Materiales para un diccionario etimológico vasco». UPV/EHU-ko eskuizk.

———, prestatzen-2, «Para un análisis formal del léxico antiguo vasco». UPV/EHU-ko eskuizk.

———, prestatzen-3, «Antiguas y nuevas iniciales en (proto)vasco». UPV/EHU-ko eskuizk.

———, prestatzen-4, «V-, CV-, -VC, -C, -V, -CV: fragmentos y forma canónica en (proto)vasco». UPV/EHU-ko eskuizk.

———, prestatzen-5, «Vocales y diptongos en bisílabos: análisis sincrónico y diacrónico». UPV/EHU-ko eskuizk.

———, prestatzen-6, «Kontuak berreginaz: ohar eta azterketa berriak erroreduez». UPV/EHU-ko eskuizk.

——— & J. I. HUALDE (arg.), 2006, *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask* (= ASJU XL, 1-2), UPV/EHU, Bilbo.

———, J. GORROTXATEGI & B. URGELL (arg.), *K. Mitxelena Katedraren II. Biltzarra* (Gasteiz, X/2007). Inprimategian.

LAMBERTERIE, CH. DE, 1998, «Méthode comparative et approche typologique: regards croisés sur les deux disciplines», *La linguistique* 34, 19-37.

LICHTENBERK, F., 1985, «Syntactic-category change in Oceanic languages», *Oceanic Linguistics* 24, 1-84.

———, 2002, «Posture verbs in Oceanic» in Newman (arg.), 269-314.

———, 2006, «Serial verb constructions in Toqabaqita» in Aikhenvald & Dixon (arg.), 254-272.

LORD, C., 1993, *Historical change in serial verb constructions*. Amsterdam: John Benjamins.

MADARIAGA, J., 2006, *Anthology of Apologists and Detractors of the Basque Language*. Reno, University of Nevada.

MALKIEL, Y., 1954, «Etymology and the structure of word families», *Word* 10, 265-274.

———, 1976, «The interlocking of etymology and historical grammar» in W. M. Christie (arg.), *Current progress in historical linguistics*, North-Holland, Amsterdam, etab., 285-312.

MANTEROLA, J., 2006, «-a euskal artikulu definituaren gainean zenbait ohar». In Lakarra & Hualde (arg.), 651-676.

———, 2008, «Is Basque an agglutinative language?». Santa Barbarako Unibertsitateko hitzaldia.

MARTINET, A., 1950, «De la sonorisation des occlusives initiales en basque», *Word* 6, 224-233.

———, 1955, «La reconstruction structurale: les occlusives du basque». In *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*. Francke, Berne: 370-388. Gaztelaniazko itzulpena, Madril, 1974.

MARTINEZ, M., 2006a, «Adjektiboa aitzineuskaraz». In Lakarra & Hualde (arg.), 687-722.

———, 2006b, *El consonantismo protovasco*. Doktorego tesia, UPV/EHU.

———, 2008, «Hitz-konposakera euskaraz eta aitzineuskaraz», *ASJU* 37, 1-84.

———, 2009, «El acento protovasco», *ASJU* 38, 135-206.

MATISOFF, J., 1990, «On megalocomparison», *Language* 66, 106-120.

———, 2003, *Handbook of Proto-Tibeto-Burman*. U. of California P., Berkeley, etab.

MEILLET, A., 1921-36, *Linguistique historique et linguistique générale*. 2 lib. Klincksieck, Paris.

———, 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Paris. Berrarg. 1970. (= 2001 *Metodo konparatzailea hizkuntzalaritza historikoan*, ('Koldo Mitxelena' Katedraren Argitalpenak 2), UPV/EHU, Bilbo. Mª J. Kerejeta eta B. Urgellen itzulpena, J. Gorrotxategiren sarrerarekin.

MELENA, J. L., (arg.), 1985, *Symbolae Ludovico Mitxelena Septwaginario Oblatae*. Gasteiz, UPV/EHU, 2 lib.

MERLAN, F., 1979, «On the prehistory of some Australian verbs», *Oceanic Linguistics* 18, 33-111.

MITXELENA, K., 1950, «De etimología vasca». Berrarg., *SHLV*, 439-444.

———, 1951a, «De fonética vasca. La distribución de las oclusivas aspiradas y no aspiradas». Berrarg., *SHLV*, 212-219.

———, 1951b, «La sonorización de las oclusivas iniciales. A propósito de un importante artículo de André Martinet». Berrarg., *SHLV*, 203-211.

———, 1954a, «De onomastica aquitana». Berrarg., *LH*, 409-445.

———, 1954b, «Problemas teóricos y prácticos de la lingüística vasca». Berrarg., *SHLV*, 630-644.

———, 1957, «Las antiguas consonantes vascas». Berrarg., *SHLV*, 166-189.

———, 1963, *Lenguas y protolenguas*. Berrarg., *ASJU*-ren Gehigarriak 20, Donostia 1990.

———, 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*. Berrarg., *SHLV*, 1-73.

———, 1970a, *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*. Bilbo.

———, 1970b, «Nombre y verbo en la etimología vasca». Berrarg., *PT*, 283-309.

———, 1971, «Toponimia, léxico y gramática». Berrarg., *PT*, 141-167.

———, 1973, *Apellidos vascos*, 3. arg., Donostia. Berrarg. Donostia 1989.

———, 1974, «El elemento latino-románico en la lengua vasca». Berrarg., *PT*, 195-219.

———, 1977a [1961], *Fonética histórica vasca*, 2. arg., zuzendua eta zabaldua, *ASJU*-ren Gehigarriak 4, Donostia.

- , 1977b, «Notas sobre compuestos verbales vascos». Berrarg., *PT*, 311-335.
- , 1979, «La langue ibère». Berrarg., *LH*, 341-356.
- , 1981, «Lengua común y dialectos vascos». Berrarg., *PT*, 35-55.
- , 1985, *Lengua e Historia*, [*LH*], Paraninfo, Madril.
- , 1987a, *Palabras y Textos*, [*PT*], J. Gorrotxategi (arg.), UPV/EHU, Bilbo.
- , 1987b, *Orotariko Euskal Hiztegia-Diccionario general vasco*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, J. A. Lakarra (arg.), ASJU-ren Gehigarriak 10, Donostia, 2 lib.
- MORVAN, M., 1992a, *Les origines linguistiques du basque: l'ouralo-altaïque*. Tesi argitaragabea, Bordele. [Aldaketa garrantzitsuekin, *Les origines linguistiques du basque*, Presses Universitaires de Bordeaux, Bordele 1996].
- , 1992b, «Remarques au sujet des comparaisons macro-caucasiques de John D. Bengtson», *BSL* 87: 2, 357-65.
- , 1997, «Problèmes de substrat (suite)», *Lapurdum* 2, 23-27.
- MOUNOLE, C., 2006, «Quelques remarques à propos de l'histoire des périphrases basques». In Lakarra & Hualde (arg.), 723-738.
- , 2007, «Perifrasi zaharra mendebalde eta erdialdeko euskara zaharrean: azterketa kuantitatiboa eta proposamen berria», *ASJU* 41, 67-138.
- , 2008, «Sintaxi diakronikoa eta aditz multzoaren garapena: inperfekziozko perifrasiaren sorreraz». In Artiagoitia & Lakarra (arg.), 585-604.
- , 2009, «Aditzaren mailegaketak euskararen diakronian: prozesu morfologiko eta sintaktikoak», *Oihenart* 23, 415-436.
- NEWMAN, J., 2002, «A cross-linguistic overview of the posture verbs 'sit', 'stand' and 'lie'» in J. Newman (arg.), *The linguistics of sitting, standing and lying*. John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia: 1-24.
- NOTHOFER, R. A., 1990, «(Art.-Iruzkina) Blust, R. A. *Austronesian root theory: an essay on the limits of morphology*», *Oceanic Linguistics* 29, 2: 132-152.
- PACKARD, J., (arg.), *New approaches to Chinese Word formation: morphology, phonology and the lexicon in modern and ancien Chinese*. Berlin: Mouton de Gruyter.

PLANK, F., 1998, «The co-variation of phonology with morphology and syntax: A hopeful history», *Linguistic Typology* 2, 195-230.

POLOMÉ, E. C., 1999, «A few remarks on Proto-Indo-European substrates» in E. C. Polomé & C. F. Justus (arg.), *Language change and typological variation: in honor of W. P. Lehmann on the occasion of his 83rd birthday*, JIES Mon. 30, 52-59.

POST, M. W., 2006, «Compounding and the structure of the Tani lexicon», *Linguistics in the Tibeto-Burman Area* 29, 41-60.

POTET, J.-P., 1995, «Tagalog monosyllabic roots», *Oceanic Linguistics* 34, 345-374.

PRAKHBAR RAO, J., 1992, «Status of aspirated sounds and direction of evolution in the reconstruction of Telugu sound system», *International Journal of Dravidian Linguistics* 21, 60-67.

DE RIJK, R. P. G., 1969, «Is Basque a SOV language?». Berrarg. in 1998, 13-38.

———, 1981, «Euskal morfologiaren zenbait gorabehera». Berrarg. De Rijk 1998, 211-224.

———, 1992, «“Nunc” Vasconice». Berrarg. in 1998, 347-376.

———, 1998, *De lingua uasconum. Selected writings*. Supplements of ASJU, Donostia.

RODRÍGUEZ RAMOS, J., 2002, «La hipótesis del vascoiberismo desde el punto de vista de la epigrafía ibérica», *FLV* 90, 197-217.

———, 2004, *Análisis de epigrafía ibérica*. Veleia, Anejos Serie Minor 22. Vitoria/Gasteiz.

RUHLEN, M., 1994a, (arg.), *On the origin of languages: studies in linguistic taxonomy*. Stanford U. P.

———, 1994b, *The origin of language: stracing the evolution of the mother tongue*. Stanford U. P.

SAGART, L., 1999, *The roots of Old Chinese*. John Benjamins: Amsterdam – Philadelphia.

———, 2001, «Vestiges of Archaic Chinese derivational affixes in Modern Chinese dialects» in H. Chappell (arg.), *Sinitic Grammar – Synchronic and diachronic perspectives*. Oxford U.P.

——— & Xu Shixuan, 2001, «History through loanwords: the loan correspondences between Hani and Chinese», *Cahiers Linguistiques Asie Orientale* 30, 3-54.

SARASOLA, I., 1997, «Euskal hitz altxorraz», *ASJU* 31, 617-642.

SATRUSTEGI, J. M., 1997-99, «Información magisterial en la correspondencia de Holmer y Mitxelena (1951), (1952), (1953-54), (1955-56), (1959-61), (1962-63), (1964-66), (1967-76)», *FLV* 29, 241-64; 29, 77-96; 30, 297-328; 30, 429-68; 31, 109-34, 459-82; 32, 81-109, 441-66; 34, 323-52.

SCHMIDT, K. H., 1992, «Contributions from new data to the reconstruction of the protolanguage» in E. C. Polomé & Winter, W., (arg.), *Reconstructing languages and cultures*. Mouton de Gruyter, Berlin & New York: 35-62.

SCHUCHARDT, H., 1906, «Vascuence y romance», *BAP* 13 (1957), 463-487, 15 (1959), 181-205, 16 (1960), 339-363.

———, 1972, «Sobre la formación de las flexiones de relación del verbo vasco», *BAP* 28, 217-337.

SZEMERÉNYI, O., 1962, «Principles of etymological research in the IE languages». Berrarg. 1987, 41-77.

———, 1967, «The new look of Indo-European: reconstruction and typology». Berrarg. 1987, 123-157.

———, 1987, *Scripta Minora*. J. P. Considine & J. T. Hooker (arg.), Innsbruck.

TOURATIER, CH., 1990, «Méthode comparative historique» in Ch. Touratier (arg.), *Linguistique comparée (Méthode et résultats)*, Université, Aix-en-Provence: 15-31.

TOVAR, A., 1959, *El euskera y sus parientes*, Minotauro, Madril.

———, 1980, *Mitología e ideología sobre la lengua vasca*. Alianza Editorial, Madril.

———, 1997, *Estudios de tipología lingüística. Sobre el euskera, el español y otras lenguas del Viejo y el Nuevo Mundo*. J. Bustamante (arg.), Istmo, Madril.

———, et al, 1961, «El método léxico-estadístico y su aplicación a las relaciones del vascuence», *BAP* 17, 249-281.

TRASK, L. R., 1977, «Historical Syntax and Basque Verbal Morphology: Two Hypotheses», in W. Douglass et al (arg.), *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*. Reno, 203-217.

———, 1985, «On the reconstruction of Pre-Basque Phonology», in Melena (arg.), II, 885-891.

———, 1995, «On the history of the non-finite verb forms in Basque» in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 207-234.

———, 1996, *Historical linguistics*. Arnold: London, NY, Sidney, Auckland.

———, 1997, *The history of Basque*. Londres, Routledge.

———, 1998, «The typological position of Basque: then and now», *Language Sciences* 20, 313-324.

UHLENBECK, C. C., 1942, «Les couches anciennes du vocabulaire basque», *Eusko-Jakintza* 1 (1947), 543-581.

———, 1947, «La langue basque et la linguistique générale», *Lingua* 1, 59-76.

UNTERMANN, J., 1987, «La gramática de los plomos ibéricos», *Veleia* II-III, 35-56.

——— & F. VILLAR (arg.), 1993, *Lengua y Cultura en la Hispania prerromana. Actas V Coloquio sobre Lenguas y Culturas prerromanas de la Península Ibérica*, Salamanca, Universidad.

URGELL, B., 2006, «Para la historia del sustantivo verbal en vasco» in Lakarra & Hualde (arg.), 921-948.

———, 2008, «Berriemaileen gaitasuna eta eredu lexikografikoaren eragina Landucciren hiztegiari» in Artiagoitia & Lakarra (arg.), 805-836.

——— & LAKARRA, J., 2008, «Hausturak nonahi, noiznahi, zenbanahi: Ilillurak eta gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz». Baionan IKER-CNRS-eko Bartzarrean (2008/XII/13) irakurritako txosten argitaragabea.

USSISHKIN, A., 2005, «A fixed prosodic theory of nonconcatenative templatic morphology», *Natural Language and Linguistic Theory* 23: 169-218.

VENNEMANN, TH., 1994, «Linguistic reconstruction in the context of European Prehistory», *Transactions of the Philological Society* 92, 215-284.

———, 2003, *Europa Vasconica – Europa Semitica*. Mouton de Gruyter, N.Y.-Berlin.

VILLAR, F. & J. D'ENCARNAÇÃO (arg.), 1996, *La Hispania prerromana. VI Coloquio sobre lenguas y culturas prerromanas de la Península Ibérica*. U. Salamanca & U. Coimbra. Salamanca.

——— & Mª P. FDEZ. ALVAREZ (arg.), 2001, *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*. Universidad, Salamanca.

VOVIN, A., 1993, *A reconstruction of Proto-Ainu*. E.J. Brill, Leiden-NY-Köln.

———, 1994, «(Art.-iruzkina) Long-distance relationships, reconstruction methodology, and the origins of Japanese», *Diachronica* 11: 1, 95-114.

———, 1998, «Nostratic and Altaic» in J. C. Salmons & B. D. Joseph, (arg.), *Nostratic. Sifting the evidence*. John Benjamins: Amsterdam, Philadelphia, etab.: 257-270.

———, 2005, «The End of the Altaic controversy», *Central Asiatic Journal* 49, 71-132.

——— & S. GEORG, 2003, «From mass-comparison to mesh comparison: Greenberg's *Indoeuropean and its closest relatives*», *Diachronica* 20, 331-362.

——— & ———, 2005, «Review of *Indoeuropean and its closest relatives: The Euroasiatic language family. Volume 2: Lexicon*», *Diachronica* 22, 184-190.

WATKINS, C., 1984, «L'apport d'E. Benveniste à la grammaire comparée» in G. Serbat (arg.), *E. Benveniste aujourd'hui. Actes du Colloque international du CNRS*, Peeters, Louvain, I, 3-11.

———, 1990, «Etymologies, equations, and comparanda: types and values, and criteria for judgment». In Baldi (arg.), 289-304.

ZORC, R. D., 1990, «The Austronesian monosyllabic root, radical or phonestheme» in Baldi 1990, (arg.), 175-194.

ZUAZO, K., 2010, *El euskera y sus dialectos*. Alberdania, Irun.